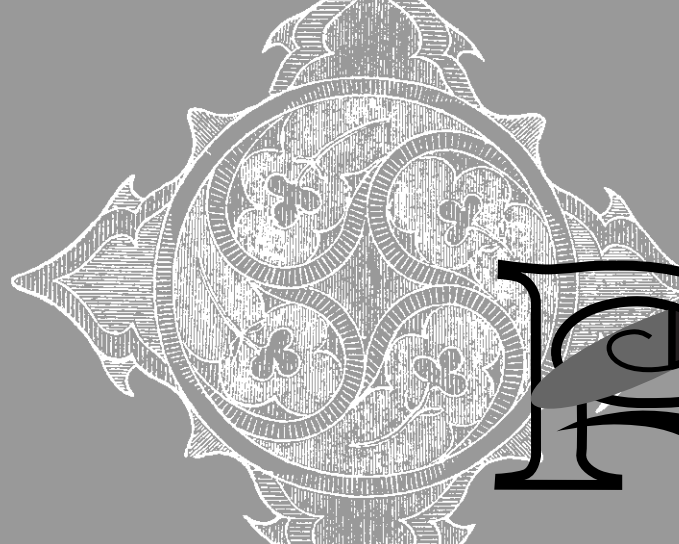

Raiigame

REVISTA DE ARTE, CULTURA E TRADICIÓNS POPULARES

Maio de 1999

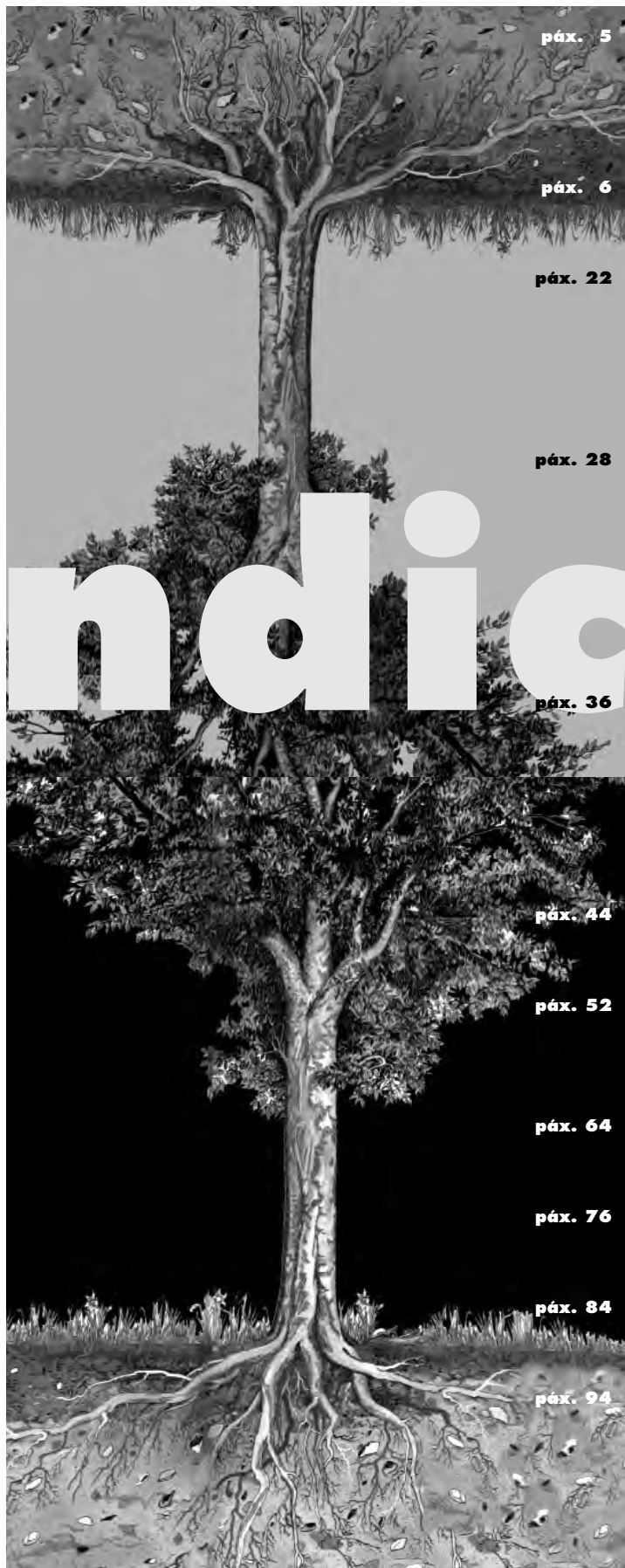
n° 8

ESCOLA PROVINCIAL DE DANZAS • AGRUPACIÓN CASTRO FLOXO

índice

páx. 5

páx. 6

páx. 22

páx. 28

páx. 36

páx. 44

páx. 52

páx. 64

páx. 76

páx. 84

páx. 94

Editorial

DÍA DAS LETRAS GALEGAS

Roberto Blanco Torres. Xornalista e poeta.

Clodio González Pérez

Foi na corga da videira.

Antonio Piñeiro

MAXIA E BRUXERÍA

Razón con corazón, Ciencia con conciencia,
maxia con sapiencia e bruxería con poesía:
o xogo da vida, a mediación social II.

Miguel Cancio Álvarez

MÚSICA POPULAR

As coplas dentro do cancionero da illa de Ons.

Celestino Pardellas de Blas

ESPECIAL HÓRREOS

Notas sobre función, arte e diversidade no hórreo.

Begoña Bas López

O hórreo ourensán. Primeiros datos
sobre un proxecto de investigación.

Pedro de Llano

O “canastro”. Árbore cósmica e barca dos mortos.

Manuel Mandianes

Os hórreos. Tipoloxía na Ribeira Sacra.

Fernando Rodríguez Nespereira

Situación actual do hórreo na provincia de Ourense.

Xosé Arturo Fernández Araujo

Os hórreos no camiño de Santiago (Palas de Rei).

Romy Rodríguez Castro-Rial

Cristina Sánchez Rancaño

Rodrigo Taboada Acevedo

PORTADA:

Debuxo de
Antonio González Sánchez
Carricatura de Blanco Torres
por Maside

PORTADA INTERIOR:

Debuxo de
Gilberto Rodríguez Nóvoa

REVISTA DE ARTE, CULTURA E TRADICIÓNS POPULARES

Dirección **Mariló e Xulio Fernández Senra**

Secretaría **Fco. Javier Álvarez Campos**

Cooperación Artística **Luís Cid
José Antonio González Sánchez
Xosé Lois**

Icono Raigame (contraportada) **Tomás Vega Pato**

Coordenan **Escola Provincial de Danzas
Agrupación Castro Floxo**

Edita

Deseño e Realización infográfica **Xosé Lois Vázquez & Nicole Carpentier, S.C.**

Todas aquelas persoas que teñan
interés en publicar artigos ou traba-
llos nesta revista poden dirixirse a:

RAIGAME
Aptdo. 484
Tlf. e Fax 988 249493
32080- Ourense
e-mail: **escdanza@lander.es**

Tódolos dereitos de reprodución, adaptación, tradución ou
representación dos textos, ilustracións e fotografías están reser-
vados, e só poderán ser exercidos por terceiros previa sollicitu-
de e correspondente permiso dos editores ou dos autores.

EDITORIAL

Dende o primeiro número de **Raigame**, ao chegar o mes de maio, tratamos dun xeito especial a figura do escritor a quen se adica o día das letras galegas, ben para divulgar aspectos particulares e estudos específicos, se o personaxe xa é de por si coñecido, ben para divulgar datos máis básicos se se trata de alguén menos popular, como é o caso de Roberto Blanco Torres, xornalista integro e veraz onde os houbera.

Neste número publicamos ademais unha serie de colaboracións que constitúen un estudio en profundidade sobre os hórreos, construcións senlleiras da arquitectura tradicional da nosa terra e emblema definitorio de moitas das nosas paisaxes.

Coa publicación destes especiais en particular, é de todas as colaboracións en xeral, non somentes cumplimos con un dos nosos obxectivos primordiais: servir de eixo de transmisión entre o investigador e os nosos lectores habituais, senón que tentamos, ademais, motivar a certos sectores da nosa sociedade, despertando a súa curiosidade para profundizar no coñecemento de aspectos da nosa arte, cultura ou tradicións populares, aspectos que, nalguns casos, aínda se poden considerar asuntos cotiáns pertencentes aos espazos de relación de moita da nosa xente e, noutros casos, cecais pertencen xa o pasado, á historia...

CLUDIO GONZÁLEZ PÉREZ

Naceu en Cenlle (Ourense).

Vocal da Xunta Rectora e membro do Patronato do Museo do Pobo Galego (Santiago de Compostela), secretario da sección de Etnografía e Folklore do Instituto “P. Sarmiento” de Estudos Galegos; membro da ponencia de Antropoloxía Cultural do Consello da Cultura Galega, etc. Autor de numerosas publicacións en revistas. Libros: *Aproximación a la historia de Pontearreas* (1983), *O refraneiro do mar* (1988), *A festa dos maios en Galicia* (1989), *O concello de Rois: Historia, economía e arte* (1990), *Aproximación etnográfica á cultura material da montaña lucense: Notas históricas e situación presente* (1991), *As festas cíclicas do ano* (1992), *A coca e o mito*

Roberto Blanco Torres.

do dragón (1993), *A producción tradicional do ferro en Galicia. As grandes ferrerías da provincia de Lugo* (1994), *Sociedade e tecnoloxía tradicionais do val de Ancares* -con González Reboredo- (1996), *Xesús Ferro Couselo* (1996), *Mendiño, Martín Codax, Xoán de Cangas* (1997), *Roberto Blanco Torres* (1998), *Antonio Fraguas* (1998), *Brión: Historia, economía, cultura e arte* (1998), *Roberto Blanco Torres: Artigos e Poemas Galegos* (1999), etc.

i t e r a t u r a

ROBERTO

BLANCO

TORRES

Xornalista
e poeta

Clodio González Pérez

POLAS TERRAS DA PEROXA

No verán de 1998 estiven unha vez máis na Peroxa. Fun e volvíñ seguindo a veiga do Miño, pola ribeira do enco-ro de Velle. Noutras ocasións teño pasado por aquí, pero esta visita foi única e exclusivamente para coñece-lo lugar onde vivira algún tempo Roberto Blanco Torres. Á primei-ra persoa que lle preguntei xa me informou da situación da aldeíña do Amido. Non hai dúbida que o feito de que a corporación peroxá acordase o 7 de abril de 1980 dar-lle o nome do noso xornalista e poeta ó colexio público, influíu de xeito extraordinario na recuperación da súa memoria entre os veciños e, en particular, entre as novas xeracións.

Ó saír da Peroxa cara ó Amido o primeiro que se acha é a igrexa parroquial e o cemiterio. Entrei no camposanto e boteille unha ollada ás lápidas, por se trasladaran os seus restos, pero o único que atopei foi o panteón da familia da súa muller, onde tamén descansa ela:

*Dª Julia Sánchez Novoa
Vda. de Blanco Torres
+16 Abril 1966 a los 71 años.*

Ó chegar ó Amido detívenme de par da fonte e pregun-teille a unha señora que, non só me indicou cal era a casa de Dona Xulia, na que naceu o 30 de outubro de 1894, senón que tamén me acompañou, contándome de camiño

A casa da súa muller no Amido (A Peroxa). Estado actual (1998).

no camposanto desta freguesía.

—Un deles, din que era gobernador.

Foi o primeiro que me respondeu a que parecía ter máis anos.

todo canto ela lembraba ou escoitara contar verbo daqueles terribles primeiros días da guerra civil, da soidade da dona do noso xornalista e poeta, de que fora ela quen lle ensinara a ler e a escribir,... Logo acheguei información complementaria conversando con Antonio González Blanco e coa súa familia, que coidaron á viúva ata que finou, e que conservan varios obxectos que pertenceron ó seu marido, como libros adicados, coleccións de artigos, documentos, fotografías, etc.

NAS TERRAS DO LIMIA

Poucos días despois fun a coñece-lo lugar onde estaba enterrado, o cemiterio de San Fiz de Galez (non Gález), nas terras que baña o río Limia (que nesta zona agora xa son do encoro portugués de Lindoso), no concello de Entrimo, a poucos quilómetros da fronteira con Portugal. Percorrín paseniñamente todo o adro da igrexa vella lendo inscrición por inscrición, e non atopei por ningures a lápida de Roberto Blanco Torres.

Desilusionado baixei ata a igrexa nova, e pregunteille a unhas señoras maiores que andaban por alí, por se elas sabían ou tiñan oído que nos primeiros meses da guerra civil apareceran mortos tres homes que foran enterrados

A partir de aquel momento, relatáronme todo canto sabían da traxedia, xa porque o viviran elas ou llo contaran outras persoas, dende que unha mañá apareceron os tres cadáveres na beira da estrada de Portugal, no sitio coñecido polas Sobreiras, que corresponde agora xusto a onde fica a ponte nova, cando logo os subiron nun carro de bois, e de que tiñan as mans amarradas por detrás con varias voltas de aramio.

As Sobreiras: ponte nova sobre o encoro de Lindoso. Á dereita da fotografía queda a estrada vella, que case non se distingue entre a vexetación.

—Enterráronos xuntos, por detrás da igrexa, onde se enterraban os pobres portugueses que andaban pedindo. Agora a sepultura deles queda no medio, no mesmo camiño, e xa case ninguén sabe onde está.

Logo informeime que unha das señoras tiña motivos para saber moito do acontecido naqueles días: a un tío fusiláranllo en San Francisco de Ourense, despois da pantomima dun xuízo sumarísimo militar; outro estivo preso algún tempo no cárcere en que fora convertido o mosteiro de Celanova; e seu pai andivo fuxido por Portugal, onde botou varios anos. Historias como esta, que as máis das veces quedan ocultas polos fríos e escasos datos que figuran nos papeis oficiais, deben ser coñecidas polas xeracións vindeiras, para que traballen a prol de que non se volvan repetir endexamais.

Dirixinme ó párroco para coñece-lo que figuraba no correspondente libro de defuntos, pero ese día cadrou que non estaba, optando entón por escribirlle: responderon X. Xulio e Serafín, que levan, entre outras, as freguesías de Santa María a Real de Entrimo e San Fiz de Galez, comunicándome que nos libros parroquiais non existe ningunha anotación que faga referencia nin a Roberto Blanco Torres, nin tampouco a outras persoas atopadas mortas nos primeiros días de outubro de 1936, do que se deduce que os enterraron sen que por eles se celebrase ningún acto fúnebre.

En cambio si foron anotados no correspondente libro de falecidos do rexistro civil de Entrimo, *en virtud de carta orden de la Superioridad*: co número 318, Rizal Villamarín, co 319, Roberto Blanco Torres, e co 320, Euloxio Vázquez. Os tres apareceron mortos na beira da estrada de Portugal, quilómetro 67, a mañá do tres de outubro, sendo asasinados (segundo as partidas de defunción), a noite do día dous, ás catro da mañá. Morreron a consecuencia de *Traumática, Hemorragia interna*.

As autoridades franquistas estenderon a falsidade de que faleceran nun enfrontamento coa garda civil cando tentaban de fuxir a Portugal. Falsidade que recollen varias obras, algunhas mesmo actuais: ... *ata a súa morte, producida mentres intentaba fuxir cara a Portugal da represión fascista de 1936...*¹

Blanco Torres fora detido a mediados de setembro polos

falanxistas na casa da súa muller, no Amido (A Peroxa). Pasou no cárcere de Ourense varios días, e logo trasladárono para o de Celanova (o mosteiro de San Rosendo), onde botou poucas horas, pois a noite do dous de outubro levárono varios falanxistas, xunto con outros presos máis. Como xa queda dito, os seus corpos apareceron nas terras do concello de Entrimo a mañá do día tres.

O cemiterio de Galez fica no adro da igrexa vella, abandonada dende a década dos anos sesenta ó se construír outra nova máis preto das casas. En tempos pasados foi mosteiro, e o seu nome na Idade Media era *Villa Galeci*, é dicir, a vila ou o lugar do galego. A partir do século XVII, co gallo de que foron depositadas nela unhas reliquias de San Fiz, converteuse nun santuario ó que concorían moitos devotos —tanto galegos como portugueses— na procura da curación das mordeduras de cans doentes e doutros animais daniños en xeral.

Cemiterio de San Fiz de Galez (Entrimo): Blanco Torres, Rizal Villamarín e Euloxio Vázquez están enterrados detrás da igrexa, á esquerda da fotografía.

1. VILAVEDRA, D. (coord.): *Diccionario da Literatura Galega*, Ed. Galaxia, 1995, p. 85.

Deixei o cemiterio entre lusco e fusco, cando xa mal se lían os nomes das lápidas. A lúa empezaba a campar no ceo por entre as nubes, mentres o vento bruaba asañado contra as paredes da igrexa e as árbores do arredor. Naquel intre lembreime do poema "O cemiterio", que é un dos que figuran no seu libro *Orballo da media noite*, publicado en 1929, e pensei que quizais fosen "as almas dos esquecidos" (a de Roberto, a de Rizal, a de Euloxio, e as doutros moitos máis), que demandan xustiza, que berran coa única voz arrepianante que lle pode empresta-la Natureza:

*No adro hai unha labarada,
un resprandor istrano, como d'un nimbo
que só no adro refulge.*

*Ô redor escuridade, noite pecha,
sombras cabalgadas, silenciosas.*

*O vento, nos castiñeiros,
alá en baijo,
ten acentos arripianantes.*

*Brúan por entre o ramaje
as almas dos esquecidos.*

*No aro grande do nimbo,
que fai escorrental-as sombras,
Deus fai unha escolma de mortos.*

NOTAS BIO-BIBLIOGRÁFICAS

1. OS PRIMEIROS PASOS

Roberto Blanco Torres naceu o día 18 de marzo de 1891 (fixo agora 108 anos), na vila de Cuntis (Pontevedra). Orfo de nai e de pai, ós quince anos toma o camiño da emigración, igual que outros moitos compatriotas e, en particular, dous irmáns seus maiores que xa residían en Cuba. Na illa caribeña axiña empeza a relacionarse con aqueles membros da nosa colonia máis preocupados pola cultura galega, entre os que quizais mesmo se poida contar Manuel Curros Enríquez, que había de falecer na Habana o 7 de marzo de 1908. Oito días despois escribía o noso protagonista, entón un adolescente de 17 anos, no semanario habaneiro *Follas Novas*:

*Un organismo humano, oxidado por el mugre de una vida
de trabajo constante e improbo y de los tristes recuerdos*

*de un tiempo ido, acaba de organizar la última evolución
de su vida: Curros Enríquez ha muerto.*

*El gran escritor, el poeta grande, el genio incomparable
baja al sepulcro sinó en la plenitud de su vida, en la que
poco ha gozado, en los días para él de más sosiego y
reposo, aunque no sustraído a las ingratas tareas del
periodismo.*

*El autor de la tierna y melancólica canción "Unha noite na
eira do trigo", el estilista pulcro y atildado, el escritor cas-
tizo que con su gallarda forma literaria dió lecciones a
granel y pruebas palmarias de una ilustración vastísima y
nada común, el vate inspirado que lo mismo supo dar
pruebas de su erudición y de su talento en la poesía cas-
tellana como describir de una manera incomparable las
costumbres típicas de Galicia, su tierra idolatrada, desa-
parece del mundo de los vivos en el sombrío viaje a igno-
tas regiones, a parajes misteriosos... ¡¡ a la eternidad!!...*

*[...] Curros Enríquez es inmortal: no puede olvidarse al que
deja en la literatura castellana y gallega un vacío imposi-
ble de llenar.*

*No sería suficiente una sola edición de este periódico para
hacer la completa biografía del insigne fallecido. Su vida
fue de alta y acrisolada honradez, de fatigas y de traba-
jos, de perseverancia en sus ideas...*

*¡Y también de angustias y pesares por cuestiones surgidas
en la turbia atmósfera de la política!...*

*Fue un hombre digno: de bondadoso carácter, sentimien-
tos de pura humanidad, buen compañero y amigo exce-
lente.*

¡Mil flores sobre la tumba del ilustre!...

¡Mil oraciones por su alma!...

¡Descanse en paz!².

Non foi o seu primeiro artigo: xa viña colaborando neste mesmo semanario ó menos dende o 29 de setembro de 1907, dando a coñecer tal día o seguinte epigrama:

2. "¡Gloria al poeta!", *Follas Novas*, A Habana, 15-III-1908. O día 29 volveu a publicar outro artigo, no mesmo semanario, sobre o traslado dos restos mortais do poeta de Celanova a Galicia, titulado "¡Camino de su tierra!".

Caricaturizado por Castelao
(Galicia, 25-VII-1924)

DOUS TOLIÑOS

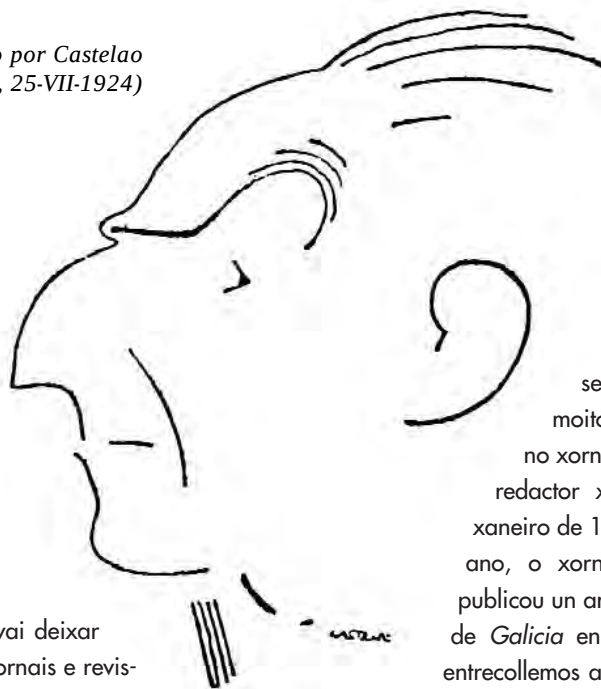
Foi Mingas de Villabal
a levar o grao ó muíño
e encontrouse no camiño
con Farruco do Casal.
E di Mingas por se rir:
¿Lévasme o lote, rapás?
E di Farruco: ¿x'o dás
a un tonto sin ch'o pedir?...
¡¡Valente lote terás!!...

Dende agora en adiante non vai deixar acouga-la pluma: publica en xornais e revistas da emigración, empeza a colaborar en varios galegos, á vez que tamén o fai nalgún de Madrid. Entre os primeiros cómpre salientar *La Alborada*, do que foi xefe de redacción (1911), e *La Tierra Gallega* que dirixiu (1915), ámbolos dous publicados na Habana. Non é posible coñecer tódolos medios de comunicación impresa nos que, dun xeito ou doutro, publicou artigos, crónicas ou poemas este xornalista autodidacta, as máis das veces poñendo o seu nome e apelidos, outras tamén empregando pseudónimos —como o de *Fray Roblanto*, do que empezou a facer uso ó menos dende o 12 de xaneiro de 1908—, ou non asinando cando se trataba de publicacións que el dirixía, que os seus artigos eran a xeito de editorial. Por estes anos saíron traballos da súa autoría en *Vida Gallega* (Vigo), *Galicia Gráfica* (A Habana), *Galicia* (A Habana), *Galicia Nueva* (Vilagarcía de Arousa), *España* (Madrid), *Diario de la Marina* (A Habana), etc.

2. O XORNALISTA COMPROMETIDO

A finais de 1916 ou comezo do ano seguinte decide deixar Cuba e regresa a Galicia. Participa activamente no desenvolvemento das Irmandades da Fala, como o testemuña a súa presenza na Asemblea Nacionalista de Lugo do mes de decembro de 1918, á vez que colabora en *A Nosa Terra* (o primeiro artigo é do 10 de abril de 1917). Aínda que cada vez menos, non deixa de publicar no semanario nacionalista ata o ano 1931.

Ó pouco de chegar faise cargo da dirección do xornal

coruñés *El Noroeste*, pasando logo en 1920 a dirixir tamén *El Correo Gallego* de Ferrol, e ó ano seguinte fica xa en Ourense para levar a dirección de *La Zarpa*, o xornal dos agrarios galegos de Basilio Álvarez. Pero, como viña facendo dende sempre, á vez colabora noutros moitos medios, como en particular no xornal *Galicia* de Vigo, do que será redactor xefe a partir do primeiro de xaneiro de 1924. O 25 de xullo do antedito ano, o xornalista Francisco L. Bernárdez publicou un amplo artigo sobre “La redacción de *Galicia* en perfil y en espíritu”, do que entrecollemos as seguintes verbas da semblanza adicada a Blanco Torres:

[...] *Bajo los soles transmarinos él ha enhiestado la flama roja de su protesta. Braceó ante todas las indiferencias como un roble retorcido por la ventisca. Y un día de saudade enderezó su voluntad de hierro y su ademán de oro hacia Galicia. Desde entonces, la totalidad energética de su vida de ciudadano y de escritor se emproa hacia este último horizonte: la redención de Galicia. Es un hombre arisco y cordial, un hombre que mira al frente, un hombre que estruja emocionadamente las manos. Mejor todavía: un hombre, nada menos que todo un hombre. En su estilo transparente y lúcido he presentado un rebrillar de yelmos quijotescos y un tremelucir de hoces justicieras. Jamás conocí un periodista de ritmo tan continuo en su ardimiento, de hipertensión cívica tan alta y tan constante. Por otra parte, es un millonario de la ternura. Debe haber escractos de melancolía en su espíritu. Porque cuando el volcán de su verbo remeje el suelo de sus convicciones, sus palabras angulosas, duras, óseas, álzanse teñidas de amor y orballadas de emoción.*

Azorín le esquivaría, de seguro. Pero Baroja, le hubiera buscado y habría llorado con él.

O *Galicia* deixou de saír no mes de setembro de 1926, afogado pola dictadura de Primo de Rivera. Blanco Torres trasládase entón para Pontevedra e faise cargo da dirección do xornal *Progreso*, ata que volve de novo a Vigo, á redacción de *El Pueblo Gallego*, que mercara pouco antes o político pontevedrés Manuel Portela Valladares. Logo se

158

Excmo. Sr.:

PRESIDENCIA
del
Consejo de Ministros El Excmo. Sr. Presidente de la República
SUBSECRETARIA se ha dignado dictar el siguiente Decreto:

«De acuerdo con el Consejo de Ministros
Vengo en nombrar Gobernador Civil de Pa-
lencia a D. Roberto Blanco Torres. Dado
en Madrid a 29 de Diciembre de 1931.-
Niceto Alcalá-Zamora y Torres.- El Presi-
dente del Consejo de Ministros.- Manuel
Azaña.»

De Orden Comunicada por el Excmo. Sr.
Presidente del Consejo de Ministros tan-
go el honor de trasladarla a V.F. para su
conocimiento y efectos consiguientes.

Madrid 30 de Diciembre de 1931

EL SUBSECRETARIO.

Excmo. Sr. Ministro de la Gobernación.

Nomeamento de Gobernador Civil de Palencia (Archivo General de la Administración, Alcalá de Henares)

turban as relacións entre o dono e o redactor, abandonando este o cargo ós poucos meses, pero a xenreira foi a máis e publica dúas cartas no *Faro de Vigo*, o que deu lugar a que o propietario o denunciase ante os tribunais de xustiza por inxurias con publicidade. A Audiencia de Pontevedra resolveu a favor do noso xornalista o 6 de marzo de 1929, pero non despois o Tribunal Supremo que o condenou o 23 de outubro de 1929 impóndolle unha sanción de 1.500 pesetas e dous anos de desterro a máis de 150 quilómetros da cidade de Vigo³.

O matrimonio pasou parte deste tempo nas terras da Peroxa, na aldeña do Amido.

3. UNHA CURTA AVENTURA POLÍTICA

Nos últimos días do ano 1931 é nomeado gobernador civil da provincia de Palencia. Non hai dúbida que contou a amizade que mantiña co entón ministro da Gobernación, o coruñés Santiago Casares Quiroga, un dos fundadores da O.R.G.A. (*Organización Republicana Gallega*). A mostra do vencellamento de Blanco Torres con este grupo político queda ben testemuñado no feito de que cando en 1930 promoveron o nacemento da F.R.G. (*Federación Republicana Gallega*), el figura como membro do primeiro comité executivo.

De acuerdo con el Consejo de Ministros Vengo en nombrar Gobernador Civil de Palencia a D. Roberto Blanco Torres.- Dado en Madrid a 29 de Diciembre de 1931.- Niceto Alcalá-Zamora y Torres.- El Presidente del Consejo de Ministros.- Manuel Azaña⁴.

Incorporouse seis días despois, o cinco de xaneiro de 1932⁵.

A aventura política durou pouco, debido, segundo parece, ós enfrontamentos con algúns dos grupos políticos palentinos e, en particular, con Alianza Republicana. O caso foi que o 16 de xuño de 1932 foi cesado a petición propia.

Torna ó seu labor cotián, e trasládase para a cidade da Coruña a dirixir *El Noroeste*, que era o voceiro do Partido Radical Socialista. Como vén facendo decote, á vez colabora noutros medios, dentro e fóra de Galicia, como *El Liberal* de Madrid, no que tivo serios problemas por un artigo ó ser acusado de inxurias ó goberno, ingresando por esta causa no mes de novembro de 1934 no cárcere modelo de Madrid, pero a súa permanencia foi curta ó quedar absolto por un Tribunal de Urgencia. En 1935

3 Fallamos que debemos condenar y condenamos a Roberto Blanco Torres como autor de un delito de injurias graves con publicidad a la pena de dos años de destierro a ciento cincuenta kilómetros de la ciudad de Vigo, y a la multa de mil quinientas pesetas; sin que el mencionado pueda entrar ni residir en aquella ciudad, por ser el sitio donde cometió el delito, privándosele también de que lo haga, como previene el artículo ciento sesenta y siete, en el lugar donde morase él y el ofendido, si tuviese distinta residencia, suspendiendo asimismo al condenado de todo cargo público y del derecho de sufragio activo y pasivo, durante el tiempo de la condena y al pago de las costas... (BLANCO VALDÉS, J.L.: *Hipertensión cívica. Aproximación á vida e á obra de Roberto Blanco Torres*, Ed. do Castro, 1998, pp. 330-331.

4 Archivo General de la Administración Civil, Alcalá de Henares, caixa 16, TOP. 44/51.

5 No meu libro *Roberto Blanco Torres*, Editorial Toxosoutos, 1998, p. 157, afirmo que non se fixo cargo ata o cinco de marzo. Trátase dun erro, non debido a min, senón á información facilitada pola Subdelegación do Goberno palentina, que se trabucaron nas datas poñendo mes "3" e lugar de "1". Ó consultar pouco despois a escasa documentación que sobre el fica no Archivo General de la Administración, en Alcalá de Henares, decateime de que non fora así por un telegrama do 5 de xaneiro de 1932, no que lle comunica ó ministro *haberme posesionado mando provincia testimoniándole adhesión incondicional y respetuoso saludo*, pero era tarde para facer emendas porque o libro xa estaba nas librerías.

pasa a dirixir *El País* de Pontevedra, xornal republicano que se vendía polo serán, vinculado a Esquerda Republicana, que era o partido de Manuel Azaña. Insire algúns artigos no semanario de esquerdas *Ser*, que dirixía en Compostela R. Suárez Picallo, e tampouco se esquece da súa sempre benquerida Cuba e dos compatriotas que alí estaban loitando por gañá-la vida, mandando algunha colaboración á revista mensual *Cultura Gallega*, publicación bilingüe e republicana.

No mes de abril de 1936 participa en Compostela na constitución da Asociación de Escritores de Galicia, formando parte da directiva.

4. O ESTATUTO DE AUTONOMÍA

O triunfo das forzas políticas da Frente Popular o 16 de febreiro de 1936, sinala unha nova tempada verbo da consecución dun Estatuto de Autonomía para Galicia –paralizado dende que acadara o poder a dereita a finais de 1933–, a semellanza de como xa o viñan disfrutando Catalunya e Euskadi dende algúns anos antes. A mostra do seu interese amósase no feito de que vai agardar a que remate toda a trasfega para incorporarse en Madrid á xefatura do Gabinete de Prensa do Ministerio da Gobernación, aínda que xa fora nomeado no mes de maio.

Participa activamente en Galicia, sendo tamén el o encargado de presenta-lo mitin que a prol do estatuto se celebrou en Madrid, no teatro Alcázar, o 26 de xuño. O mesmo día do plebiscito, o 28, publicou as seguintes verbas no xornal vigués *El Pueblo Gallego*:

Sí

De longas edades ven sempre pra Galicia, nun idioma que solo os espíritos finos comprenden, un pulo de renacencia. Veu, no vial da Natureza, no rumor dos pinares e no bruar do mar que bate a costa ártabra por onde viñeron os antigos, e, no vial da Historia, veu no canto dos seus bardos e na esperanza dos seus herois. Veu, con forza inxente, pra non deixar dormir e pra aloumiñar, na voz poderosa de Breogán, envolta na brétema dos días xenexiacos.

Esa voz oírona os millores, os fillos despertos e aleigados que a levaron como un imperativo sagro a todol-os recantos da Terra e a total-as almas. I-esa voz modula hoxe o anxeio xa callado, o mandato irrecusable que levanta no corazón do pobo un fervor de hosanna, mentras todo o redor, na Historia e na Natureza, con azo entranable afirma: Sí.

O texto estatutario aprobouno o 74% do censo electoral galego. Só restaba a súa aprobación por parte das Cortes españolas, sendo entregado ó presidente das mesmas poucos días antes do 18 de xullo.

5 ...E Ó FONDO, OURENSE

O primeiro encontro de Roberto Blanco Torres con esta cidade foi cando Basilio Álvarez o nomeou director de *La Zarpa*, cargo no que estivo ata 1923, en que se traslada a Vigo como redactor-xefe do xornal *Galicia*. Axiña se debeu integrar nos parladoiros culturais da poboación, relacionándose sobre todo coa xente de Nós, en particular con Vicente Risco e Ramón Otero Pedrayo.

Estando en Vigo coñece a Xulia Sánchez Novoa, natural do lugar do Amido, na Peroxa, coa que casou o 5 de abril de 1926. Deste xeito os seus vencellos con Ourense aínda se reforzan máis, pasando pequenas tempadas, cando llo permitía o labor

cotían do xornalismo. Aquí botou parte do verán de 1929, xa que foi no Amido onde xestou case todo (ou mesmo todo) o libro de poemas *Orballo da media noite*, publicado a comezos de outubro do devandito ano, así como tamén algún tempo ó ser condenado polo Tribunal Supremo o 23 de outubro de 1929, e ter que residir a 150 quilómetros de Vigo durante dous anos, ademais dunha sanción de 1.500 pesetas.

Logo de coñecerse a sentenza, os amigos de Ourense organizaron na súa honra un banquete e unha homenaxe, que tivo lugar no hotel Roma o 4 de xaneiro de 1930, ó que asistiron ou se adheriron os máis destacados persoeiros, tanto da cultura como da política: Basilio Álvarez, Ramón Otero Pedrayo, Vicente Risco, Álvaro de las Casas, Cándido Fernández Mazas, Marcelo Macías, Valentín Paz Andrade, Johan Carballeira, Ángel del Castillo, Antón Villar Ponte, Ramón Cabanillas, Salvador Cabeza de León, Manuel Torres (pintor), Alejandro Lerroux, etc., etc.

Basilio Álvarez non puido asistir, pero deixou a seguinte nota de adhesión que ben merece ser coñecida de todos:

Orense, 4 de enero de 1930.

Para la Comisión del Homenaje a Roberto Blanco Torres.

Bien hacéis, orensanos, en sentaros en la noche de hoy en torno de Blanco Torres. El gran escritor y formidable periodista, es un verdadero símbolo. Su figura, en estos momentos, tiene características que parecen arrancadas a un vivir sin mácula para ser montadas al aire como una lección fulgurante de ejemplaridad.

Poeta de altísimos vuelos, por serlo tiene su cerebro en el alma de todos. Ello le hace asomarse a los panoramas del pensamiento con el brío profundo del ideólogo, pero con

la generosidad romántica del hombre perfecto. Y todo esto que le hace pisar recio por las cumbres se agita el genio, no es lo bastante. Lo considerable de Roberto es que su vida toda es un dechado de austeridad, y hoy el honor de comer al lado de un hombre honrado, sentarse en torno de una conducta, va siendo placer de dioses. Lamento no participar de ese honor, pero Dios siempre benigno conmigo, al advertir las abyecciones que se dan por nuestro país, para liberarme del bochorno de verlas me premió con una afección accidental a la vista. ¡Qué pase pronto la ola para que torne a ver! A vuestra diestra en espíritu.- Basilio Álvarez⁶.

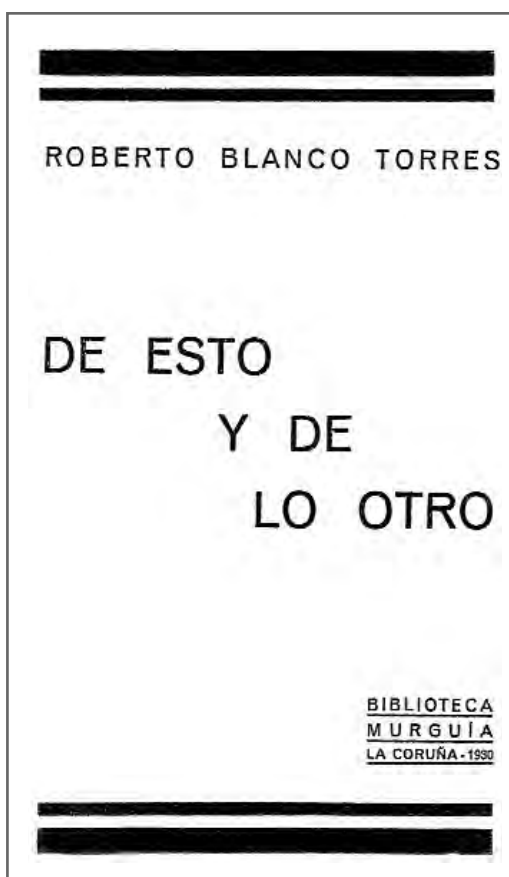
Blanco Torres pechou o acto subliñando no seu discurso que *los ideales son los de Libertad, Verdad y Justicia, que todos los hombres sanos propugnan y que él en este momento de angustia representa una piedra con las aristas hacia arriba para señalar su pico agudo, e tamén que la vida es sacrificio, deber y responsabilidad, y que en estos momentos es necesario que todos se pongan en pie sobre la turbulenta riada de la vida española⁷.*

No Amido tamén dispuxo o libro *De esto y de lo otro*, no que reproduce 38 artigos publicados anteriormente en diferentes xornais e revistas.

Traballa por este tempo na organización dunha Asociación Galega de Escritores,

da que se celebra a asemblea constituínte en Ourense en xullo de 1930, sendo elixido na mesma vocal contador, e na que se aprobou unha resolución en defensa da nosa lingua e do ensino en galego.

Ó ano seguinte, no mes de marzo, volve unha vez máis para a capital das Burgas, agora como director do sema-

6. La Zarpa, "Galicia entera se asoció al homenaje que los intelectuales de Orense organizaron en honor de Roberto Blanco Torres", 5 de xaneiro de 1930.

7. Ídem.

nario *La República*, substituíndo a Xacinto de Santiago, dende onde defendeu afervoadamente os principios republicanos. Pero bota pouco tempo no cargo, xa que o 29 de decembro de 1931 foi nomeado -como xa queda dito-, gobernador civil de Palencia, ó fronte do que permaneceu ata o 15 de xuño do ano seguinte.

Segundo contan as persoas maiores, o matrimonio adoitaba pasar algúns días ó longo do ano na casa do Amido, sempre aproveitando datas de pouco labor xornalístico. Así o fixeron logo de remata-la trasfega do Estatuto de Autonomía ó ser aprobado o texto no plebiscito do 28 de xuño de 1936, antes de se trasladar a Madrid, para poñerse ó fronte do Gabinete de Prensa do Ministerio da Gobernación.

Esta vez poucos foron os días de lecer, de paseos á sombra dos soutos de castiñeiros e das carballeiras da Peroxa, porque o 18 de xullo espallouse por todas partes o rumor de que se sublevaran varios militares destinados fóra da península, ós que apoiaban os partidos políticos da dereita máis extremista, como o fascista da falanxe.

Por desgracia para España, para Galicia e tamén para Roberto Blanco Torres, axiña se comprobou que era certo e que os sublevados contaban en Ourense con destacados seguidores, como o tenente coronel militar da provincia, Luis Soto Rodríguez, que o vinte declarou o estado de guerra, suspendendo as garantías constitucionais, ó tempo que ordenaba ceibar da cadea a varios falanxistas que estaban detidos dende o día oito polo asasinato de dous militantes comunistas no café "La Bilbaína", morrendo logo dúas persoas máis ó celebrarse o enterro. Ás poucas horas os militares, os falanxistas e a garda civil controlaban case toda a provincia, comezando xa os primeiros xuízos sumarísimos militares e os "paseos" falanxistas, sobresaíndo entre estes últimos pola súa crueldade algúns individuos do Ribeiro, en particular dos concellos de Castrelo de Miño e Ribadavia (como o coñecido polo "Fillo da Viuda", un deficiente con graves problemas sexuais).

O noso poeta e xornalista

puido fuxir nos primeiros días igual que fixeron outros moitos ó decatarse de que a súa vida corría serio perigo, pero el non se sentía culpable de nada porque endexamais fixera mal a ninguén, polo que decidiu -en mala hora- seguir residindo na Peroxa xunto coa súa muller, agardando a que se normalizase a situación, pero foi a peor: cada día chegaban novas de fusilamentos e de "paseos" de persoas que o único malo que tiñan feito fora loitar por acadar unha sociedade máis libre e máis xusta, xa por medio da prensa ou dende as tribunas: Manuel Gómez del Valle (fusilado o 11 de agosto), Alexandre Bóveda (o 17), Camilo Díaz Baliño (paseado o 14), Xaime Quintanilla (o 17), Ánxel Casal (o 19),...

A mediados de setembro tocoulle a el: unha noite presentáronse na casa un fato de falanxistas que o obrigan a que os acompañe, quedando detido no cárcere de Ourense, onde permaneceu ata finais de mes, en que foi trasladado para o mosteiro de Celanova, transformado por este tempo en prisión. Alí botou moi poucas horas, xa que a mañá do dous ó tres de outubro apareceu o seu corpo en Galez (Entrimo), xunto con outros dous máis, nunha das beiras da estrada de Ourense a Portugal. Foron sepultados no cemiterio desta parroquia, por detrás do presbiterio da igrexa, onde aínda seguen os seus restos, permanecendo ata hoxe en día sen ningunha inscrición que os lembre.

O 7 de abril de 1980 o concello da Peroxa acordou darlle o seu nome ó colexio público.

P E Q U E N A E S C O L M A

Os textos reproducense tal e como saíron no seu día, polo que cómpre ter en conta que, sobre todo dende a publicación de *Orballo da media noite* (1929), Blanco Torres decidiuse pola corrente etimoloxista, de xeito que o "j" equivale a "x", e os dígrafos "ge" e "gi", a "xe" e "xi": *plumaje* > *plumaxe*, *baijo* > *baixo*, *gente* > *xente*, *enveja* > *envexa*, etc.

Unicamente se altera algunha vez a acentuación, cando non está clara a comprensión do texto para o lector afeito ás actuais normas ortográficas.

O NENO

*Co derradeiro atavío
a naiciña está na caixa:
o pequeno entra xogando
e contémplaa cara a cara.*

*Mira as froliñas que adornan
tecidas como grinalda;
entr-as mans casi amarelas
se lle figuran máis brancas.*

*E con voz mimosa, dille:
-Dame unha frol d-esa rama;
y-ô ver que non lle contesta,
vaise quedinho da sala.*

*E pensa: -"Será que dorme;
habrá que calar"-, e cala.
Pero volve paseniño
por se-acaso a nai o chama.*

Versión libre dun poema do dramaturgo e poeta alemán
Friedrich Hebbel (1813-1863). Publicouse en *A Nosa*
Terra, o 25 de xaneiro de 1920.

O QUETZAL

*Paxaro voandeiriño,
ti és o Espírito Santo.*

*Plumaje negro, de neve ou d'ouro,
¿qué máis dá?
Basta par'a gloria do que vive,
a vida do quetzal.*

*Máis que os cóndores altivos
íl rube na imensidá;
máis que o sinsonte algareiro
enfeitiza o seu cantar.*

*Eu ben sinto na miña alma
a grandeza do quetzal:
¡a idea pura que morre
se lle falta a libertá!*

Orballo da media noite, 1929.

O GRILO A CANTAR...

*Gli gli, gli gli, gli gli...
Canta aquí, canta aló, canta acolá.
¿Onde diaño canta o grilo?
¿Onde o grilo cantarás?*

*Non sei se anda na herba
ou si baixo a terra está;
non sei se rubíu â copa
do arbore máis outo, -ogallá,
porque as âas máis sensibres
car-ô ceo sempre van-
ou se n'un raio da lúa
urde un ensono cicáis.*

*(Fai un silencio profundo
a orquestazón vegetal.)*

*Gli gli, gli gli, gli gli,
sigue o grilo aquí e alá,
e a ringleira dos seus pitos
da noite na imensidá,
como estrelas derrubadas
rompen na terra a laiar.*

*(A ubicuidade do cosmos
garda co grilo o compás.)*

Orballo da media noite, 1929.

LOITADOR...

*¡Loitador, non te deteñas!
Ten cada hora novo alento,
sigue a luz que te ilumina,
mira a cotío pr'ó ceo.*

*Ôn lado e outro do camiño
toparás pinchos e rebos,
e da estulticia e a enveja
ladraránche os cans famentos.*

*Loitador, non te deteñas!
¡Levas a verdá no peito,
e a estrela que te guía
ten resplandores eternos.*

Orballo da media noite, 1929.

O NOVO EMIGRANTE

(Manoeliño na Habana)

*Bágoas nos ollos,
a dor no peito,
deixou o leito
moi de mañán;
dend'alá arriba
mirou pr'aldea
coa i-alma chea
d'escuridá.*

*Un barco negro
con gente istrana,
levouno â Habana
sin sentir ren,
como quen leva
un fardo vãn
que troca o chãn
por outro ben.*

*Sol e mulatas,
piña e mamey...
Forma na grei
da Sociedá;
entra no Centro
con certo tón;
baila o danzón
na Tropical.*

*Afina o paso,
move a cadeira
d'unha maneira
que genio dá;
e se a pareja
lle loubra, ufana,
a filigrana
do seu compás,
il ponse rufo,
tira pra diante
e dí pimpante:
-“¡Chica, que vá!”.*

Orballo da media noite, 1929.

Ó MARXE DA REALIDÁ: DÚAS VERBAS

Decía Proudhon que por debaixo de total-as cuestións humanas latexa un problema relixioso. Podemos parodiar o gran revolucionario d'as ideas dicindo que no fondo de total-as loitas sociais hay unha cuestión moral. No noso concepto, o principal problema de Galicia é un problema de moralidade. Os lindeiros d'a moralidade están, n'este século de mentidos refinamentos e bastardas ambicións, confundidos ou revoltos no remuíño touleante do tráfico d'os homes.

Por sóbor o sentido d'a moralidade –que é o cimento das grandes e fecundas ideas e o faro luminoso d'as máis sinxelas bellezas– poñemos os galegos, nas nosas relacións e n'os nosos feitos, cal unha oureola de gloria, a cativa condición d'a necesidade, e miramos pro estómago como úneco ouxetivo, cal úneco ideal.

Todo no retabro da nosa mira rexional é falso, hipócrita, pequeno e probe. As convencións non determinan a conduta das persoas. Os sentimentos íntimos agáchanse no fondo, disfrazados coa verba que coltiva total-as postemas do prauticismo, isa baixa e ausurda andrómena d'a iñorancia, isa pauliña qu'é de cote o móvil d'as nosas aucións.

Os políticos aldraxan o nome de Galicia, e fan escárneo d'a cidadanía gallega. Todos o saben e calan.

Os xornaes defenden as súas conveñenzas, buscan a satisfacción d'os seus desexos egoístas, escatiman a verdá, defenden por catro cartos a causa máis enlixada. Todos o saben e calan.

O caciquismo afoga as almas e merca a libre personalidade d'os homes.

A hipocresía relixiosa é un médeo pra desimular o empodrecemento d'as concencias, sin qu'haxa fe nobre e pura.

E todos o saben e calan.

¿Por ónde haberá qu'escomenzar a prometéica empresa de rexenerar o noso pobo y-erguélo do fango?...

A Nosa Terra, 10 de abril de 1917.

PROBLEMAS NOVOS:

O REXONALISMO GALEGO

O rexonalismo, crecente en España, é un problema serio. Nasceu en Cataluña, onde a necesidade da vida requería novos camiños d'expansión, e tópase con máis alí, n-a Euskadi e n-a Galicia, rexións d'un perxenio ético e psicolóxico máis definido. Contra d'él, alcumando con supostas tendencias separatistas –¡sempre o sofisma pra engayolar parvos!– ergueuse a patrioteiría c-ô seu sólido clamoreo, botando mán dos vellos recursos, en nome d'unha Patria, cuio porvir nos inqueda máis que n-o que ás súas persoas poida referirse.

O rexonalismo non sinifica unha escisión da España política, do Estado español, com'a cabeza d'unha entidade xeográfica cuílos destinos n-o conxunto rixe; sinifica: autonomía n-a vida das rexións hasta n-as máis baixas zonas municipais, unha xuntanza das enerxías homoxéneas, a ordenación d'esforzos, o desenrrolo do xenio da raza n-as súas diversas manifestacións, a intensificación e orientación das eficiencias propias. Máis ben, pois, que unha ameaza á integridade do Estado, é o rexonalismo unha colaboración á súa maior vitalidade e desenrrolo, porque xuntando en fecunda armonía as forzas qu'actúan espalladas multiplica a capacidade dos factores nazonales. O rexonalismo é patriótico, e os qu'en nome do patriotismo o combaten son os abúlicos, os tradicionalistas por atrofia e inopia críticas, os usufructuarios d'unha posición ideolóxica simplista, son os eternos polichinelas incapaces d'un movemento espiritual fóra do taboado da farsa.

E con isto non queremos faguernos solidarios ideolóxicamente, da orientación dos outros rexionalismos españois, ó preconizar o galego.

Enunciamos un rexonalismo, o noso, e a él nos atemos. O rexonalismo galego poide ser, n-o fondo, o de Baskonia ou o de Cataluña, e ter ademais n-o seu camiño a miúdo momentos de contacto. Mais idéntico endexamais poidan sel-o, xa que cada un ó partir de difrêntres necesidades n-o intensivo ou n-o estensivo, responde a peculiaridades e matices propios que á forza han de ter un desenrrolo especial.

N-o fondo o problema rexonalista pide unha

aición paralela; a teoría non pode ser diversa. Y-eisí en Cataluña, Baskonia ou Galicia as ideas teñen de ser o laboratorio d'ista palinxenesia transcendente, onde as forzas propias adiquiran unha virtualidade xermoladora e progresiva, tanto n-o orde intelectual e moral, como n-o material y-económico. O desenrolo e a afirmación dos valores autóctonos: velaí o probrema que pranteado ó resto das autuales circunstancias trae implícita a urxencia d'unha prodéutica. En Cataluña a escola rexonalista, da que foi alma Prat de la Riba, aproveitou o concurso de total-as eficiencias indíxenas e adquiriu perfíles que non ten ningunha outra d'España.

Mais en Galicia faise inda perciso impulsal-a vountade rexonalista, xa que en estado latente eisiste. A idea como precedente á aición; a teoría como anterior á práctica.

¿Eisiste en Galicia ista disposición ideolóxica, ista necesidade en forma sentimental ou emotiva? ¿Eisiste en Galicia, como en Cataluña, ond'está arraigada fondamente, esta pasión emocional? Pol-o d'agora somente d'un xeito vago, mais xa hay moitos elementos, por certo de valía, cuya vanguardia forma a moceda –¡diviño tesouro!– n-os que a idea rexonalista ferve e latexa con contornos orgánicos e afírmase, loitando xa por espallarse n-o ambiente preñando o corazón do pobo.

O terreo pois, vai preparándose; a atmósfera galeguista cada vez faise máis densa; a idea nazonalista vai conquerindo novas parcelas. Síntea, por de contado, unha mocidade chea d'arelas, e d'audaces arrestos, qu'é xá unha positiva esperanza, aqueles qu'en todas partes, onte n-a Hestoria, e mañán n-o porvir poñen os cimentos de todo progreso, e ós que débense as maiores e máis granadas vitorias.

En Galicia enche o lirismo gran parte da súa vida e das súas loitas pol-a emancipación. Preto do lirismo a nota elexíaca enchén as pautas do door, das cobizas e da saudade, cristalizando n-unha literatura tristeira –fraga d'amargura con oasis de resinación estoica– lacrimosa e chorenta, n-a que unha morbosa morriña pón ás veces, como en Rosalía de Castro, imprecacións airadas e rotundas, e outras, com'a en Curros Enríquez, apóstrofes resallantes. Aquelas bágoas trocáronse en aición e

dinamismo e os airados anatemas son piqueta destructora e cerebro orgaizador.

E grande en verdade o labor de levar á concencia do pobo galego o sentimento rexonalista, e a fe n-os recursos da propia persoalidade, esmorecida ó longo de moitos tempos d'injusticias, d'asoballamentos, de caticatos funestos, e da interpretación d'un cosmopolitismo "snobista" e hoco, sin contido ponderable, que nada deixou denspois de desfacer os perfíles indíxenas. Mais ista empresa hai qu'acometel-a. Sobre d'ela ten d'erguerse o moimento do rexonalismo galego, nado e fecundado n-os espritus por unha pedagogía ideolóxica e cristalizada n-as mais vivas parcelas da eistencia popular.

Iste camiño, drento das carauterísticas propias, foi o que levou ó rexonalismo catalán, forxando o actual ambiente dend'o de total-as aitividades espirituales, dend'a poesía e pintura, múseca e teatro, inxertando en tod'a a súa literatura un vivo sentimento de cidadanía. Por iso ven, dempois, por añadidura, o renacemento d'aquil pobo –renacemento fundado n-a súa epopeya– con súas grandes industrias, con seu puxante comercio, con súa economía vigorosa e seu desenrolo integral. A vountade rexonalista fixo nacer a prosperidade púbrica. E o ideal catalanista puxo o cuño do progreso n-a vida de toda Cataluña.

N-o caso de Galicia foron as Irmandades da Fala –viveiros da mocidade valente e inteitua– creadas nos principaes pobos, as que deron maior impulso, as que comenzaron con xenerosa vehemencia o actual movemento –o úneco sereamente orgaizado– drento d'un amplo idearium, removendo a lama das vellas chagas políticas por necesidade profiláctica, cuarteando os feudos, antes inespunables, do caciquismo, socializando o emprego do idioma; fronteando n-unha verva, en todol-os seus aspeitos, o probrema d'unha renovación transcendental.

A Nosa Terra, 15 de novembro de 1918.

NAZONALISMO

Pra Vicente Risco

O pobo entende pouco de nazonalismo, cando non lle fala ás febras do sentimento. As ideas polí-

ticas aséntanse sóbor o laboreo do intelecto, sóbor da íntima, espeitazón d-a concencia, e percisan d'unha terapéutica moral nobre, artruista e xenerosa. O povo inda non puido decatarse do xeito director e progresivo d-estes fenómenos –políticos, económicos ou sociaes–; non poido atendere ó cultivo d-esas forzas ferventes e intensivas que transforman normas e sinalan novas estradas.

Por outro xeito, ó representante do povo, o político d'oficio, non l'importa un res o nazonalismo; ou non lle interesa, porque o interesarlle inqueda-río-o e perturbaría seus folgos e súa voluptuosa preguiza, ou coida n-él a posibilidade d-unha perda de domiño, de influencia e pol-o tanto súa bancarrota persoal. Seguir como s'está; velaí un bon programa, predileito do político gallego.

O enunciado do nazonalismo gallego, do noso nazonalismo, fervente nas y-almas enxebres ategadas de forza e d'amor, debera ir diante de toda Galicia, sin distinción de crás algunha. Abondaría, pra seguilo no seu desenvolvemento e camiño, soamente ser nado en Galicia, sentila e pensala. Isto é algo así de senso común. (Cómpre acrarar que emprego esta frase que “salta á vista”. Polo demais, teño do chamado senso común o peor concepto e moi malas referencias). Aínda dáse o caso de que hay quen mira con indiferenza e aínda con recelo o ideal da nazonalidade gallega. Pero ¿cicáis o trunfo d-esta idea non sería o trunfo de todos, o trunfo de Galicia? ¿Cicáis intresa soamente ás Irmandades, n-os seus impulsos patrióticos e progresistas, e non tamén a toda entidade, a toda corporazón, a todo cidadano gallego? ¿É que un ideal d-esta natureza non vai a trocarse sinón n'unhas calderillas que vánse a repartir entr-os chamados soñadores e románticos? ¡Santo romanticismo e santos ensonos!.

O político gallego dóulle moi pouco creto á súa propia capacidade –xusta s-entende– e non pode achegarse con nobres curiosidades ó movemento nazonalista, porque, receloso e parvo, coida qu'o éxito socava seus fueros dentro do seu radio d-aición. Y-él se encárrega de oporlle todo-los orgos da súa hostilidade y-a resistencia vountaria d-aqueles cidadanos qu'operan ó tun-tún ás súas órdes.

¿Cabe dentro da Galicia un ideal nazonalista? En

todo caso, si é qu'hay n-eles algunha posizón ideolóxica –que ben o dubidamos– eso é o que deberan facer ouxeto de problema polémico os caciques e toda esa caterva de políticos africanos que se revolven e despreguizan ant-as empresas libeiradoras e sementan a mala fe y-a cizaña n-os coutos do seu arbitrio feudal. Y-entonces polderíamos discutir e daríansenos oportunidade de poñer diant-os seus ollos as características integrantes d-as nazonalidades, n-as que figuramos con releve e dereito propio.

Os grupos étnicos teñen unha fisonomía inconfundible. As nosas cualidás diferenciaes constitúen unha persoalidade con todo-los xeitos tempermentaes e psicolóxicos. A iustaposición d'elementos non quer decir fusión de caracteres específicos. N-o xeográfico, filolóxico y-ético somos un povo, unha nacionalidade.

Temos de loitar. Toda causa outa e xusta ten apallados sacrificios y-heroísmos. Pr-os esprítus ace-sos hastra as prazas públicas son púlpitos unxi-dos por púrpuras ideaes insenescentes e groriosas...

A Nosa Terra, 5 de decembro de 1918.

CRÓNICA: NÓS SOMOS ARISTOS

Nós somos os aristos.

Somos os que achamos un pobo esnaquizado e queremos facer libre, civilizado e culto, no con-certo dos demais pobos europeos.

Os que temos un ideal e non comprendemos a vida sin el, porque n'este ideal está consubstan-cializada a nosa personalidade e a nosa razón de ser.

Os que non nos conformamos con ser “cousas”, senon “forzas”.

Os que nos tocou nacer n'un pobo que, por eunu-quismo e inconscencia, resínase á condición máis ofrentosa e aldraxante, e que, por non ter vonta-de, por sere iñorante e inculto, fíxose servo por comodidade, facendo ós seus caciques e ós seus amos.

Somos os que, por enriba da servidume dos máis, temos qu'erguer a nosa voz de homes libres e o novo espírito de independencia fronte â sumisión dos "pancistas" e â "incondicionalidade" rebañega dos servos.

Somos os que temos unha ética e unha estética:

Os que queremos socializar no noso pobo os valores ideais do mundo enteiro, axeitandoos â nosa visión diferencial e disociándoos según a propia capacidade peculiar.

Os que aspiramos a que se conozan e se pensen e se discutan en gallego as categorías platónicas, o metodismo lóxico cartesiano e o ausolutismo ideolóxico de Hegel.

Somos os futuristas... Somos, se queredes, os rebeldes, os revolucionarios, os transformadores, do linaxe dos que trouxeron en todo tempo y-en todo pobo, a través dos séculos, o progreso, a renovación, a cultura, as liberdades, tódolos tránsitos fecundos; somos d'aquelles ôs que chamaba Emérson os "non conformistas", Spencer os "inadatos", Stuart Mill os "descontentos", Nietzsche os "inautuales"...

Somos os xenerosos que queremos dar unha razón ética e unha finalidade espiritual â nosa existencia...

Aristos: os bos, os mellores. A Nosa Terra, 20 de marzo de 1920.

A OBRA

Unha das milliores maneiras de festexar o Día de Galicia –que é día, máis que de satisfaciós e realidades, de espranzas e degoros– coido eu que sería facer un balance dos froitos espirituais conquistados durante o ano. Non é este, de certo, o tempo máis axeitado pra colleitar ideas. Deus cega ôs que quere perder, e o mundo anda volvéndose cego. Pero detrás de tempos, tempos veñen.

De todo–los xeitos o que en Galicia ten unha vibración e acusa un vigor, espíritoal dou de si canto é posíbre dar n-este paréntesis de plebeias inquedanzas. As nosas leiras –que é o campo máis

doado pr'as eispresións de vitalidade ideal– tiveron un xurdio froitecemento, se non extensivo, en calidade. O Dieste –unha das milliores pennas do noso rexurdimento intelectual– publicou A fiestra valdeira, que pode compararse co millor libro, no seu xénero, esquirto en castelán no que vai de ano. Ahí está A rosa de cen follas, de Cabanillas; Ardencias, de Lugo Freire; Proel, de Amado Carballo. Axiña sairá do prelo Oracións campesiñas, de Eladio Rodríguez González, o poeta por quen non pasan os anos, tal e a súa plenitú de xuventude.

Cinco libros –e catro d'eles de versos, que queren decir que o paxaro canta inda que a ponla s'esgace– en poucos meses. Un solo libro basta moitas veces para salvar un pobo do estigma da medonhenta esterilidade.

A Nosa Terra, "Día de Galicia" de 1927.

BIBLIOGRAFÍA

- ALONSO MONTERO, X.: "Primeiro achegamento á poesía de Roberto Blanco Torres", prólogo á edición facsímil de *Orballo da media noite*, Concello de Cuntis, Caldas de Reis, 1998.
- BLANCO VALDÉS, J. L.: *Hipertensión cívica. Aproximación á vida e á obra de Roberto Blanco Torres*, Edicións do Castro, Sada, 1998.
- GONZÁLEZ PÉREZ, C.: *Roberto Blanco Torres*, Editorial Toxosoutos, Noia, 1998.
- GONZÁLEZ PÉREZ, C.: "Roberto Blanco Torres, Artigos e poemas galegos", Editorial Toxosoutos, Noia, 1999.
- GONZÁLEZ PÉREZ, C.: "Roberto Blanco Torres: Emigrante, xornalista e poeta", *Estudios Migratorios*, 4, Consello da Cultura Galega, 1999.
- SEIXO PASTOR, M.: *Roberto Blanco Torres*, Editorial A Nosa Terra, Vigo, 1998.
- VILLAR, M.: "Introducción" á reedición de *Orballo da media noite*, Edicións Xerais de Galicia, 1998.

ANTONIO PIÑEIRO

Blanco Torres, por Maside

1960

Antonio Piñeiro. 1960, Funcionario do Concello de Celanova desde o ano 1987, leva dez anos desempeñando funcións de encargado do departamento de Cultura deste Concello. Desde o ano 1985 ten colaborado en diversos medios de comunicación, mantendo unha relación case ininterrompida co diario *La Región* de Ourense, no que desempeñou o labor de delegado das

comarcas de Celanova e a Baixa Limia ata o ano 1998. Desde 1993 colabora neste mesmo xornal con artigos de opinión sobre a actualidade diaria do acontecer social da provincia de Ourense e de Galicia.

Premio de xornalismo da Festa do Pulpo de Carballiño no ano 1992.

Premio de xornalismo Xosé Aurelio Carracedo 1997.

Ten publicado varios nonográficos sobre aspectos da historia de Celanova, coma os “140 anos de Historia da Banda de Música municipal de Celanova” e outros.

Atópase no prelo un estudio biográfico sobre Xosé Velo Mosquera, o ideólogo da Toma do Transalántico “Santamaría”.

l i t e r a t u r a

FOI NA CORGA DA VIDEIRA

Antonio Piñeiro

Conta Elixio Rodríguez no libro autobiográfico “Matádeo mañá”, no que se fai eco dos trágicos episodios primixenios dos que foi testemuña a partir do 18 de xullo, unha macabra anécdota que reflicte o universo que separou o mundo da poderosa razón da forza, da aldea desgraciada da impotencia e que describe ata que punto o home pode ser cruel cando a sinrazón se fai dona das ideas.

Indica o vello aviador que estando amoreados na cadea provisional do antigo comedor bieito do mosteiro de Celanova, unha noite un compañeiro de cela solicitou repetir a potaxe de garbanzos que lle servi-

ran á cea. O pedimento foille concedido de inmediato por orde do oficial de garda, que se interesou por ver quen era tan “esfameado” prisioneiro. Ó velo, sen darlle valor ningún os principios elementais da condición humana, espetoulle de seguido: “podes comer todos os que queiras, porque non che vai dar tempo a dixerilos...”. Evidentemente a fame fuxiu nun salouco do corpo daquel pobre home, mentres os seus veciños de cadea tentaban convencelo de que aquilo non era máis cá maldade dun militar transformada en pura saña.

Unhas horas despois, sen embargo, o carcereiro acabou cumprindo a ameaza e mandou na súa per-

Igrexa parroquial de San Felix de Galez

cura coa “carta de liberdade” que daría con el nunha gabia do Furriolo. Cando ía atravesar a porta cara o corredor do claustro, o home olhou para o Elixio e deixou caer un marmurio que, coma unha badalada de morte, quedou soando varios días na habitación. “Tiña razón o fillo de puta ...”, dixo, denantes de lles dar o adeus para sempre.

É unha historia anónima, sen nomes a apelidos e, polo tanto, aínda que trágica, entra sen máis no carro das anécdotas. Pero podía ser perfectamente unha historia con pais, amigos, muller e fillos. Entón cabería por dereito propio no saco das traxedias. No abondoso saco dos milleiros de traxedias que sesenta anos despois comezan a saír á luz paseniño, coma pedindo permiso para non incordiar a vida en paz que as súas mortes acabaron transformando en inevitable.

E no saco das traxedias entran por igual os derradeiros días de Roberto Blanco Torres, ese xornalista íntegro e veraz a quen aprendemos a coñecer 63 anos despois, por obra e gracia do Día das Letras Galegas. Uns derradeiros días que agora trataremos de facer revivir en letra impresa, porque o resto da biografía é coñecida xa.

Segundo lembra, con nidieza meridiana aínda, o avogado estradense, Mario Blanco Fuentes, sobriño do xornalista -que daquela contaba xa con 18 anos-

Cemiterio de San Felix de Galez

os derradeiros días de Blanco Torres quedaron cravados para sempre na provincia de Ourense porque despois de ter sido nomeado xefe do gabinete de prensa do Ministerio de Gobernación da República, días denantes do infausto 18 de xullo, desprazouse ata a Peroxa para recoller á súa familia e levala con el a Madrid.

Ó comprobar a agonía do réxime republicano e a chegada do balbordo falanxista decide agardar acontecementos na Peroxa, crendo posiblemente que aquela ruralidade das terras altas sobre o Miño ían permitirlle un anonimato que finalmente non foi tal, xa que logo, a inxustiza esfameada non tardou moito en dar con el e trasladalo á cadea de Ourense para facelo penar, non só pola súa activa militancia no galeguismo republicano, senón tamén polo compromiso social que o levará a dicir verdades coma puños en moitos xornais galegos, especialmente na Zarpa de Basilio Álvarez.

A Corga da Videira.

O octoxenario avogado estradense lembra que un veciño da Peroxa que andaba a gardar as portas do penal ourensán para poder dar cun familiar que tamén tiña alí, viuño sair en liberdade unha mañá, posiblemente do día un de outubro, reparando cómo inmediatamente foi recollido por un coche con falanxistas que o levou ata Celanova, meténdoo aquela noite no cárcere do mosteiro, onde dis que lle roubaron tódolos cartos que levaba e que ó parecer non eran poucos.

E aquí foi xa onde Roberto Blanco Torres, coma os centos de milleiros de encadeados de tal xeito, se fixo candidato a ser protagonista da trágica anécdota dos garbanzos, mentres os represores ceaban —á súa conta seica— nun restaurante da vila.

E digo que puido ser un candidato a esa traxedia

porque aquela mesma noite do día 1 para o día 2 de outubro, Blanco Torres xa non a pasou enteira no cenobio celanovés.

Un camiión con anónimos verdugos colleuno a el a outros tres e no canto de subir as cóstas do Furriolo, como era normal naqueles días, enfiou o morro cara o sur e trasladounos ata a Corga da Videira, no concello de Entrimo, que permanece aínda hoxe viva na memoria dos máis vellos de Galez coma o lugar “onde apareceron os tres mortos”.

Así o lembra Luís, un veciño de Olín que contaba 18 anos daquela e que por orde do pedáneo viuse na obriga de ir velar os corpos aquela mesma noite, ata que os trasladaron ó cemiterio de San Félix de Galez onde foron soterrados.

“A min veume chamar o pedáneo da parroquia, xa pola noitiña, dicíndome que apareceran tres corpos na Corga da Videira e que había que turnarse para custodialos, en tanto non viña o xuíz de Bande para levantar os cadáveres. Eu nin os mirei sequera porque estaban os tres tapados cunhas mantiñas”.

Xa pola mañá do día 3 o carro do pai de Agustín da Feiravella sería o encargado de subir os tres corpos

Folio 152

En Continúa

Núm. 1111

MINISTERIO DE JUSTICIA

de Brance

Acta de defunción

de Eulogio Vázquez.

13 anos e que conserva na memoria as imaxes que-
das dunha infancia caída na escuridade anos máis
tarde, asegura que foi nun camiión no que os trasla-
daron ata a Corga da Videira, uns dous ou tres qui-
lómetros máis alá do cruce que desviaba a estrada
cara Lobios. Alí, na madrugada, mandáronos bai-
xar e ordenáronlles comezar a andar camiño cara
Portugal, disparándolle certeiraamente denantes de
que logran dar un paso libre.

Un deles, sen embargo, atado de pés e mans, logrou
botarse pola bimbarreira e agacharse nun buraco
do barranco, sendo quen de desatar o arame que lle
ataba os pés. Logo correu ata Quintela, onde alguén
o axudou a desembeleñarse do arame que lle ataba
as monecas e pola serra do Quinxo deu cabo da
fuxida na vila de Castro Leboeiro e alí atopouse con
outros fuxidos de Entrimo, entre os que se atopaban
o Benito, un primo de Agustín, e os Xanelas de San
Pedro.

Esa mesma sorte non a correron, noustante, o propio
Roberto Blanco Torres e os outros dous compañeiros
de viaxe, o "escribiente" Rizal Villamarín Iglesias, de
28 anos de idade e de quen dicían que era o secre-
tario do Concello de Quiroga, e o "ebanista" Eulogio
Vázquez, de 42 anos de idade e tamén natural de
Ourense.

Alá polas catro da mañá, segundo reza nas corres-
pondentes actas de defunción do Xulgado de Paz de
Entrimo, os tres foron abatidos no quilómetro 67 da
estrada de Ourense a Portugal, dentro do termo
municipal de Entrimo, falecendo por causas "trau-
máticas" producidas por "hemorragia interna".

E se de por si a historia sería cruel de seu, a lem-
branza que quedou indeleble na memoria colectiva
dos veciños de Galez foi aínda máis trágica, pois
contan que alguén os viu seguindo dende Celanova
-tal vez para tentar salvalos- e cando chegaron ó
cruce de Lobios informáronos de que o camiión toma-
ra camiño de Portela d'Home, mentres os tres esta-
ban a ser abatidos camiño da Magdalena.

ata o cemiterio de San Félix, sendo soterrados
-conta Chon- en tres caixas aboadas polo familiar
dun deles que se achegou ó lugar para presenciar o
levantamento, ó ter novas do acontecido.

Mario Blanco recorda que a comunicación a eles foi-
lles transmitida polo propio xuíz de Bande, que
casualmente era amigo da familia. Leonor, unha
irmá de Roberto Blanco que vivía con don Germán,
o tío cura, párroco de San Miguel de Lores, no con-
cello de Meaño, achegouse a el dicíndolle que oco-
rrera unha traxedia. Traxedia que non caeu de sor-
presa sobre a sotana do sacerdote, posto que denan-
tes que lle dixera máis nada, el mesmo preguntou:
"¿Quen foi, teu pai ou Roberto?."

Pero, ¿cómo sucederon os feitos?. Esa é a grande
incógnita que queda por descubrir, malia que os
propios veciños de Galez recollan algúns apuntes.

Agustín, un veciño da Feiravella que andaba polos

Acta de defunción de Eulogio Vázquez.

13 anos e que conserva na memoria as imaxes que-
das dunha infancia caída na escuridade anos máis
tarde, asegura que foi nun camiión no que os trasla-
daron ata a Corga da Videira, uns dous ou tres qui-
lómetros máis alá do cruce que desviaba a estrada
cara Lobios. Alí, na madrugada, mandáronos bai-
xar e ordenáronlles comezar a andar camiño cara
Portugal, disparándolle certeiraamente denantes de
que logran dar un paso libre.

Un deles, sen embargo, atado de pés e mans, logrou
botarse pola bimbarreira e agacharse nun buraco
do barranco, sendo quen de desatar o arame que lle
ataba os pés. Logo correu ata Quintela, onde alguén
o axudou a desembeleñarse do arame que lle ataba
as monecas e pola serra do Quinxo deu cabo da
fuxida na vila de Castro Leboeiro e alí atopouse con
outros fuxidos de Entrimo, entre os que se atopaban
o Benito, un primo de Agustín, e os Xanelas de San
Pedro.

Esa mesma sorte non a correron, noustante, o propio
Roberto Blanco Torres e os outros dous compañeiros
de viaxe, o "escribiente" Rizal Villamarín Iglesias, de
28 anos de idade e de quen dicían que era o secre-
tario do Concello de Quiroga, e o "ebanista" Eulogio
Vázquez, de 42 anos de idade e tamén natural de
Ourense.

Alá polas catro da mañá, segundo reza nas corres-
pondentes actas de defunción do Xulgado de Paz de
Entrimo, os tres foron abatidos no quilómetro 67 da
estrada de Ourense a Portugal, dentro do termo
municipal de Entrimo, falecendo por causas "trau-
máticas" producidas por "hemorragia interna".

E se de por si a historia sería cruel de seu, a lem-
branza que quedou indeleble na memoria colectiva
dos veciños de Galez foi aínda máis trágica, pois
contan que alguén os viu seguindo dende Celanova
-tal vez para tentar salvalos- e cando chegaron ó
cruce de Lobios informáronos de que o camiión toma-
ra camiño de Portela d'Home, mentres os tres esta-
ban a ser abatidos camiño da Magdalena.

Núm. 318

En Optimo provincia de Vizcaya

a las diez de Octubre de mil novecientos veinte y tres

ante D. Samuel Prieto Gamallo Juez municipal

y D. Benito Gonzalez Urtas Secre-

terio, se procede a inscribir la defunción de D. Rizal Tella

manu B. Linares, de veintiocho años, natural

de Vizcaya, provincia de Vizcaya, y de

D. Jose Villamarín, domiciliado en Vizcaya, calle don de Mayo, número cuatro

piso de profesión carpintero y de esta-

do (1) soltero

falleció en (2) Antigua Carretera, kilómetro 6.5 de Ormaiztegui a Portugal

el día diez de Octubre a las cuatro

y minutos, a consecuencia de (3) Enfermedad, de

maravilla interna según resulta

de (4) certificación facultativa presentada y re-

conocimiento practicado, y su cadáver habrá de recibir sepultura en el Cementerio

de Galea

Esta inscripción se practica en virtud de (5) certificación de la su-

perioridad

consignándose además (6)

habiéndola presenciado como testigos D. Jose Gonzalez Prieto

y D. Ramon Prieto

de este distrito, mayores de edad y vecinos de Ormaiztegui

Leída esta acta, se sella con el del Juzgado y la firman el Sr. Juez, los testigos

(7)

de que certifico.

Samuel Prieto

Jose Gonzalez Ramon Prieto

Benito Gonzalez

Acta de defunción de Rizal Villamarín Iglesias.

Malia memoria colectiva de Galez —a recelosa memoria, por veces— son moitas as incógnitas que cernen, pois, sobre aquela noite anguriosa. ¿Quen foi o dedo executor daquelas tres mortes que convulsionaron a memoria local de Galez?. ¿Quen decidiu o martirio?. ¿Quen lles seguiu os pasos e non deu chegado a tempo?. ¿Quen os enfiou polo camiño incerto?. ¿Quen foi o que logrou fuxir e chegou ata Castro Leboreiro?. ¿Quen lle tronzou o arame no silencio?. ¿Quen...?

Son moitas preguntas que alguén haberá responder un día para facer xustiza histórica con aquela noite de outono na que as brancas torres da liberdade e da palabra se fixeron negras e debeceron para sempre na Corga da Videira.

E non só iso, senón que despois de os axustizar na Corga da Videira, trala manobra de volta preto de Aceredo, ó pasaren polo sanguento escaerio deca-táronse de que un deles quedara malferido e aínda lles deu tempo de "rematalo" no camiño de regreso. Estes últimos probablemente foran os disparos que dende a outra beira do río oíron os perseguidores. Pero cando chegaron á Corga da Videira, alí xa había só os corpos de tres homes inertes e o silencio de tres vidas fendidas para sempre.

Maís ou menos, do mesmo xeito e por separado explícase Manín, o presidente da asociación de veciños de Galez, ó asegurar que "aquela noite morre-ron tres, e un logrou fixir botándose do camiión embaixo pola bimbarreira que chega ata o río" - hoxe cuberta polas augas do Lindoso-.

Acta de defunción de Roberto Blanco Torres.

Núm. 319

En Optimo provincia de Vizcaya

a las diez de Octubre de mil novecientos veinte y tres

ante D. Samuel Prieto Gamallo Juez municipal

y D. Benito Gonzalez Urtas Secre-

terio, se procede a inscribir la defunción de D. Roberto Blanco

Torres, de veintiocho años, natural

de Vizcaya, provincia de Vizcaya, y de

D. Jose Villamarín, domiciliado en Vizcaya, calle don de Mayo, número cuatro

piso de profesión carpintero y de esta-

do (1) soltero

falleció en (2) Antigua Carretera, kilómetro 6.5 de Ormaiztegui a Portugal

el día diez de Octubre a las cuatro

y minutos, a consecuencia de (3) Enfermedad, de

maravilla interna según resulta

de (4) certificación facultativa presentada y re-

conocimiento practicado, y su cadáver habrá de recibir sepultura en el Cementerio

de Galea

Esta inscripción se practica en virtud de (5) certificación de la su-

perioridad

consignándose además (6)

habiéndola presenciado como testigos D. Jose Gonzalez Prieto

y D. Ramon Prieto

de este distrito, mayores de edad y vecinos de Ormaiztegui

Leída esta acta, se sella con el del Juzgado y la firman el Sr. Juez, los testigos

(7)

de que certifico.

Samuel Prieto

Jose Gonzalez Ramon Prieto

Benito Gonzalez

Miguel Cancio

Enquisa sobre do Movemento Estudiantil Galego e Internacional

Coordenadas
Monografía

MIGUEL CANCIO

Economista e sociólogo, profesor de “Socioloxía” e “Socio-economía dos movementos sociais” da Universidade de Santiago de Compostela. Facultade de Ciencias Económicas e Empresariais de Santiago.

Razón con corazón, Ciencia con conciencia, maxia con sapiencia e bruxería con poesía: o xogo da vida, a mediación social II

(Continuación de Raigame nº7. 1998)

Miguel Cancio Álvarez

3.- Nudo

Despois da introducción ven o nudo nudamente..., titulado: NOVOS DEUSOS, NOVAS RAZÓNS, NOVAS NARRACIÓNS, NOVAS DOMINACIÓNS.

Na quinta de Kant e Smith deuse a dialéctica da soberanía teocrática e da soberanía popular, da lexitimación divina e da lexitimación científica. Proceso que, bastante antes, xa fora aberto polos ingleses.

A lexitimación divina do Antigo Réxime foi cuestionada, radical-

mente impugnada. Ao Rei cortáronlle a cabeza e con esta raxadura, en este corte, menudo corte moito máis que epistemolóxico, fronte ao obscurantismo se alumbraba a era das luces, da ilustración, do progreso e da modernidade. Matábase ao Rei e se derrocaba o seu sistema despótico e teocéntrico, continuador, reproductor e aumendor dos privilexios feudais, para dar paso á Declaración Universal dos Dereitos do Home, á proclamación ideolóxica do cidadano como dono da historia e, se cadra, da súa historia; á proclamación solemne da soberanía

popular, da *respublica*, da cousa pública administrada en asamblea constituínte polos lexítimos representantes do pobo. A República inscribía con letras de ouro nos seus recintos máis nobres, nos seus espazos máis emblemáticos, o seu principal lema, símbolo, o novo paradigma dominante: IGUALDADE, LIBERDADE E FRATERNIDADE, que se vía consagrado pola Constitución emanada do pobo. Incluso algunha Carta Magna proclamou o dereito á felicidade.

Os administradores do dogma, da verdade absoluta, os vellos gurús

"A Liberdade guiando o povo", cadro de Delacroix.

do Antigo Réxime, do *Ancien Régime*, os aparatos ideolóxicos e represivos do vellos estado absolutista, da lexitimidade teocéntrica..., foron substituídos polos novos gurús, os novos clerc, pola nova lexitimidade: a burguesía, a política, a ciencia, a cidadanía. O zoom politicom, o home da polis, do burgo, da cidade..., constituíuse como suxeito dos dereitos universais do home, como suxeito de dereitos cidadanos. Solon, estadista, o primeiro poeta ateniense falaba da "eunomia" como sinónimo de "bon goberno", da política referida aos cidadáns.

Científicos como Comte, para facer fronte á nova realidade social, para explicar a complexidade do novo mundo, dos burgos, das cidades, as novas e difíceis relacións sociais, para darlle ao home novo as novas e necesarias referencias, o equilibrio e orde social, a nova ideoloxía dominante, crearon novas ciencias como a chamada socioloxía e outras.

Ciencias da nova sociedade emerxente que apuntalasen e lexitimasen o novo poder, que tratasen de xustificalo e explicalo por dentro e por fora, que lle conferisen sentido e significado para que o cidadán non se sentise perdido, anómico...; para que poidese dispor de criterios, tópicos, historias, narracións, manuais, guías, calendarios, mitos, ritos, códigos, símbolos, representacións, referencias,

imaxinarios... que lle servisen para explicar o mundo e explicarse, para representalo e facer a vida, para enfrentarse á nova sociedade, para integrarse, socializarse, curarse, curar a angustia, facerlle fronte ás súas debilidades e impotencias, ao mal, ao misterio, á incertidume...

Outros, partindo deste corte, desta ruptura que denominaron burquesa, de democracia formal, promoveron unha nova revolución, a definitiva que lles permitiría substituír as relacións sociais de explotación por unhas relacións dialécticas de transformación; pasar da democracia formal e burguesa á democracia real;

Augusto Comte

substituír a ciencia burguesa, a falsa conciencia, un novo obscurantismo e comedura de cocos, a ideoloxía dominante, o opio do povo, pola verdadeira e única ciencia, polo materialismo histórico e dialéctico, pola ciencia das leis universais do único e verdadeiro desenrolo histórico, o da verdade da boa. Así alumearía, nacería o home novo, o único que, ao estar realmente emancipado, podería ser dono da súa historia individual, social e colec-

Outros, no sentido radicalmente diferente, tamén propuxeron movementos, revolucións patrióticas, nacionais, imperiais cara a Deus, salvadoras da Humanidade por Razas, Doctrinas, Linguas, Povos, Guías, Caudillos..., Elexidos, para levantar o Estado Novo, o Orden Novo, o Mundo Novo, o Home Novo, a Gran Nación, a Patria, a Raza, a Doctrina Salvadora...

Voltando á nova lexitimación, ao novo mito, podemos dicir que coa súa aplicación e desenrolo, en bastantes casos, o vello fundamentalismo divino, teocrático, foi substituído por un novo fundamentalismo: polo cientista, o tecno-burocrático, o democrático-politiqueiro domiñado pola racionalidade instrumental-rapo-seira-politiqueira-descarnada...

Os vellos gurús, que administra-
ban o vello dogma, foron substi-
tuídos, deron paso aos novos que

The Wall Street Journal, xunto á *Heritage Fondation*, un tanque de pensamento de moita potencia, publican anualmente unha clasificación de países do mundo, pola súa maior ou menor liberdade económica que asimilan á “prosperidade”. En 1997, de 156 países analizados, nos primeiros postos están Hong Kong, Singapur e Bahrein. Se o modelo de “prosperidade”, de “salvación”, é o destes tres países podemos prepararnos pois imos a saber o que é o ben estar, o que vale un peine “próspero”...

Non obstante, o sistema de mercado, se cadra, permitiu oportunamente unha celebración relixiosa con liberdade de cultos, mentras que os sistemas de economía planificada impuxeron a doutrina única, o pensamento

page 10

TUESDAY, MARCH 3, 1992

A-11 VOL. XVII, NO. 1

Parting Company

Intel Reaches Deal With FTC While Microsoft Fights On

Wintel's thumped to taking a sharp different tack in Government Battle.

Snowing a 500 Postal Goals

WASHINGTON—Intel Corp. and Microsoft Corp. plan to back an antitrust amendment to Congress that would force the world's largest software maker to share its technology with other software makers.

Intel and Microsoft have been accused of using their market power to stifle competition.

Intel and Microsoft have been accused of using their market power to stifle competition. The amendment would require the companies to disclose the source code of their operating systems to other software developers.

The amendment would require the companies to disclose the source code of their operating systems to other software developers. This would allow other companies to create compatible software without having to pay Intel or Microsoft for a license.

What's News

World-Wide

Business and Finance

Intel Agrees to Join U.S. Federal Trade Commission

Intel Corp. has agreed to join the U.S. Federal Trade Commission's antitrust program. The company will be required to disclose the source code of its operating system to other software developers.

Microsoft Agrees to Join U.S. Federal Trade Commission

Microsoft Corp. has agreed to join the U.S. Federal Trade Commission's antitrust program. The company will be required to disclose the source code of its operating system to other software developers.

Intel and Microsoft Agree to Join U.S. Federal Trade Commission

Intel Corp. and Microsoft Corp. have agreed to join the U.S. Federal Trade Commission's antitrust program. The companies will be required to disclose the source code of their operating systems to other software developers.

Intel and Microsoft Agree to Join U.S. Federal Trade Commission

Intel Corp. and Microsoft Corp. have agreed to join the U.S. Federal Trade Commission's antitrust program. The companies will be required to disclose the source code of their operating systems to other software developers.

Microsoft Agrees to Join U.S. Federal Trade Commission

Microsoft Corp. has agreed to join the U.S. Federal Trade Commission's antitrust program. The company will be required to disclose the source code of its operating system to other software developers.

Intel Agrees to Join U.S. Federal Trade Commission

Intel Corp. has agreed to join the U.S. Federal Trade Commission's antitrust program. The company will be required to disclose the source code of its operating system to other software developers.

Intel and Microsoft Agree to Join U.S. Federal Trade Commission

Intel Corp. and Microsoft Corp. have agreed to join the U.S. Federal Trade Commission's antitrust program. The companies will be required to disclose the source code of their operating systems to other software developers.

Intel and Microsoft Agree to Join U.S. Federal Trade Commission

Intel Corp. and Microsoft Corp. have agreed to join the U.S. Federal Trade Commission's antitrust program. The companies will be required to disclose the source code of their operating systems to other software developers.

Markets Summary

How Jones Industrial Average

The graph shows the Jones Industrial Average from 1980 to 1992. The y-axis represents the index value, and the x-axis represents time in years. The index starts around 1,000 in 1980, rises to a peak of over 3,000 in the early 1980s, then declines to around 1,500 by 1985. It then rises again to a peak of over 3,000 in the late 1980s, before a sharp decline in the early 1990s, ending around 1,500 in 1992.

Yankee Clipper: Home & Away Glides Down a Foggy Tide

The Yankee Clipper, a large cruise ship, is currently sailing from New York to Europe. The ship is carrying a large number of passengers and crew members.

The Baseball Legend Seemed To Turn Over a New Leaf

The baseball legend, who has been a prominent figure in the sport for many years, is currently playing for a new team. The team is looking forward to his leadership and experience.

In Nether-Street of Mexico

The nether-street of Mexico is a place of great interest and history. It is a place where the past and the present meet, and where the people of Mexico have lived for centuries.

Eastern Update

A Remedy of East European Economic and Political Developments

The East Is Not Impassioned

The East is not impassioned in its reaction to the political and economic changes in Eastern Europe. The people of the East are more concerned with their own lives and the future of their countries.

The East Is Not Impassioned

The East is not impassioned in its reaction to the political and economic changes in Eastern Europe. The people of the East are more concerned with their own lives and the future of their countries.

The East Is Not Impassioned

The East is not impassioned in its reaction to the political and economic changes in Eastern Europe. The people of the East are more concerned with their own lives and the future of their countries.

The East Is Not Impassioned

The East is not impassioned in its reaction to the political and economic changes in Eastern Europe. The people of the East are more concerned with their own lives and the future of their countries.

The Heat Is On

Electrins Brings In An American CEO After Funds Hurdle

Mr. Lausberg Must Run

Mr. Lausberg must run the company. He is the only person who has the experience and the knowledge to lead the company through these difficult times.

Mr. Lausberg Must Run

Mr. Lausberg must run the company. He is the only person who has the experience and the knowledge to lead the company through these difficult times.

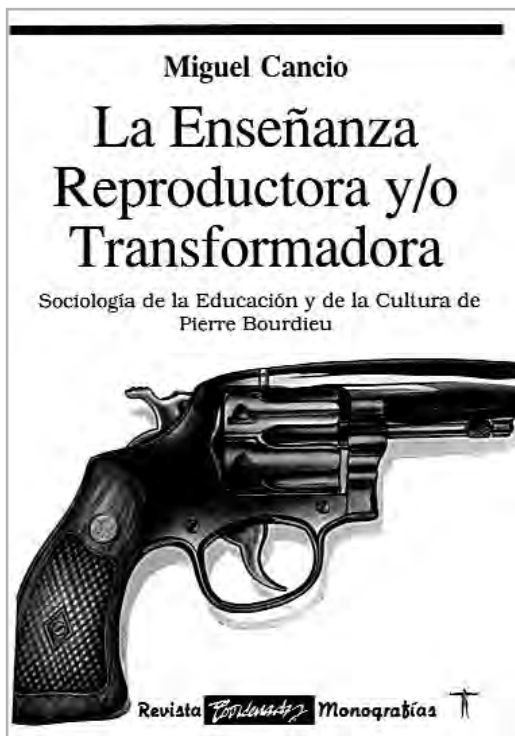
Mr. Lausberg Must Run

Mr. Lausberg must run the company. He is the only person who has the experience and the knowledge to lead the company through these difficult times.

Mr. Lausberg Must Run

Mr. Lausberg must run the company. He is the only person who has the experience and the knowledge to lead the company through these difficult times.

único, un sistema sacralmente ultraxerarquizado e dogmático sen liberdade de cultos. Empero, nada é, todo cambia, e así, na actualidade estamos asistindo á posta en marcha e desenrolo da “teoloxía de mercado” e do “leni-

nismo de mercado”, o “castrismo vaticanista de mercado”, o “maoismo de mercado”, o “socialismo de mercado”... Vivir para ver e o que te rondarei morena.

En bastantes casos, o vello opio do povo foi substituído por novas formas de suxección e control individual e social, por novas formas d alucinación, de alienación e enaxenación... A razón, en bastantes casos, foi enxendrando monstros, verdadeiros pesadelos e novas formas de obscurantismos, de encadenamento. Como di Rubert de Ventós no artigo “*Miseria de la razón, razón del mito*” (El País, lunes, 01-12-97, pax. 14), “*La razón nos hace libres pero también miserables*”.

A ideoloxía proclamada do progreso no nome da humanización, da igualdade, da solidariedade, da liberdade e fraternidade, deu paso á fractura urbana e social, á fractura racial, á fractura da

modernización, a novas formas de exclusión, desigualdade e marxización, de racismo e xenofobia...; a múltiples e novas formas de sectarismo, de violencia urbana, social e cotidiana, de violencia tanto física, material e primaria –violencia “hard power”– como simbólica, icónica, mediática, psicolóxica, inmaterial, ciber-informática –violencia “soft power”–.

O axente, o persoal desnortado, desorientado, desenraizado; o axente só, perdido, aillado, incomunicado, angustiado e desesperado, en pleno apoxeo da sociedade da comunicación, da mundialización do mundo mundial, da globalización do cosmos universal, do *homo digitalis* e cibernumericus, da terceira e cuarta revolución industrial, de “Silicon valley” e “Silicon alley”, das realidades e dos animais virtuais; (o axente) para esquecerse do tempo ator-

mentado, angustiado, encadenado, gris, triste, rutinario, insolidario, para compensalo, para facer fronte á desertización das relacións humanas, a un progreso basura, excluínate, depredador e selvático, para buscar/encontrar alivio, consolo, comprensión, enerxías, cariño, alguén que o escoite, que o acolla, arroupe..., agárrase ao que sexa. Vólvese ao fanatismo, ao fundamentalismo puro e duro na búsqueda dun “seguro de sol eterno”, dos inexistentes paraísos perdidos e inventados, co que tratar de gañar o futuro e olvidarse, curarse, vingarse do presente que tanto lles doe, lles amarga, lles fai sufrir; co que facer fronte ao progreso regresivo, ao crecemento excremento; co que facer fronte ao laberinto da vida e á súa complexidade (Pessoa e Mário de Sá Carneiro: “*Perdim-me dentro de mim pois eu são um laberinto*”); co que facer fronte “*a un mundo que marcha na sombra, cheo de furor e de ruído que non significa nada, no que nada vale nada pero hai que facer como se todo valse todo*” (Shakespeare, Sirius). Empero, entre nada e nada está a vida, vida miña...

3.1.- Excesos con e sen razón, con bruxería e filosofía...

Ao meu modo de ver, nas miñas modestas consideracións, o mundo, a vida faise, di, narra, representa, goza, sofre..., de formas múltiples e diversas. Pascal nas súas *Meditacións* sinalaba dous excesos: “*Hai dous excesos: excluír a razón, non considerar máis que a razón*”. Se vostedes mo permiten, engadiría un terceiro: Hai tres excesos; excluír a razón, non considerar

máis que a razón e dar gato por lebre no nome da razón, do corazón e da relixión, da arte e da cultura, da ciencia e da sapiencia, da democracia e da ciber-tecnocracia, do pasado e do futuro, do máis alá e máis acá, da maxia e da tecno-burocracia, da filosofía e da bruxería, da poesía e da astroloxía, dos deuses e dos demos, da tradición e da revolución, da vella e nova espiritualidade, do regreso e do progreso. *“Vivir é cambiar, darlle paso ao progreso que é fatal”; “Volver es regresar/ es empezar a atromentarnos/ a querernos para odiarnos/ sin principio ni final...”*. ¡Que tangazos! Neste punto, permítanme que recorde, que faga unha homenaxe ao grande tocador de tangos que ven de finar en Bos Aires aos 81 anos, Héctor Stamponi, un dos grandes da década de ouro do tango, da década dos anos 40, autor de *“El último café”*.

4.- Desenlace.

UNHA MEDIACIÓN SOCIAL, PROFESIONAL, PERSOAL PARA XOGAR TODOS, CREAR NOVOS XOGOS, PARA XOGAR CON

Goethe visto por Karl Stieler

PRINCIPIOS, XOGAR HUMANA E, SE CADRA, FESTIVA, ALEGREMENTE, CON RAZÓN E CORAZÓN, CIENCIA CON CONCIENCIA, MAXIA CON SAPIENCIA, ESTÉTICA CON ÉTICA, BRUXERÍA CON POESÍA..., SEN TRAMPANTOXOS E CON MOITA, MOITA IRONÍA.

Despois do dito anteriormente:

-Tendo en conta a Popper que está de moda, e que dixo nunha conferencia en Viena: *“A situación do ser humano é como a de un home negro nunha habitación negra buscando un sombreiro negro que nen sequera sabe que existe”*. Se cadra, a ciencia pódenos server para axudarnos a comprender que esto desde o principio é incomprendible.

-Seguindo co negro e considerando o que dicía Goethe en *Arte e antigüedad*: *“O auténtico obscurantismo non consiste en impedir a difusión do verdadeiro, do claro, do útil, senón en poñer en circulación o falso”*.

-Considerando ao grande mago pintoreiro con duende toreiro de Bergamin: *“A verdade é a nosa razón/ a vida a nosa paixón”*. (Engadiría: *“a emancipación é a nosa revolución que non se dá toda nen nunca”*.)

-Considerando a Isaac Berlin que ven de finar e na súa derradeira entrevista con 86 anos, feita para ser ofrecida despois da súa morte: *“O máis importante son os seres humanos, a liberdade dos seres humanos para moldear a súa vida, para facer o que a súa vontade lles dicte en cada momento”*.

-Considerando o que ven de declarar un deseñador de moda, agora que está o deseño de moda aquí, en Galiza, Ourense e par tout –segundo parece tamén hai maxia e bruxos no deseño–, o deseñador italiano Ettore Sottsass de 80 anos, fundador do grupo Memphis, que dixo: *“Cada vez teño máis claro o sen sentido existencial, a fragilidade, a ausencia de referencias. Hai que ter compaixón no sentido de Buda, compaixón de un mesmo e dos outros, porque estamos nunha barca que tarde ou cedo se funde”*. Tamén o di o bolerazo “La barca”: *“Hoy tu corazón se muere de amargura porque tu barca tiene que partir...”*.

-Considerando ao grande Pucho Boedo, a este grande bohemio da Coruña da Galiza vital, liberal e aberta ao mundo, na Galiza, Salón Lino que narra moi ben Quico Cadaval cando cantaba unha das arias de *La Boheme* do seu avó Puccini: *“Sahara jardín de Alá, flor de Omara, la favorita del mar... Cuando los que mandan, los que atienden a la gente pierden la vergüenza, pierden los papeles, los mandados/ los atendidos les pierden el respeto y los manda al carallo...”*

-Considerando a Jacques Derrida que ven de escribir unha obra sobre a hospitalidade, e de declarar: *“Non hai cultura, non hai vínculo social sen un principio de hospitalidade”*.

-Considerando a Rainer Maria Rilke “O Rilkeiro de Praga” na súa copla hit *“¡Para festexarme! Vivimos nas cadeas. Hainos que se esquecen delo, hainos*

Rainer M. Rilke visto
por Paula Wodersohn.

que as fan dorar, que as ensalzan... Empero, algúns queren rompelas, non cunha violencia bruta, salvaxe, senón que queren crecer pouco a pouco á marxen delas, fora do seu alcance, disólvelas sutil, ironicamente...”.

Pois ben, despois destes considerandos, permítanme que lles propoña: unha mediación social, profesional, persoal PARA XOGAR TODOS, XOGAR CRÍTICA E AUTOCRITICAMENTE, CREAR NOVOS XOGOS, PARA XOGAR CON PRINCIPIOS, XOGAR HUMANA E, SE CADRA, FESTIVA, ALEGREMENTE, con razón e corazón, ciencia con conciencia, maxia con sapiencia, estética con ética, bruxería con poesía..., sin trampantoxos e con moita, moita ironía. Carracholas: *“Ironizamos, polo tanto pluscuavivimos. A vida sen ironía condúcenos a unha cochambrosa e holoturística realidade existencial”*.

Fágolles esta proposta tendo moi presente as seguintes obras e palabras:

-Ao biólogo Jean Pierre Changeux, profesor de Collège de France, autor de *O home neuronal*, que na súa obra *Razón e pracer* (Ed. O. Jacob, 1994) nos di: *“A ciencia non se vincula ao pracer, nen a arte á razón, pero non hai ciencia sen pracer, nen arte sen razón”*.

-Ao filósofo José Antonio Marina, que a propósito da súa obra *O misterio da vontade perdida*, Ed. Anagrama, 1997, nos di que: *“Presinte a ultramodernidade: ese estado de confusión onde valores iluminados erradicaron a vontade”*; que *“O reto do noso tempo, de finais de século radica en se enfrentar á complexidade que supón conxugar o universal e o concreto, o científico co estético e o racional co poético”*. Sen se olvidar do compromiso coa verdade e a felicidade -sabendo que non se acadan todas nunca- e todo con moito humor...

-Ao sociólogo Edgar Morin, o grande pensador da complexidade con relación á socioloxía e ás ciencias sociais, que presentou ao home como biocosmos poético e cuio título da última obra publicada por este prolífico e comprometido autor de 76 anos, é toda unha declaración de principios, *Amor, Sabiduría, Poesía*, unha invitación á converxencia do coñecemento, da ciencia coa paixón e a estética.

-Ao biólogo François Jacob, membro da Resistencia, premio Nobel en 1965, que ven de ser recibido en *“La Coupole”*, na Academia Francesa, o 20 de Novembro de 1997 e onde reivindicando a poesía e a imaxinación, no seu discurso de recepción dixo:

“Señores, estamos feitos dunha extraña mestura de ácidos nucleicos e recordos, de soños e proteínas, de células e palabras...”.

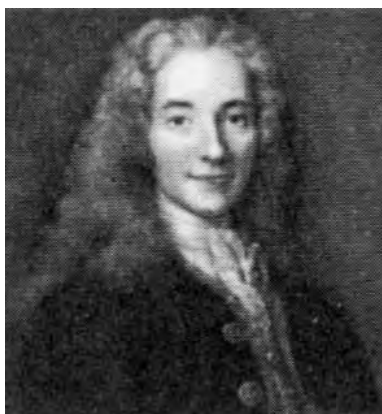
E, permítanme que remate en portugués, pois o Celta arrasa con Mazinho e compañía. Non esquezamos que o Bruxo fai milagres coa selección española, con moita xente, con moitos amigos, coas súas mans máxicas e os seus saberes bruxos. Permítanme que remate con alguén que ten moito que ver con este xogo, con esta corporación da maxia, a bruxería, o ocultismo..., con este mercado.

Falando do mercado, Malcolm Matson, gurú fundamentalista, fundou a “teoloxía do mercado” co *“obxectivo de transformar a City londinense nun santuario de civilización e compaixón”*. *The Economist*, despois da proposta de Matson propuxo que *“os candidatos a corredores de bolsa, a broker, fagan cursos de espiritualidade, acodan a seminarios”*. Despak Chopra, este indio occidentalizado que chegou aos EE.UU, en 1970, educador, escritor, conferenciante, endocrinólogo, autor de *¿Ten Deus orgasmos?*, -polo que se fixo tamén colaborador de Playboy-, converteuse en gurú de grandes figuras de Hollywood como Madonna e en triunfador a escala planetaria, do que a CNN dá citas. Chámanlle o “Señor da inmortalidade”, ten vendido máis de 10 millóns de libros de 19 títulos publicados en 30 idiomas, cobra por conferencia 25.000 dólares, ten feito dúas películas, *Os señores da luz e Independence Day meets Siddhartha*, ten a súa propia

revista mensual, ten publicado tres discos, tres CDs, vende suplementos dietéticos naturais e aceites esenciais. O seu centro de estudos e de meditación está presente en 50 países e as súas sucursais están interconectadas polo que chama a *Rede global para o éxito profesional*. As súas empresas facturan ao ano 15 millóns de dólares, máis de dous mil millóns de pesetas. Nos EE.UU. e outros países occidentais varias editoriais teñen lanzado coleccións de *"Sabidurías orientais e Management"*. Seguindo con este mercado, en España, desta colección se ten traducido, entre outras, obras como a seguinte: Thomas Cleary, *A arte do liderazgo. Leccións zen sobre a arte de dirixir*, Ed. EDAF, 1997. En España, tamén, se ten presentado o proxecto de parque temático para a cidade de Benidorm "Terra Mítica", con un logotipo cheo de referencias máxicas. Nesta presentación dixeron: *"O nome de Terra Mística lévanos a unha idea que mestura miles de anos de historia, principio e final de tantas civilizacións"*. Véndeno sinalando: *"Ven á maxia e á lenda, disfruta da imaxinación, échete de soños. ¡Ven á ruta dos soños!"*. Neste parque temático máxico vanse invertir máis de 50.000 millóns por parte da Generalitat de Valencia e grandes empresas. Galiza está en excelentes condicións para crear un grande parque temático "Galiza Terra Meiga / Galiza Máxica - Terra bruxa", que podería competir internacionalmente pois ten grandes, grandes posibilidades neste sentido dada a riqueza das súas tradicións máxicas, da súa cultura popular, a forza espiritual e con capacidade de con-

vocatoria do Camiño do Santiago, da súa paisaxe, das súas xentes, das súas pedras e recunchos, do seu patrimonio monumental, artístico, cultural, gastronómico, vital... Este parque máxico galego, ben concebido e aplicado, se se fai ben, con rigor, profesionalmente, podería ser moi rentábel económica e socialmente.

Por último, e a propósito das cinsas de Voltaire das que falamos anteriormente..., unha empresa de pompas fúnebres ofrece lanzar maxicamente as cinsas do finado ao espacio, por 700.000 ptas. de aliña maga... Como lles dicía, permítanme que remate con alguén que para min é moi importante, son moi importantes as súas reflexións, aforismo, invocacións, feitizos, sortilexios, conxuros (*"Do conxuro destas verbas levántanse unha chea de visións"*). Trátase de Fernando Pessoa, que como vostedes saben era contábel, dito máis finamente, técnico comercial, do Pessoa como todos os seus heterónimos que queren ser todos de todas as maneira sendo, como xa dicíamos, ninguén. Pessoa: *"Uns com os olhos postos no passado vem o que não é/ outros como os olhos postos no futuro vem o*

Voltaire visto por Largillière

que não pode ser/ Porem está tudo certo/ está tudo completamente certo/ O pior é que está tudo errado, não acertado". Con Pessoa e Manolo Alegre e olé:

*"Não deixes que te domem
É possível viver sem fingir que se vive
É possível ser homem
É possível ser livre, livre, livre"*.

Ramón Cabanillas, en *A Galiza vou lixeiriño camiñando, de Galiza para o mundo: "Camiño longo, camiño da nosa vida, sen trampas, mentiras nen politicarias..."*

5.- Epílogo.

Rematamos como comezamos, co poeta mulato exiliado cubano da dictadura castrista e que morreu en Madrid fai pouco Gastón Baquero: *"Que pasa que está pasando/ que la vida va avanzando/ y algunos bastantes en nombre de Dios y del Diablo, de la Salvación y de la Liberación, nos están trampan-tojando/ que pasas que está pasando..."*. A linguaxe fala... (en recordo do costureiro barroco Christian Lacroix). Pero, como di Ortega: *"O sociólogo, o científico debe dofaldar a sociedade"*. Trátase do mellor Ortega, o Ortega nudista, o Ortega da forza do misterio, o que dixo tamén: *"O que pasa é que non sabemos o que pasa..."*.

Acabouse, como dicíamos no meu povo en Vegadeo-A Veiga, *"Curuxa papou/ esto acabouse, queridiño"*. Moitas gracias.

Nado en Pontevedra, é profesor de E.X.B. no Colexio Rosalía de Castro de O Grove. Ten realizado varios traballos de investigación sobre aspectos da cultura popular, centrándose principalmente na Illa de Ons (Pontevedra), sobre a que ten publicado máis de 40 artigos xornalísticos. É vicepresidente da Asociación “Amigos da Illa de Ons”, adicada a temas culturais e de investigación.

MÚSICA POPULAR

As coplas dentro do cancioneiro da illa de Ons

Celestino Pardellas de Blas

Por mor das numerosas invasións que sufríu ó longo dos séculos, a Illa de Ons, situada á entrada da Ría de Pontevedra e en plena Ruta Xacobeá Marítima, pasou moito tempo despoboadá, motivo polo que, cando en 1810 a Xunta Provincial de Armamento decide fortificala e construír unhas baterías para defende-la entrada da ría, esta atopábase baleira.

Inda que a totalidade das obras non chegaron a rematar-se por mor da falla de presuposto, os traballadores que alí acudiron deciden instalarse nela e traer as súas familias, pois non había atranco nin-

gún para dispoñer dunhas terras baldeiras, moi productivas e contando que as augas que a bañan eran ricas en materias primas: peixe, marisco e sobre todo polbo.

Estas primeiras corenta familias pertencentes a distintos puntos da costa cercana (Penínsulas do Salnés, Morrazo e Barbanza.), van a aportar á nova comunidade os

O Faro da illa de Ons

particulares costumes da súa zona de procedencia que logo mesturados e sumados co aillamento e o abandono institucional sufridos nos cáseque dous séculos ata os nosos días, trouxo o nacemento dunha riquísima cultura popular que, polas súas características sociais, antropolóxicas, arquitectónicas,..., a consideraron a Comunidade Etnográfico-Mariñeira máis importante do litoral galego.

Pero, se unha das principais causas do nacemento desa única e rica cultura foi o aillamento sufrido, tamén é certo, agás raros e excepcionais tra-

influenciados polos medios de comunicación, coa chegada dos primeiros turistas;... ; nunha cultura moi duramente conquerida ó longo de dous séculos, está a piques do seu esnaquizamento.

Hoxe non atopamos en Ons quen nos fale do sacro Buraco do Inferno, da Santa Compañía, dos numerosos naufraxios ocorridos, dos malos ollos, do trasno, dos encantamentos, das meigas, do emprego da máis pura medicina popular,..., nin escoitaremos as peculiares coplas ó son do pandeiro coas que, argalladas por eles mesmos e

nómicos, pesqueiros e mesmo os relativos ás relacións coa administración. A carón deles os ecoloxistas que miraban a Ons só dende o punto de vista natural, deixando de lado todos os aspectos Antropolóxico-Etnográficos que eran os que estaban a piques de desaparecer.

Este foi o motivo de que ningún se parara no seu atractivo cancionero, repleto de coplas que nos falan da súa vida, dos seus amores, das loitas entre barrios, de fortes desafíos, de sucesos,...

A raíz dun traballo sobre os naufraxios acaecidos nas augas illáns, tiveron o primeiro contacto co seu cancionero. Contábanme a perda do remolcador da armada "Cíclope" quen encallara nos bancos da cercana Illa de Onza. Din que os illáns tentaron achegarse a el, pero foron rexeitados polos soldados que deixaran de garda na pequena Illa. A raíz do lance armáronlle a copla:

*O Cíclope viña de fóra
Cun barco coma unha eira
E a onde foi a encallar
A debaixo da figueira.*

*Cíclope se chamaba o barco
O Comandante Don Juan
O Segundo Don Modesto
E o Terceiro o Capitán.*

Despois de escoitar as coplas do Cíclope, preguntei se eran un caso illado ou se pertencen-

A Virxe do Carmo o día da festa.

ballos, que por mor das dificultades de comunicación e acceso, pola falla de infraestructura e o remisos que eran coas poucas persoas que ata alí se achegaban, non comezou a estudiarse ata finais dos anos setenta, anos nos que xa era total a diáspora veciñal cara terra na procura dun mellor xeito de vida; moi

con mínima influencia exterior, crearon un feitiцеiro Cancioneiro Popular.

Cando a partires de 1980 comezaron a chegar a Ons persoas con desexo de coñecer e investigar esta singular cultura, repararon moito en aspectos de doado estudio coma os arquitectónicos, eco-

**Desafío, desafío,
Desafío de cuchillo,
Nunca fun a desafío
Contigo cara de grilo.**

cían a un costume. Explicáronme que hoxe hai aparatos para escoitar música e bailar, pero antes o único xeito de divertirse era toca-lo pandeiro, bailar e cantar coplas.

Cada barrio tiña os seu copleiros que as argallaban durante a semana para logo, durante os labores agrícolas, pesquei-

ros e mesmo nas tabernas, aprendelas os demais e saír o Sábado e Domingo cantalas en Curro (barrio onde se atopan os bares e onde se reunían os mozos e mozas para bailar e cantar), e alí empezaba e desenrolábase a foilada.

Polo normal principiábase cantando algún feito, evento

Empregábase indistintamente o galego e o castelán, mesturándoo ás veces para facer coincidi-la rima.

Tal era a afección ás coplas, que para integrarse non festexos e poder ter algunha posibilidade coas mozas illáns, os mariñeiros doutros lados ou obreiros que na Illa se atopaban, tamén preparaban as súas coplas. Así foi o caso dos obreiros que viñeran a arraxa-lo Faro e que prendidos da beleza das rapazas illáns, ó marchar cantaba:

*Adiós Illa de Ons
Con ventanas e vidreiras
Non me pesa de máis nada
Só das mozas solteiras...*

*A la salida del muelle
Has mirado para atrás
Adiós querida del alma
Ya no te vuelvo a ver más.*

Os Sábados as festas armábanse ó son do pandeiro, onde escomenzaban os eternos desafíos entre rapaces e rapazas:

**Os de CANEXOL
Cando van co gando
Espichan a vara
E bailan o tango...**

ou incidente acontecido na semana ou cantigas xa coñecidas, para logo de vagar ir meténdose en fonduras e pasar a coplas de amor, loita entre pandillas, desafío mozas-mozos, e mesmo entre rapaces de distintos barrios.

*Desafío, desafío,
Desafío de cuchillo,
Nunca fun a desafío
Contigo cara de grilo.*

*Para que te quero eu
Miña viña vendimada
Para que te quero eu
Si non me vales pa nada.*

*Queres que te queiran
E que che teñan cariño
Se me acaban de dicir
Que na túa casa chora o
niño.*

*Anda de ti velentón
Presenta tu valentía
Aunque soy muchacha
joven
También presento la mía...*

*Moitas veces xuntábanse
mozas e mozos dun mesmo
barrio contra os doutro:*

*As gaivotas vento en chuvia
Os galos mariños vento
As mociñas do CUCORNO
Todas van para un convento.*

*Os de CANEXOL
Cando van co gando
Espichan a vara
E bailan o tango...*

*Non faltaban as adicadas á
Virxe do Carme e ó seu
patrón San Xoaquín e que can-
taban os días da festa patronal:*

*Catorce voltas fixemos
Para cruza-lo Centulo
E quixo a virxe do Carme
Que nos ven traer a Curro.*

*Esta illaña galega
Defensa da nosa ría
E devota de San Xoaquín
O pai da Virxe María...*

*Merece un apartado importan-
te as coplas adicadas ós amo-
res e ós problemas que estes
traen ós noivos:*

*En el medio de la mar
En el medio de la ría
En el medio de la mar
Navega una prenda mía.*

*Moza que estás na ventá
Ca punta do pano fóra
Eu a cara non che vexo
O pano xa me namora.*

*Petei na túa porta
Para ver se estabas no forno
A ladra da túa nai
Meteume un pau polo ollo.*

*Hoxe é día do meu santo
E te quixera convidar
Pero ó mirar que son pobre
Me mete con calar...*

Hainas que falan de incidentes e problemáticas. Pasou na Illa que a principios dos anos setenta soltara o ICONA uns cabalos para que se desenvolvesen de xeito salvaxe. Os veciños pronto armaron unha boa xa que os cabalos ían ás súas fincas e destruxaban todo o sembrado. O ICONA veuse na obriga de paga-los danos e retirar-los cabalos.

Cando nos anos oitenta un garda forestal tentou traer á

**Os traballadores
que alí acudiron
deciden instalarse
nela e traer
as súas familias,
pois non había
atranco ningún
para dispoñer dunhas
terras baldeiras,
moi productivas.**

Illa un cabalo para os seus des-
prazamentos, os veciños, que
inda tiñan un mal recordo
daquela, non llo deixaron
desembarcar, e a raíz delo
armouse a copla:

*Ese cabalo é teu
Borregón telo mandou
Nesta Illa de Ons
O cabalo non saltou.*

*O Garda co seu cabalo
Na Illa tentou saltar
Esperando no muelle esta-
mos
Para facelo recuar...*

Outras coplas recordan o paso
dalgúns veciños polo Frente
do Ebro na Guerra Civil. Ó vir
armaban algunha copla:

*Ó cruza-lo río
Costou un caralló
Costou un caralló
Costou un caralló
Estaba la Pasionaria
Ó outro ladó,
Ó outro ladó,
Ó outro ladó...*

Hainas que se encargan de
airear algún defectiño dun
veciño:

*Ten unhas orellas
Coma abanicos
Que polo verán
Espantan os mosquitos...*

*Os adiantos
tamén chegaron á illa.*

Co paso do tempo e a medida
que tiveron embarcacións a
motor coas que achegarse a
vender ás lonxas, foron apren-
dendo novas coplas escoita-
das nos bares e tabernas dos
portos pesqueiros, que logo
mesturábanse coas illáns ou
cambiaban algunha das pala-
bras para axeitalas á Illa. Tal é
o caso de:

*Os mariñeiros da Illa
Pescan ben o calamar
Despois das maruxías
Os collen a reventar.*

*Vexo Curro, vexo Caño,
Tamén vexo Canexol,
Vexo as mozas dende o faro
Que andan ó mexillón.*

*Andas de arriba para abai-
xo
Andas buscando muller
Andas polo moito moito
Quen ten moito non te quer,*

*Santo Cristo de Fisterra
Ten o carallo de ouro
Para lle maxar ós de Muros*

Por riba do Monte Louro...

Non faltan as coplas eróticas
creadas polos mariñeiros para
cantar entre eles:

*As rapaciñas de agora
Cando van a namorar
Botan a man ó gatollo
E xa queren disparar.*

*Arrastrácheme o cu polas
pallas*

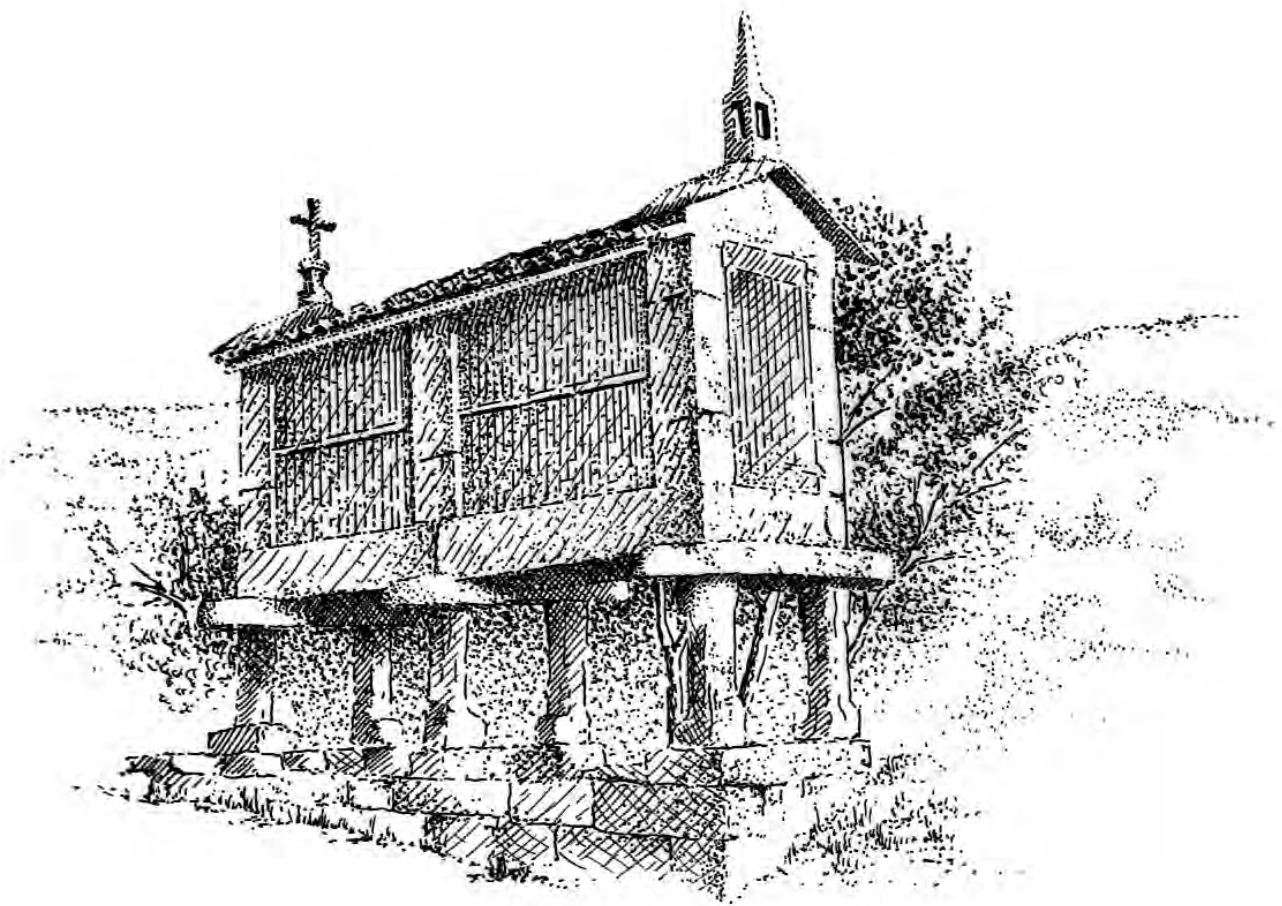
*E fixécheme a cama no chan
E mollácheme a birbirichiña
Que a tiña sequiña do
verán...*

Hoxe o cancionero da Illa de
Ons está cáseque perdido,
cóntanse cos dedos dunha
man as persoas que nos
podan achegar a ese rico fol-
lore que hai vinte anos inda
estaba vivo. De tódolos xeitos
inda hai esperanzas, gracias á
iniciativa da Asociación de
Veciños que tenta recopilar as
coplas e animar ás veciñas de
máis idade para que as ense-
ñen ós máis novos, xunto co
seu toque peculiar do pandei-
ro.

Os Hórreos

BEGOÑA BAS LÓPEZ

Begoña Bas López, Doutora en Xeografía e Historia pola Universidade de Santiago, orienta os seus estudos cara a Etnografía e especialízase en temas de arquitectura tradicional, para os que foi becada pola Deputación de Pontevedra e polo Instituto de Conservación y Restauración de Bienes Culturales do Ministerio de Cultura. A súa liña principal de investigación é o coñecemento da arquitectura tradicional no seu conxunto e na súa significación. Hórreos e muíños foron, respectivamente, os temas da súa tese de licenciatura e tese de doutoramento. Ten participado en proxectos de planea-

mento do territorio, inventarios do Patrimonio, etc., presentado comunicacións en congresos, coloquios e seminarios, publicado libros e artigos en revistas de investigación. A museoloxía (ecomuseos, museos integrais), a historia da técnica, a recuperación do Patrimonio Etnográfico, son tamén temas sobre dos que traballa, e no eido da divulgación e didáctica desenvolve o seu labor con conferencias, publicacións e colaboracións con profesionais do ensino. Está adscrita ao Museo Arqueolóxico de A Coruña, como Técnico de Museos.

Algúns títulos dos seus libros. “As

construcións populares: un tema de etnografía en Galicia”, “Camiños, pasos e pontes”, “Muíños de mares e de vento en Galicia” etc.

Algúns títulos de artigos: “Os nomes galegos dos hórreos e dos seus elementos”, “Introdución ao estudo dos muíños de aceite en Galicia”, “Análisis de un proceso de cambio y desaparición en la tecnología tradicional de Galicia”, “Primeras menciones sobre los molinos de mareas en Galicia”, “Observacións de carácter etnolóxico sobre as denominacións do muíño en Galicia”, “¿Galicia: ... y qué hacemos ahora con los molinos de mareas?”, etc.

Notas sobre función, arte e diversidade no hórreo

Begoña Bas López

Fotos: Xosé Arturo Fernández Araujo

O hórreo é unha construción senlleira da arquitectura tradicional de Galiza, e tanto a nivel arquitectónico, etnolóxico como histórico encontrámonos perante unha das mostras máis interesantes. No hórreo danse unhas características que desenvolven o que se podería considerar como principios da arquitectura tradicional.

A súa función é a da desecación e a conservación das espigas de millo. A comezos do outono chega o tempo da colleita, pois os grans xa están maduros como para separar a espiga da cana, ou sexa para a esfolia. As espigas que van ir para o hórreo límpanse de follas o vanse botando en cestos ou canastos e destes ao hórreo. Cando se recolle o millo os grans aínda non están enteiramente secos e así rematan por secar nesta construción.

As características funcionais máis importantes do hórreo fan deste unha construción especializada: unha cámara ou depósito onde non penetre a chuvia nin o sol, de planta rectangular, cunha lonxitude adaptada ás diferentes

colleitas, de xeito que aínda que as espigas sexan moitas, ao aumentar a lonxitude da planta dase cabida a todas e non se produce amon-tonamento. No material das paredes da cámara practícanse fendas, para así permitir unha penetración do aire constantemente e repartida por toda ela, e ademais esta cámara érguese sobre unha base que a aille do chan, de maneira que a humidade do mesmo a afecte o menos posíbel.

Os ocos de ventilación teñen unha importancia fundamental independentemente do material empregado.

Ademais de secar o gran debe conservarse en boas condicións durante todo o tempo que este permaneza aquí gardado, e estas condicións son pois a redución da humidade e o mantemento dunha temperatura axeitada no interior; tanto para unha como para a outra, as regandixas de aireación así como a altura á que se instala a cámara, cumpren con esta finalidade. A colocación da porta nunha cara ou noutra non só depende da accesibilidade, senón tamén da dirección dos ventos para que ao permanecer esta aberta a aireación aumente. Tamén, pensamos, a amplitude da cuberta co beiril de dimensións considerábeis -desenvolvido en hórreos de áreas de moita insolación-, contribúe ao mantemento dunha temperatura non moi elevada no verán, ademais de protexer a cámara da chuva. A todo isto cumpre engadir tamén a maneira de gardar o froito que non é gran senón na propia espiga xa que o gran debullado é máis difícil de conservar, e por isto gárdase en espigas que deixan máis espazo entre delas e por tanto permiten unha mellor aireación.

A ausencia de roedores na cámara é tan importante que para isto tamén se encontrou solución: os tornarratos. Trátase duns elementos ou pezas situadas entre o soporte e a cámara, que sobresaen tanto dun como da outra e que impiden o acceso a esta dos ratos. A denominación tornarratos -unha de entre moitas, como máis adiante se verá- non pode ser máis eloquente.

A funcionalidade do hórreo obsérvase non só nos aspectos construtivos, senón tamén noutros como son a orientación e a situación dentro do complexo da casa. Estexa perto ou afastado da casa, a condición principal é que

O tornarratos impide o acceso dos roedores aos hórreos.

se reciba ben o aire, por tanto, non pode estar adosado a construción ningunha, nin á vivenda, nin tampouco quedar pechado entre varias construcións. Polo que respecta á orientación, é

unha cuestión non doada de precisar, pero xeneralizando poderíase dicir que deben estar orientados cara os ventos dominantes, mais os condicionantes para o emprazamento do hórreo son tantos (accesibilidade, practicidade para o seu uso, aireado, etc.) que non sería doada a súa disposición idónea no tocantes á orientación tendo en conta as características do hábitat galego.

A funcionalidade e o senso da estética desenvólvense amplamente no hórreo dunha maneira conxunta.

Ademais de protexer o millo dos roedores, tamén se protexe dos paxaros.

Isto acádase cunha combinación entre a especificidade das distintas pezas ou elementos que o integran, a armonía de proporcións, a combinación dos materiais construtivos, o tratamento dos mesmos, os elementos decorativos, ou a existencia duns elementos simbólicos e/ou ornamentais. Ven sendo, por tanto, un resultado por unha parte formal-funcional, ou sexa, das propias formas e proporcións do hórreo que, precisamente debido á súa funcionalidade, acadan un desenvolvemento peculiar; e por outra material, no senso da utilización axeitada dos materiais na súa construción.

Mais, ¿por que se acada no hórreo este resultado?. Son moitos os aspectos a ter en conta. Por exemplo, é unha construción especializada que para cumprir ben a súa función, cada elemento debe estar ben deseñado e isto lévanos a formas moi definidas e a proporcións que resultan harmoniosas. Ademais, os materiais utilizados deben ser coidados na mesma medida en que as formas, e quizais o máis importante: dada a importancia do millo na economía tradicional, a construción que o albergue debe reunir non só todas as cualidades até aquí mencionadas, senón que vai ser un exponente, un medidor social: a mellor e máis grande hórreo, a casa será máis rica.

O hórreo foi un indicador socioeconómico no mundo rural. O tipo de material e o seu traballo, as dimensións e mesmo os remates e elementos decorativos, poñen de manifesto cómo é a economía da casa ou que nivel hai na mesma, sempre falando de áreas onde o cultivo do millo é prioritario. O labrego sabe que vai ser considerado segundo a calidade do hórreo e o número de pés ou de tramos ou claros máis que pola casa, ou polas demais construcións adxectivas. Á hora de erguelo, sempre ten presente que as dimensións, en prin-

cipio, teñen que estar en función coa colleita, mais o material e o seu bon traballo van dar un valor adicional á construción, e por unha categoría determinada ao seu dono.

Pódese afirmar que os meirandes hórreos de Galiza pertenceron sempre ás rectorais das parroquias e algúns mosteiros, o que indica o secular predominio económico da Igrexa e concretamente do clero. As casas grandes ou pazos, tamén dispoñen de fermosos exemplos, aínda que nunca acadan o nivel dos da igrexa, quer por unha economía máis diversificada, quer por

O tamaño e calidade constructiva do hórreo poñen de manifesto a economía da casa.

un desenvolvemento histórico de súa economía máis irregular. Por veces, nunha mesma casa pode haber dous hórreos, pois a economía foi medrando e a colleita de millo aumentou; tamén pode ser que se amplíe o xa existente, e en ambos casos, tratase dunha casa forte.

En conclusión, o hórreo foi en si mesmo un símbolo, un marcador social en amplas zonas de Galiza, nas que o cultivo do millo ocupou un lugar preponderante.

Existen unhas pezas ou elementos que quizais

*Os remates, ¿símbolos de protección?,
¿elementos ornamentais?...*

se encontren nunha relación máis directa con cuestións de simbolismo. Trátase dos remates que se colocan no cumio, nos dous extremos da cuberta. As formas ou figuras que representan son moi variadas: a máis repetida é a cruz, maiormente a latina se ben a grega de brazos iguais tamén aparece; outros son figuras piramidais, que van desde as máis estilizadas a xeito de bicos apuntados até as máis grosas e de escaso porte; moitas delas presentan na base estrangulamentos e molduras; outras formas son os círculos, campanarios, cálices, animais, etc.

O seu valor artístico é innegábel, mais con estas pezas encontrámonos perante o interrogante do seu significado. En primeiro lugar, obsérvase que en moitos casos estes remates están mellor traballados, ou con máis deteñemento e ornamentación que o resto do hórreo.

No hórreo é onde se conservou sempre unha parte moi importante da colleita do labrego na que fundamentou a súa economía; é por tanto un elemento ao que se adica extraordinaria atención, ao que se lle dá moita importancia. En consecuencia, quérese protexer iso tan importante que conserva no seu interior, e todo indica que foi por medio destes remates que se persiguiu sempre esa necesaria protección e seguridade para a colleita. Se é imprecación divina ou para escorrentar as meigas, ou mesmo o raio, está clara a intención: a protección do millo para que seque ben, se conserve en boas condicións e que non ocorra ningunha calamidade que derrame a colleita. Cruces aparecen nos carros, nas pedras de moer, nas lumieiras dos accesos aos muiños, nas cancelas que permiten o paso ás leiras, nalgún recanto da casa, etc.

Isto polo que respeita ás cruces, mais ¿que orixe poden ter as formas apuntadas e outras tantas que se representan? Algúns autores quixeron ver unha representación fálica relacionándoa coa fertilidade; outros opinan que non son máis que adornos... Tense tamén afirmado que son resultado dunha evolución dun elemento que ten orixe meramente funcional.

A cruz tantas veces presente nos testeiros dos hórreos.

O que está claro é que existe unha manifesta intención e interés por protexer o hórreo, e por tanto a colleita, de calquera axente que a poida danar. E non hai que esquecer que a igrexa tentou cristianizar lugares, elementos e obxectos considerados como pagáns ou polo menos supersticiosos ou susceptibles de selo, e que a nivel formal e material o plasmou con cruces. A cruz aparece en moitas das construcións e elementos da arquitectura popular, e a cruz sempre significa protección na relixiosidade oficial trasvasada á popular. Por tanto, se a igrexa puxo tanto interés por “cristianizar” o hórreo, puido-se deber a unha xeneralización no seu empeño, e dentro desta incluíu os hórreos case como medida preventiva, ou porque neles observou algunha crencia, manifestada nalgún símbolo, que así o aconsellaba. Do que consideramos non hai dúbida é que até épocas moi recentes - e mesmo se pode constatar na actualidade aínda que xa bastante esquecido-, a cruz no hórreo significou protección e que os outros remates é moi probábel tiveran relación co anterior.

O hórreo non resulta únicamente unha construción excepcional no que toca á súa arquitectura, senón que tamén noutros eidos como por exemplo no da etnolingüística o seu aporte é ben significativo. Esta aportación constátase non só na denominación do hórreo en si, senón tamén en todos os seus elementos ou partes, pois en Galiza coñécense e empréganse unha moi ampla variedade de termos.

Hórreo é a denominación coñecida por toda Galiza e aplicada a todos os tipos, coa excepción dos cabaceiros de materiais vexetais e a dos hórreos tipo asturiano. Constátanse vinte dous nomes, dos que algúns son variantes:

<i>cabaceira/o</i>	<i>caustra</i>
<i>cabeceira/o</i>	<i>celeiro</i>
<i>cabiceira</i>	<i>espigueiro</i>
<i>cabás</i>	<i>graneira</i>
<i>cabazo hórreo</i>	
<i>cabozo horrio</i>	
<i>cabana/o</i>	<i>palleira/o</i>
<i>canasto</i>	<i>plorno</i>
<i>canastro</i>	<i>paneira</i>
<i>canizo sequeiro</i>	
<i>caroceiro</i>	

Esta lista das denominacións sen máis precisa facer algúns comentarios para a súa explicación:

A palabra hórreo emprégase como única denominación nunha ampla área de Galiza, e é coñecida en todo o país aínda que se interpreta como nome castelán.

Detalle dun hórreo tipo asturiano do Piornedo. Este tipo de hórreos reciben o nome de Horro.

Cabazo designa a tipoloxías moi diferentes, e tamén diferentes son as áreas nas que se recolle, así como a pronuncia: con seseo na área occidental [kabáso] e coa pronuncia [kabaØo].

Cabaceira, cabeceira, cabiceira: empréganse nunha mesma área e son variantes na pronuncia dunha mesma palabra.

Cabaceiro: dá nome a un tipo diferente do anterior e nunha área tamén diferente. Non se constata en feminino.

Canastro, canasto, espállase pola área suroccidental de Galiza. Canastro está amplamente constatado, mentras que canasta só está recollido da bibliografía.

Piorno e canizo son exemplos de denominacións utilizadas en áreas moi delimitadas e de reducida extensión.

En termos xerais, quizás se poida afirmar que esta riqueza no léxico relativo ao hórreo se deba máis a variantes no léxico por zonas ou variantes dialectais, que a unha correspondencia denominación-tipoloxía. Esta relación ou correspondencia, por contra, pódese observar nalgúns casos entre os grandes grupos, ou sexa entre os cabaceiros de materiais vexetais, os de tipo asturiano e os expostos até aquí. Por exemplo, o hórreo de planta cadrada tipo asturiano recibe a única denominación de horro e mentres recibe esta denominación, na mesma zona outro tipo de hórreo co que simultánea recibe a de cabazo.

Os realizados con materiais vexetais, de características construtivas moi diferenciadas -como

vinos con anterioridade-, non son coñecidos como hórreos, senón con outras denominacións tamén utilizadas para o grupo que formamos coa asociación de todas as demais tipoloxías do hórreo galego, e que tratamos máis arriba.

-cabaceira/o
-cabeceira/o
-cabiceira
-cabazo
-canasto
-canastro
-palleira

O mesmo que para o hórreo como unidade, os elementos ou partes que o conforman preséntanse asimesmo con grande variedade nas denominacións.

Os elementos de sustentación son unhas pezas

Hórreo con celeiro.

ben diferenciadas e importantes mais non son, porén, os que maior riqueza de denominacións presentan:

- pés*. Son as columnas. Tamén se recollen *pé dereito*, *pegollo*...
- cepas*. Os muretes transversais.
- celeiro*. O elemento de sustentación que consiste nun espazo enteiramente pechado. Constátase algunha variante, por exemplo *suleiro*.

Os elementos que impiden o acceso dos roedores á cámara e que están entre os anteriores e ésta, rexistran un maior número de nomes, e obsérvase que en moitos casos se diferencian segundo o tipo. Así, algúns deles:

- mó*, *moa*, *capa* e *tornarratos*. Individuais, un para cada pé.
- rateira/o*, *tornarratos/as*, *lousa*, *lousada*, *mesa*, *mesa do pé*, *rodo*. Son os que se dispoñen transversalmente sobre dos pés ou das cepas, e corridos sobre o celeiro.

Outras das moitas pezas ou elementos que compoñen o hórreo e cos que se forma concretamente a cámara, tamén son denominados de moi diversas formas. Como exemplos, os seguintes:

A base da cámara presenta unha factura diferente segundo as tipoloxías. Sen facermos distingos entre dunhas e doutras, observamos as seguintes denominacións: *clavadeira/cravadeira*, *grade*, *grado*,

mesa/mesa do hórreo, *pontes*, *testeiro*, *trabe/trabeiro*, *traveso*, *viga*, *xugo*, *zanca*.

Cada espazo da parede da cámara que queda delimitado por unha columna vertical, recibe os nomes de *tramo*, *claro*, *estremas*.

O remate das paredes estreitas sobre a cuberta, ofrece denominacións moi diversas: *arcabau*, *albardilla*, *copia*, *cornisa*, *cume*, *penal*, *pinche*, *pinchón*, *soborpena*, *sopena*, *sobrepena*, *testeiro*, *topete*.

Os remates apuntados e que tan comunmente presentan os hórreos galegos, maiormente nalgúns tipoloxías, pódense chamar *aguión*, *fraile*, *bico*, *lampeón*, *lampión*, *pendón*, *remate*.

Vemos pois, como as denominacións evidencian e confirman esta diversidade que caracteriza ao hórreo como elemento importante da nosa arquitectura popular. As denominacións, as formas, as proporcións, o tratamento dos materiais, os elementos simbólicos, os ornamentais, a situación no hábitat e na paisaxe galega, etc., todos estes aspectos acadan no hórreo unha grande expresión que a convirten na mostra senlleira da arquitectura da produción que o campesiño desenvolveu ao longo de séculos.

Hai uns meses, a revista Raigame pedíume unha colaboración para un especial sobre os hórreos.

Hai, xa, tempo que non lle dedico atención a este asunto, mais, falando do tema, recordei que nalgún lado do meu desordenado arquivo deberían estar as enquisas por min realizadas, hai anos, ós distintos concellos da provincia sobre a extensión e peculiaridades do hórreo ourensán.

Tal vez aquel material puidese ser recuperado para elaborar unhas breves notas que posibilitasen o reinicio dunha investigación abandonada cun posible interese para os meus alumnos da Escola de Arquitectura.

O resultado desta recuperación aparece, agora, como unha curta reflexión sobre o tema que tal vez alguén estea disposto a continuar.

Pedro de Llano

Arquitecto

Profesor da Escola de Arquitectura
da Coruña.

Entre outros libros publicou

“Arquitectura Popular en Galicia”

O hórreo ourensán primeiros datos sobre un proxecto de investigación

Pedro de Llano

O hórreo, infinidade de veces citado por distintos tratadistas e divulgadores da nosa cultura e estudado parcialmente a través de monografías, centradas nunha ou outra área xeográfica, ou introduccións globais ó tema sen unha gran base científica, carece na actualidade –coa excepción dos traballos do profesor Martínez Rodríguez– de calquera tipo de estudo que analice pormenorizadamente algún dos seus moitos aspectos etnográficos ou arquitectónicos, ofrecéndonos un magnífico campo para a realización de contribucións inéditas á análise arquitectónica das nosas construcións vernáculas.

Co proxecto de investigación que nesta noticia esbozo, trataríase, logo, de abordar o seu coñecemento desde aspectos non directamente arquitectónicos pero obxectivamente ligados ás características finais dunha tipoloxía ou exem-

plo concreto (formas de explotación que determinaron as peculiaridades da localización e dimensións de cada graneiro ou grupo de graneiros; datacións documentais que nos permitirán adentrarnos na súa evolución e localización...), mais, a orientación do mesmo debería dirixirse, basicamente, ó seu estudio como elemento edificado.

Trátase de observar a súa relación co contorno, a súa localización e orientación, a súa simboloxía; de acercarnos ó seu estudio como contedor dunhas actividades ou funcións estáticas ou dinámicas; de afondar no seu esquema estrutural illando as diferentes alternativas construtivas utilizadas para a concreción de cada elemento e, finalmente, de analízalo formalmente estudando os seus espontáneos principios ordenadores que, na miña experiencia, confirman aquela vella tese de Le Corbusier segundo

a que: “As comunidades máis primitivas, ó decidir a forma de cada construción, teñen seguido intuitivamente as verdades da xeometría... teñen inventado ritmos sensibles á vista e claros nas súas relacións. Uns ritmos que atopamos no nacemento dos actos humanos e resoan no home por unha fatalidade orgánica, a mesma fatalidade que fai trazar a sección áurea ós nenos, ós vellos, ós salvaxes e ós eruditos.... Teñen utilizado uns módulos que miden e unifican e teñen manexado uns trazados reguladores que constrúen e satisfán”.

Para todo iso, e como primeiro posible paso, achego, hoxe, unha primeira e apresurada aproximación ó tema xurdida das miñas viaxes pola provincia e contrastada cos datos obtidos pola enquisa por min remitida, coa axuda final da Deputación, á totalidade dos concellos ourensáns.

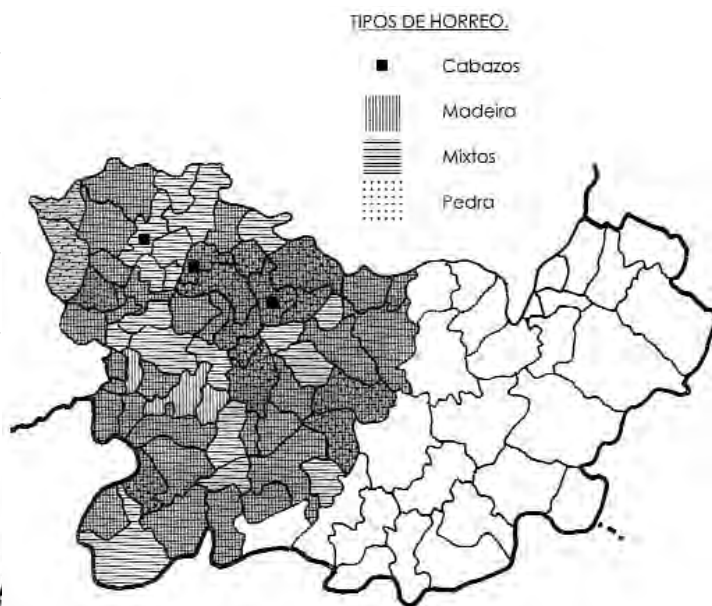
Nela, illando concello por concello, obtivemos uns primeiros pormenores das súas características locais -cunha fiabilidade rela-

tiva por non proceder a súa contestación de especialistas no tema- que nos permitiron elaborar uns iniciáis mapas informativos globais, proporcionando unha primeira aproximación a cada unha das tipoloxías existentes, desde os máis primitivos cabazos -prácticamente desaparecidos- dos que tan só obtivemos noticias en tres municipios, os máis xeneralizados hórreos mixtos con estrutura pétrea, pasando polos distintos subtipos de hórreo de madeira e as súas distintas denominacións locais.

Establecemos, así, un primeiro mapa da extensión do hórreo que, como podemos observar, abarca mais da metade da provincia tendo como límite a Terra de Trives no seu encontro coas serras de Queixa e San Mamede e a Baixa Limia.

Mapa de distribución do hórreo na provincia de Ourense segundo a súa cuberta.

Mapa de extensión do hórreo na provincia de Ourense segundo a súa tipoloxía.

O CBAZO

Prácticamente desaparecidos -tan só cabe citar a súa illada presenza en reducidas áreas de montaña, como en Melón, onde aínda podíamos hai uns anos atopar un bo conxunto na aldea de Vivenzo-, contan cun

*Conxunto de cabazos
en Vivenzo-Melón*

soporte reducido a catro columnas de pedra sen traballar de aproximadamente 0,8 m. de altura e informais rateiras de lousa das mesmas características.

Sobre elas sitúase unha mesa de madeira na que se asentán os estadullos que servirán como base estrutural a unha armazón de varas de carballo que conforma a súa cámara.

A cuberta, cónica e cun considerable voo duns 30 cm. está formada por capas paralelas de colmo ou xestas, rematándose, para a súa mellor consolidación, cun conxunto de varas cravadas en distintas direccións.

*Horreos de madeira coas características
comúns en toda a provincia.*

HORREOS DE MADEIRA.

Estendidos por toda a área da provincia na que cabe sinala-la presenza desta construción adxectiva, e reducida a súa presenza ó mínimo tan só nalgunha zona na que o hórreo mixto se fai absolutamente hexemónico, o hórreo de madeira conta, en Ourense, cunhas características xerais comúns nas que tan so cabería destacar algún aspecto diferencial local.

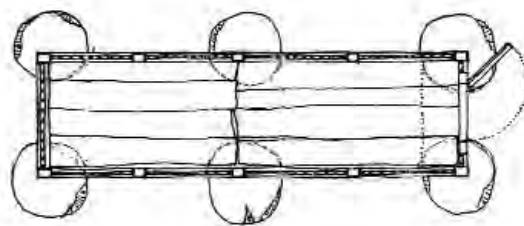
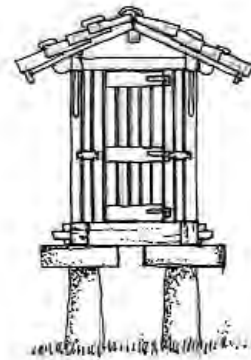
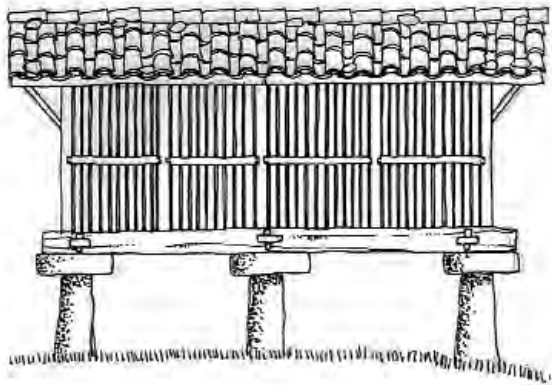
O basamento.

Está, polo común, organizado por dous ou tres pares de pés cunha altura de entre 1 e 1.2 m. Ditos pés poden, por outra banda, variar entre a simple utilización de bastos postes -nas áreas

máis pobres- e distintos tipos de solucións que varían entre os pés troncopiramidais (Arnoia, Entrimo, Melón...), troncocónicos (Bande, Celanova), cadrados (Lobeira, Celanova, Melón, Ramirás...) ou ochavados (A Caniza...), sendo, así mesmo, necesario sinalar a presenza maioritaria nunha área como a localizada entre a Terra de Limia e a serra de Queixa de magníficas cepas de cantería de perfil cóncavo.

Planta e alzados de hórreo de madeira con cepas de cantería circulares.

(Melón...), circulares convexas (Arnoia, Bande, Celanova...) ou circulares troncopiramidais (Entrimo, Celanova...).

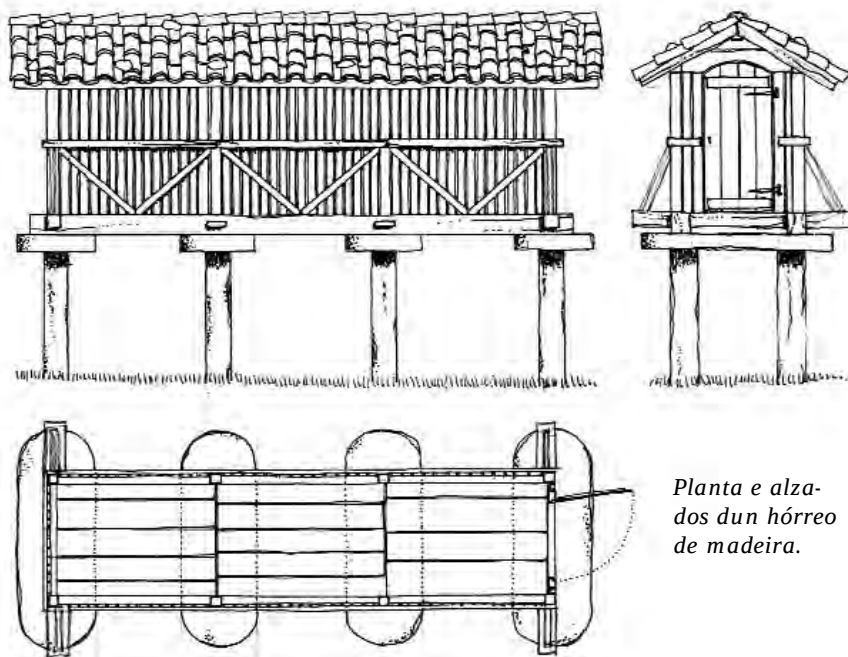
Entre a Terra de Limia e a Serra de Queixa existen exemplares de hórreos con magníficas cepas de cantería.

En canto ás peculiaridades das súas rateiras ou moas, cabe indicar que, estas, adoptan, tamén, moi distintas solucións, estendidas fundamentalmente a unha ou outra comarca, abarcando desde as mais sinxelas alternativas sen perfil definido, ós dobres tornarratos de cantería, magníficamente labrados, presentes en Allariz, Paderne, Ramirás.... pasando polas cilíndricas

A cámara

Cun único caixón de entre dous e seis metros, a súa base conta, polo común, cunha armazón composta por catro trabes (dúas lonxitudinais e dúas transversais) ou por dúas trabes lonxitudinais, as mesas, unidas por un conxunto de pezas transversais de menor sección incrustadas nelas e fixadas por medio de espigos situados nas súas cabezas, na cara exterior da trabe.

Con estas trabes como basamento, a cámara-completamente construída no mesmo material e coa porta sempre situada nun dos seus penais- levántase afirmándose nunha estrutura composta por un conxunto de columnas rematadas por soleiras lonxitudinais e, en ocasións, apoiada pola presenza de *escoras* de apoio desde o extremo das trabes transversais ó centro das columnas. Entre elas, o graneiro péchase con panos continuos de doelas, xeralmente verticais, fixadas por *faixas* ou travesas horizontais.

Planta e alzas dun hórreo de madeira.

As dimensións destas cámaras oscilan entre 1,2/1,4 metros de ancho por 1,5/1,7 metros de altura lateral, mentres que as súas caras lonxitudinais poden, polo común, situarse entre os dous e os catro metros.

A cuberta

A cuberta, pola súa banda, é de tella, coa excepción dun pequeno conxunto de casos localizados, xeralmente, nas maiores altitudes onde o colmo mantén unha mínima e testemuñal presenza (Castrelo, Amoeiro, Bande, Entrimo...).

O graneiro péchase con panos continuos de doelas, xeralmente verticais, fixadas por faixas ou travesas horizontais.

Nalgúns hórreos das maiores altitudes o colmo matén unha mínima e testemuñal presenza.

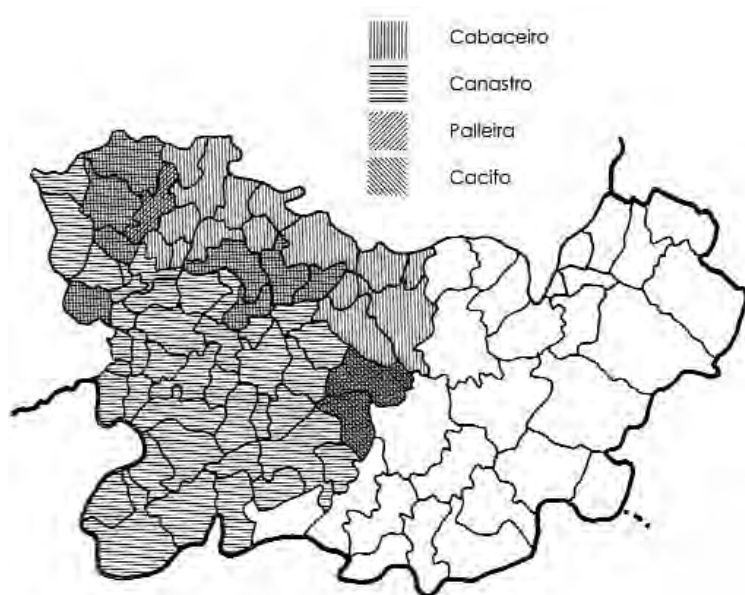
Son cubertas a dúas augas cun amplo beirado, que pode pasar dos cincuenta centímetros, formadas por vigas curvas, denominadas piseiras, situadas sobre as columnas centrais e sobre as que se apoia o cumio e dous tipos alternativos de solucións estruturais. A composta por cancos e latas que serven de base á tella e a

Nalgúns casos os canais pousan directamente sobre un conxunto de ripas moi xuntas

consistente nun simple conxunto de ripas moi xuntas, sobre as que se pousan os canais, apoiadas no cumio e as soleiras.

En ocasións a cuberta sobresae, ademais, sobre o testeiro no que se localiza a porta ata 60 e 70 cm., apoiándose en dous puntais laterais localizados entre as columnas das esquinas e á prolongación da soleira.

Mapa de denominacións dos hórreos na provincia de Ourense.

Só algúns canastros de madeira teñen como elementos ornamentais os debuxos dos tablóns que rematán os extremos da súa cuberta.

Esta tipoloxía de graneiro, comunmente denominada, como temos visto, co nome *de canastro*, carece de elementos ornamentais que non sexan as formas dadas ós tablóns verticais que rematan os extremos da súa cuberta.

Resulta necesario, por último, facer referencia a presenza en Ourense de espléndidos conxuntos de hórreos de madeira como os existentes en Celanova, A Merca..., así como á presenza de illadas solucións nas que o canastro aparece localizado sobre o muro de acceso ó patio frontal da casa vivenda contendo o portón baixo a súa suspensión.

Conxunto de hórreos de madeira de A Merca.

Hórreo colocado sobre o portón de acceso ao patio frontal dunha casa vivenda.

O HORREO MIXTO

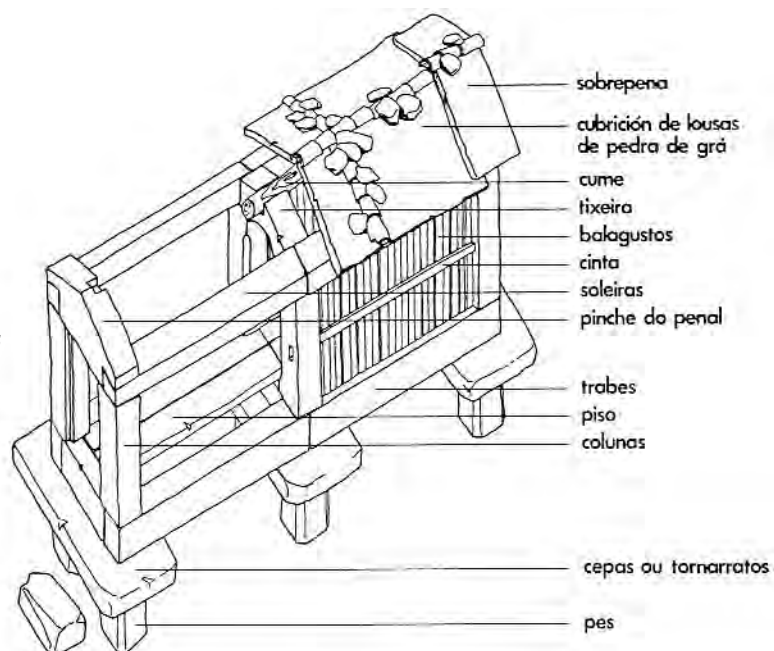
Compartindo a súa presenza cos canastros de madeira, os *cabaceiros* denominación maioritaria coa que se coñece ó hórreo mixto en toda a área da provincia- ocupan a totalidade do espacio xeográfico caracterizado pola presenza deste tipo de silo, constituíndo, practicamente, a única solución existente en amplas comarcas como o val do Limia no seu contacto con Portugal, ou áreas como as conformadas polos concellos de (Cea, Piñor, Carballiño, Maside, Cenlle, Punxín), (Arnoia, Castrelo de Miño e Cartelle) ou Rairiz de Veiga e A Porqueira.

Entre eles cabe distinguir dous subtipos perfectamente diferenciados:

- Os similares ós existentes na limítrofe Terra de Montes, que nas zonas caracterizadas pola súa maior riqueza nos ofrecen os seus máis esveltos e elegantes exemplares.

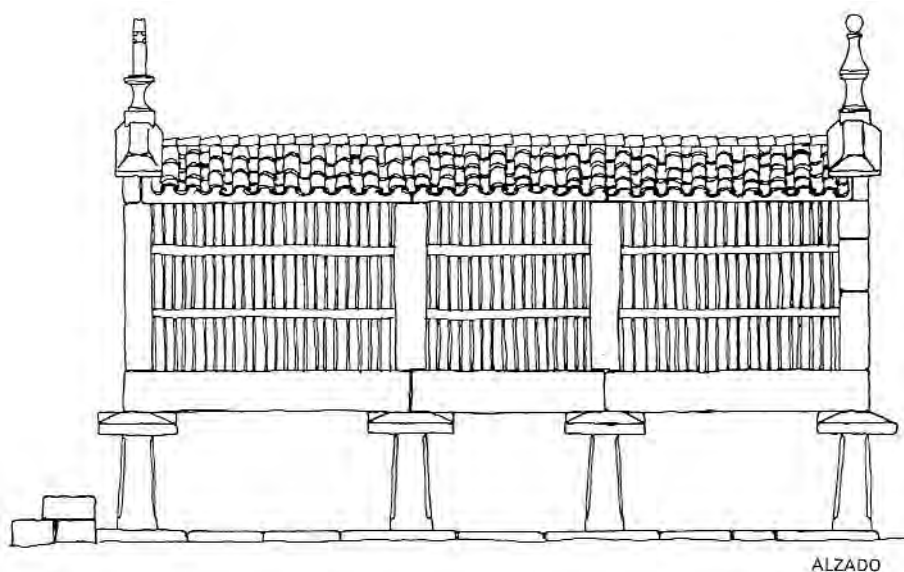

Esquema descriptivo dos principais elementos do hórreo mixto.

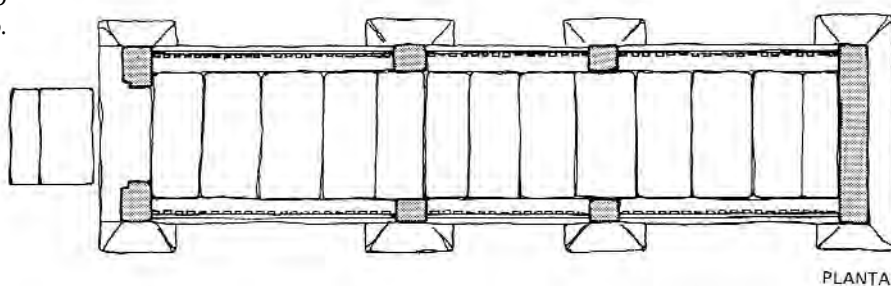

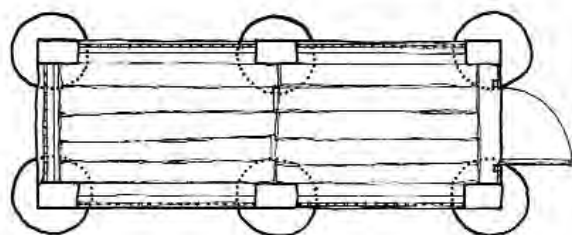
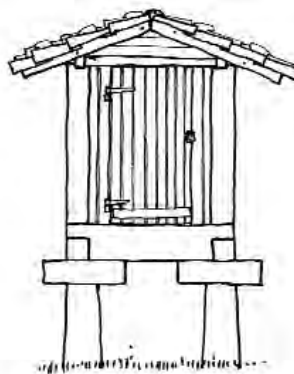
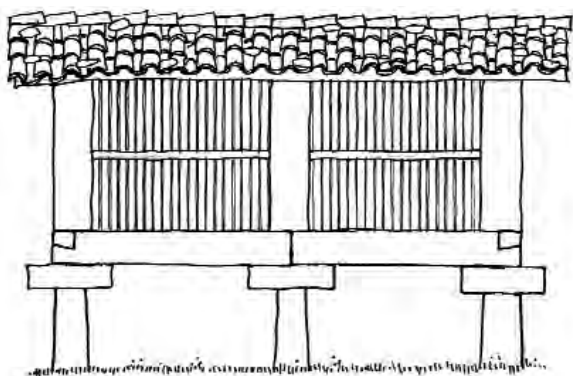
- Os fundamentalmente localizados nas proximidades das serras de Faro de Avión e Leboreiro, caracterizados pola presenza dunha estrutura pétrea rematada cunhas columnas que, en ocasións, non chegan, sequera, a contar

con soleiras pétreas, protexéndose baixo unha cuberta que, como no caso dos canastros de madeira, voa sobre a cámara desaparecendo as xeneralizadas sobrepenas.

Planta e alzado de hórreo mixto.

Planta e alzados de horreo mixto sen soleiras pétreas nen sobrepenas.

Agrupamento de hórreos sen sobrepenas.

Agrupamento de Hórreos de dous vans.

O basamento

Conta este tipo de hórreo, polo común formado por dous ou tres vans, cun bo número diferenciado de basamentos, alcanzando, ás veces, considerables alturas na súa suspensión.

Se ben nalgunha área a cepa aparece como frecuente solución, a alternativa xeneralizada está constituída pola presenza de 4, 6 ou 8 columnas –ás veces moi lixeiras e sobre zócolos inferiores– cuadrangulares, ochavadas, troncopira-

Hórreo con base de traves petreas de sección rectangular.

midais ou troncocónicas, de entre 1 e 1,2 metros de altura, rematadas por tornarratos circulares convexos ou capelas dobres similares ás observadas para o caso do hórreo de madeira.

A cámara

Cunhas dimensións medias de 1,3 x 1,7/2 x 2/2.4 por van nos casos máis anchos e 0,811 x

Nalgunhas comarcas ourensáns a tella comparte protagonismo coa lousa de pedra

212,5 x 2,513 nos máis estreitos, os cabaceiros mixtos contan cunha armazón de cantería consistente nunha base de traves pétreas de sección rectangular, sobre as que apoia un solado polo común do mesmo material.

A estrutura vertical do contedor conta, ademais, cun conxunto de columnas de pedra asentadas sobre as xuntas das mesas e cubertas por soleiras similares a elas e uns penais unhas veces construídos en perpiaño e outras reducidos a dúas simples columnas verticais co seu van pechado, como os laterais, cun taboado de madeira.

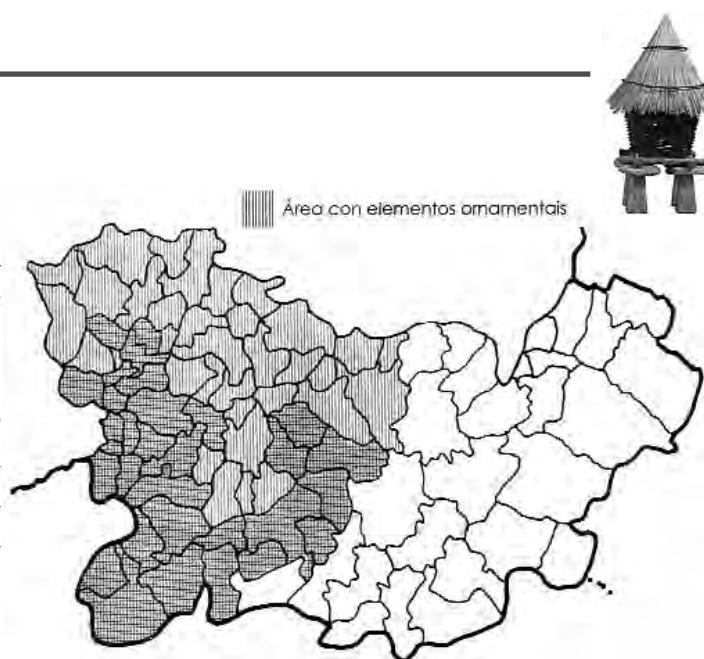
Na maior parte dos casos os penais están, como no caso do hórreo pontevedrés, cubertos por sendas sobrepenas que, dun xeito similar ó utilizado para as casavivenda, protexen da auga a xunta entre a estrutura pétrea e a cuberta.

A cuberta

Mentres nalgunhas das comarcas ourensás a tella comparte o protagonismo coa lousa de pedra (Avión, Boborás, O Irixo, Leiro, Carballeda, Nogueira de Ramuín, Esgos, Parada de Sil, Bande...) a cuberta está, polo común, constituída por dúas augas daquel material sobre cangos e latas, contando cun limitado beiril nos casos en que aparecen rematados por sobrepenas.

Cando o hórreo conta con esta última solución cabe mencionar, finalmente, a presenza de numerosos elementos ornamentais de remate entre os que, pola súa frecuencia, deben sinalarse as cruces, pináculos e conos de pedra con moi diferentes acabados formais.

Os remates de cruces e pináculos presentan moi diferentes acabados formais.

Mapa das áreas de extensión dos hórreos con elementos ornamentais.

HORREOS PÉTREOS

É, esta, unha tipoloxía infrecuente na provincia. Tan só algúns, moi poucos e primitivos, nas serras limítrofes con Portugal, contan cunhas características similares ás daquelas terras, podéndose observa-la presenza de cubertas de lousa pero tamén de colmo como solución ligada a algúns arcaicos exemplares alí existentes.

Hórreo pétreo con cuberta de colmo.

MANUEL MANDIANES

Loureses (Ourense), 1942.

Estudou nos Seminarios de Ourense e Burgos, Antropoloxía na Sorbona e Teoloxía en Estrasburgo. Doutor en Antropoloxía, Teoloxía e Ciencias Políticas. Ten editados nove libros, publicado un centear de artigos en revistas especializadas de toda

Europa, e perto de 200 artigos en diferentes xornais do noso país.

Investigador do C.S.I.C (Consello Superior de Investigacións Científicas), na actualidade e ao mesmo tempo Director do I.E.S.A. (Instituto de Estudios Avanzados de Barcelona).

O “canastro”

Árbore cósmica e barca dos mortos

Manuel Mandianes

Na Limia Alta “case só se sementaba millo para dar verde ao gando; por eso hai poucos canastros; inda así, o canastro é un lugar altamente significativo porque, cecais, sexa un sitio anterior ao millo, destinado a gardar outros froitos como a landra e a castaña. Moitas casas nen tan sequera gardaban

o gran para a semente senón que o mercaban. En realidade, só as casas fortes tiñan canastro. Cando, fai moitos anos (até os anos setenta), viña un panadeiro, ía dereito aos patios das casas que tiñan galería e canastro”, símbolos de certo poder adquisitivo.

En realidade, só as casas fortes tiñan canastro. Cando, fai moitos anos (até os anos setenta), viña un panadeiro, ía dereito aos patios das casas que tiñan galería e canastro, símbolos de certo poder adquisitivo.

“Ourense, Guía Monumental”.

**Desde o tempo dos castros,
numerosos monumentos dan
testimonio da importancia da serpe
na cultura galega.**

**Moitos monumentos cristiáns están
construídos sobre pedras onde estaba
esculpida unha serpe.**

Castelao. "Historia de Galiza". Vol. I. Buenos Aires 1962

Comer millo, despois da guerra e até os nosos días, era símbolo de pobreza e necesidade. "Por aquí...", fala un home de Parada de Riveira (Xinzo), "...case nen se comeu nos anos de fame e os veciños que se viron obrigados, comíano as escondidas". As panaderías de Xinzo da Límia, que exportaban pan a diferentes cidades de fora de Galiza, aínda o fan. "En principio, quen máis pan nos compra son os galegos desta zona residentes nas cidades ás que llo enviamos e esta xente non quere millo. Facemos algún, pero unha cousa insignificante. Sabemos que está de moda nalgúns sitios e que, noutros, sempre foi un pan normal, pero aquí non". Colleitar millo seco é un símbolo de riqueza e de casa forte (porque supón que a casa ten terras en abundancia como para dedicar ao millo) e, sen embargo, comelo é sinal de miseria e pobreza porque denota falta na casa de outros alimentos "máis nobres".

Os eixos de estudo serán o tempo, o espacio e a árbore cósmica para integrar o canastro dentro do sistema cultural. Interésame o seu significado profundo, o seu simbolismo que non se pode deducir senón a través das súas funcións materiais e visíbeis: as que aparecen a simple vista.

1. A serpe, señora do tempo.

Os galegos dividen o ciclo anual en dúas metades seguindo o ciclo natural da serpe. As actividades do home sobre o millo ocorren en momentos fronteirizos entre as dúas metades.

a) A serpe.

Desde o tempo dos castros, numerosos monumentos dan testimonio da importancia da serpe na cultura galega. Moitos monumentos cristiáns están construídos sobre pedras onde estaba esculpida unha serpe. Noutro tempo, unha raza de serpes que viñan do mar, entraron en Galiza, expulsaron os seus habitantes e desde entón, elas son as súas povoadoras. Para explicar a importancia da serpe na cultura galega, moitos autores falan dun animal totémico, un xenio protector da casa e dos seus habitantes, e do seu culto na antiga Galiza do que aínda hoxe quedan restos¹.

1. Ruf Fest Avié, 1986, versos 79-82. Cfr. Antón, Fina M. E Mandianes, M., "Bouza Brey y la ofiolatría", en *Actas del simposio int. de antropología*, Santiago: Consellería de cultura, 1994, e "Le serpente maître du temps en Galice", en *Le temps mythique en Europe*, Strasbourg: Conseil de l'Europe, 1994, pp. 116-123, y "La serpiente y los habitantes del agua", en *El agua. Mitos, ritos y realidades*, Barcelona: Ed. Anthropos, 1995, pp. 103-117, e "La serpiente maestra del tiempo", en *Rivoltare il tempo de Quaderni*, 1996-97, pp. 221-231; M. Mnadianes, "Las serpientes, Santiago y Finisterre", en *La palabra y el hombre*, 97 (México, 1995), pp. 85-97; J. Ferro, *Los petroglíficos de termino y las inscripciones rupestres de Galicia*, Ourense: La Región, 1952; Pan, I. del *Aspectos etnológico-geográficos de Portugal*, Madrid, 1943.

Foto de Pedro Ferrer
en "As imaxes do traxe en Galicia",
Ir Indo, Vigo, 1992.

O primeiro período empeza coa semente do centeo que ten lugar desde o 29 de Setembro, festa de San Miguel, até o sete de Outubro, Nosa Señora do Rosario. Os homes e as mulleres tamén viven separados. Os homes andan no campo: fan os sucos de regar nos prados, cortan a leña e pasan longas horas na taberna; as mulleres fan os labores domésticos, xúntanse nas cortes, coidan os porcos.

A serpe está agachada desde Outubro até finais de Abril, aproximadamente, ao borde dos petrós dos pozos, en lugares húmidos; debaixo das pedras, nas poulas comendo terra e non é perigosa". Desde finais de Abril até finais de Setembro, as serpes deíxanse ver por todas partes e son moi perigosas porque poden morder á xente. Durante este tempo aliméntanse de sapos, paxaros, coellos e outros bichos que atraen co seu alento. O lobo, metáfora da serpe, come terra durante a metade da semana e durante ese tempo non é perigoso nen para a xente nen para os rabaños.

O ciclo anual galego divídese en dúas partes seguindo o ciclo natural da serpe e cada un deles ten momentos fortes, as festas, que "contaminan" períodos concretos de tempo². O primeiro período empeza coa semente do centeo que ten lugar desde o 29 de Setembro, festa de

San Miguel, até o sete de Outubro, Nosa Señora do Rosario. Pódese dicir que os mortos e a serpe están separados dos vivos e ocultos nos lugares da súa residencia. Os encontros entre os habitantes de ambos mundos son rituais. Os homes e as mulleres tamén viven separados. Os homes andan no campo: fan os sucos do regadío nos prados, cortan a leña e pasan longas horas na taberna; as mulleres fan os labores domésticos, xúntanse nas cortes, coidan os porcos... A matanza do porco e a "palabra" son tamén referencias esenciais desta primeira metade.

Coa saída da serpe comeza a recollida dos froitos, cara finais de Abril. Con Maio comeza un tempo novo; é como se os espíritos suxeitos á parte obscura quedaran en liberdade ao cortar as herbas. Comeza unha convivencia pacífica e cotiá entre todos os habitantes do mundo. Os

2. Sobre as dúas partes do ciclo anual, cfr. Fina M. Antón e M. Mandianes, "As campás enmudecen", en *Grial*, 129 (1996), pp. 71-80; M. Mandianes, "Paroles de femmes. La tradition orale en Galice", en *Premier atelier européen sur la culture orale européenne*, Strasbourg: Conseil de l'Europe, 1990, pp. 192-205, e "A manzana na rexión da Limia" en *Grial* XXII, 87 (1985), pp. 15-31, e "O fiadeiro na rexión da Limia" en *Grial* XXIV, 90 (1985), pp. 414-430, e "El tiempo en los sínodos gallegos", *Rev. Española de Derecho Canónico*, 48 (1991), pp. 257-264, e "A seitura", *Grial*, XXI, 81 (1983), pp. 287-300 e Loureser. *Antropoloxía dunha parroquia galega* (Vigo, Galaxia, 1983) 94-98, e "El tiempo en los sínodos gallegos", en *Rev. esp. de dere. Canónico*, 48 (1991), pp. 257-264, e "Temps de fête en Galice", *Les temps de l'Europe*, I (Strasbourg, Conseil de l'Europe, 1993), pp. 148-152.

homes e as mulleres andan xuntos no campo recollendo os froitos. Non hai tempo de se xuntar nas cociñas para contar historias e contos e refrescar as xenealoxías pero non hai traballo sen música nen música que non acompañe o ritmo do traballo. O traballo ten a cor das flores desta época, e o sabor e o cheiro dos froitos. Ao principio a convivencia entre eles é recelosa e por iso non hai casamentos, até que se axustan os uns aos outros.

b) A esfollada.

En xeral, a sementeira faise durante o primeiro período; por exemplo, o centeo bótase entre o San Miguel, 29 de Setembro, e o Rosario, 7 de Outubro. A sementeira fana os homes, porque é meter na terra a semente que é unha acción propia dos homes: o home é quen mete na acción sexual. A sementeira do millo faise ao final do primeiro período ou a principios do segundo; é, pois, unha acción límite pero tamén a fan os homes, como calquera outra sementeira. O millo recóllese cara finais do

segundo período, finais de Setembro, ou a principios do primeiro, a principios de Outubro. É, pois, outra acción fronteiriza no tempo.

A acción de escasular é común a homes e mulleres. Pódese considerar como a primeira das grandes reunións e veladas do segundo período. “Xuntábanse homes e mulleres dunha aira ou de varias ou de todo o povo para escasular para unha casa. En Loureses xuntábanse no palleiro do Xuíz e do tío Gemebrado porque eran as únicas casas que recollían moito millo. Os participantes, manexando con destreza as mans debaixo das follas permitíanse certas licencias que, noutras ocasións, serían mal vistas”. Era sinal de sorte atopar un “rei, unha mazaroca roxa; quen a atopaba podía darlle un bico a algunha das persoas presentes ou tiña que dalo”.

As mulleres participan cos homes nestas tarefas de separar o gran dos outros elementos que o lixan. É o millo e o centeo o que se transforman ao muíño, amasan as fariñas e danllo aos animais en forma de pienso con forraxe e auga, cocidos ou crús. “Hoxe, o canastro convertíuse nun elemento de decoración. Todo o que se precie de ser home moderno e nacionalista ten

*Foto de Pedro Ferrer en “As imaxes do traxe en Galicia”,
Ir Indo, Vigo, 1992.*

**Coa saída da serpe
comeza a recollida
dos froitos.
Comeza unha convivencia
pacífica e cotiá entre todos os
habitantes do mundo. Os
homes e as mulleres andan
xuntos no campo recollendo
os froitos. Non hai tempo de
se xuntar nas cociñas para
contar historias e contos e
refrescar as xenealoxías pero
non hai traballo sen música
nen música que non acompañe
o ritmo do traballo.**

A semente fana os homes, porque é meter na terra a semente que é unha acción propia dos homes: o home é quen mete na acción sexual.

Foto de Pedro Ferrer en "As imaxes do traxe en Galicia", Ir Indo, Vigo, 1992.

que colocalo ao pé da súa casa, nos muros do patio ou na horta que, agora, moitos chaman xardín".

Pola zona da Limia Alta (Ourense) até os anos sesenta facíanse os fiadeiros e a lata, reunións para fiar e bailar ao son dunha pandeireta e unhas latas vacías de sardiñas e un par de cunchas e culleres. Os mozos lanzaban arrulos e aturuxos mirando a lúa. A esfolada, o fiadeiro e o magosto ben poderían considerarse prolongación da danza que se cree facían os galegos antigos en honra da lúa da que falan os clásicos³ e polo tanto un ritual ou un acto de culto funerario ou mortuorio. O magosto, que é a continuación do samahaim celta, o é de todas todas⁴.

2. A árbore cósmica.

Para os galegos, o mundo ten un centro con diferentes manifestacións. Unha destas manifestacións son os santuarios dos que unha maioría está nalgún monte. Moitos autores falan do culto dos antigos habitantes de Galiza aos montes. Aínda no século XV se prohibe celebrar misas nos montes e ir a eles en procesión. Cecais se trate do omphalos, lugar paradisíaco, camiño da ascensión, centro e síntese do mundo, que simboliza o ritmo e o equilibrio cósmico. Os seus elementos son a auga, a árbore e a pedra⁵.

O canastro na Limia Alta está sobre os muros do

3. Estrabon, III, 4, 16. Itaco acusaba aos priscilianistas de ter reunións polas noites á luz da lúa Conc. de Zaragoza, c. IV; cfr. J. Mansi, III, p. 634. Cfr. N. Tenorio, *La aldea gallega* (Cádiz, 1914), pp. 142-143; J. Caro, *Los pueblos del norte de la Península Ibérica* (San Sebastián, Txertoa, 1973), p. 138. 231-233; idem *Los pueblos de España*, I(Madrid, Istmo, 1981), pp. 124; M. Mandianes, "O fiadeiro na Limia Alta", *Grial* XXIV(1985), pp. 414-430; Fina M. Antón e M. Mandianes, "Una danza gallega en honor de la luna", en *Cuadernos de Estudios gallegos*, XLV(1998), pp. 249-256.

4. Esta data corresponde á das Saturnais romanas: o mundo dos espíritos entreábreñen un pouco e saen persoaxes de pesadelos. Sobre o plan mitolóxico, é o momento no que se produciran grandes acontecementos cósmicos, cando tiña lugar a morte ritual e simbólica do rei e o seu reemprezamento. Era unha festa obrigatoria, onde se debía de reunir a gran multitude. Quen non asistía corría o perigo de perder a razón. Este mesmo día, un ano antes de se librar a batalla del Mag Tured o deus Dagda citou en certo lugar á deusa Morrighú e tivo relacións sexuais con ela; no lugar onde se reuniron chamáronlle o lugar dos esposos. Cfr. M. Mandianes, "El magosto", *Boletín Auriense*, XX-XXI(1990-91), pp. 293-308. ; J. de Vries, *La religion des celtes* (Paris, Payot, 1963), 237-38; V. Gilbert de La Vaissière, *Les quatre fêtes d'ouverture de saison de l'Irlande* (Thèse de doctorat de 3ème cycle. Montpellier, 1978); F. de Roux et Ch. J. Guyonvarc'h, *Les fêtes celtiques* (Rennes, Université-Ouest, 1995).

5. Mandianes, "El centro del mundo para los gallegos", *Ethnica*, 18, I(1982), 111-124, e "El niño y el espacio en la Galicia rural", *Rev. de Dialect. y Trad. Populares*, XII(1986), pp. 243-254, e "El espacio del clérigo en Galicia", *Anuario de Est. Medievales*, 18(1988), pp. 229-233, e "La mujer y el espacio en Galicia", *B.Auriense*, XVIII(1988-89), pp. 241-246, e "Los espacios femeninos de la casa tradicional gallega", en *Arquitectura popular en España* (Madrid, CSIC, 1990), pp. 61-67, e "Le centre du monde chez les galiciens", *Euroasie*, 5(1994) pp. 85-93; F. López Cuevillas e Serpa Pinto, "Estudios sobre a idade do ferro no noroeste da Península", en *A. S. de S. G.*, VI(1933), p. 301-306. A relixión romana tamén tiña lugares especiais, cfr. G. Dumézil, *La religion romaine archaïque suivi d'un appendice sur la religion des étrusques* (Payot, Paris 1966), p. 335-349. . omphalos (ombigo) del mundo de los griegos, procedente del templo de Apolo, que está en el museo de Delfos, sería la serpiente envuelta en el bello del órgano sexual de la mujer (Conversaciones con C. Gaignebet. Delfos, septiembre de 1992); F. Le Roux, "Le celticum d'Ambigatus et l'Omphalos gaulois. La royauté suprême des Bituriges", *Celticum* 1, 159-184; G. Durand, *Les structures anthropologiques de l'imaginaire* (Dunod, Paris 1984), p. 280-285; M. Eliade, *Imágenes e símbolos* (Taurus, Madrid 1955), p. 29-100.

**A acción de escasular
é común a homes e
mulleres.
“Xuntábanse homes e
mulleres dunha aira
ou de varias ou de
todo o povo para
escasular para unha
casa”.**

“Ourense, Guía Monumental”.

patio ou sobre os da horta. A horta fai parte do espacio doméstico, da casa; na horta só semantan as mulleres porque é un espacio feminino, unha extensión semántica do espacio doméstico. Pero os muros son os límites custodiados polo loureiro, a figueira, un salgueiro, o romeu, todas as árbores e plantas de mortos. En Loureses a noite do un ao dous de Novembro as mulleres da casa encendían, ao pé dun romeu que medra nun rincón da horta que rodea a casa, tantas velas como nenos morreron sen bautismo na casa porque están enterrados aquí, no mesmo lugar onde se enterran os animais domésticos mortos e se queiman as cousas vellas. O romeu é unha planta funeraria porque nel liban constantemente as abellas que son alimañas que veñen da lúa, por iso “quen mata unha abella ten cen anos de pena”. O sauco do patio ou da horta medra alí onde se botan as augas do fregadeiro nas que van os antepasados da casa. O leite dos figos fai pensar na Vía Láctea, en Galiza camiño de mortos e camiño de San Andrés, a onde ten que ir todo galego de

vivo ou, despois, de morto. O loureiro, desde a época dos romanos, é un gardián dos límites do espacio doméstico do que a horta fai parte integrante⁶.

O canastro é o exterior mirando a casa pero xa no interior anque no límite co exterior. O canastro é un espacio estritamente masculino dentro do espacio doméstico que é feminino por definición. Os homes van a vaciar os cestos e espigas o día que se esfolia, buscan os cestos de mazarocas o día que se degaña e soben ao canastro para gardar úteis de labranza: xugos, molidas, cando está vacío. A galiña é un animal ligado ao mundo do máis aló: na Galiza anuncia a morte. Un galo canta, cada ano, a noite de San Xoan desde a torre da igrexa da cidade anegada baixo as augas da Lagoa de Antela para recordar aos habitantes os seus pecados⁷.

A idea dunha árbore cósmica permite a ruptura de diferentes niveis na cultura galega. As ánimas baixan ao fogar pola cheminea pero, antes non

6. M. Mandianes, “Les morts de la Galice mangent des châtaignes”, *Ethnologie Européenne*, 6(1988-89), pp. 142-145, e “Los muertos de Galicia se van de viaje comiendo pan”, *L’Uomo*, III 1(1990), pp. 75-83, e “Les arbres des morts en Galicie”, en *Les plantes et les saisons* (Bruxelles, ULB, 1990), pp. 309-320, e “Los muertos se emborrachan”, *Cua. de Estud. Gallegos*, 105(1992), pp. 189-195.

7. J. Taboada, “La leyenda de la laguna de Antela”, en *Cuadernos de Estudios Gallegos* XXIV(1969), 348-362.” Din que cando o galo, esa trompeta da alba, desperta ao deus do día coa estridente voz da súa garganta sonora, a ese sinal fuxe todo extrano ou errante espírito pola auga ou o lume, terra o aire” W. Shakespeare, *Hamlet*, Act. 1, esc. 1. Cfr. A. Castillo de Lucas, “El gallo”, *Rev. de Etnog.* XIV(1970)361-367; M. I. Colucio, “El gallo”, *Rev. de Etnog.* XIV(1970), 59 e ss.; L. Díaz Viana, “El juego de gallos”, *Rev. de Folklore* 24 (1982), 183-191; H. Marcal, “O galo na tradición popular”, *Rev. de Etnog.* VIII (1963), 345-408; R. A. Ramos, “La corrida del gallo: drama del carnaval”, *Cuadernos de Estudios Gallegos* XXXIII (1982), 569-588.

Pola zona da Limia Alta (Ourense) até os anos sesenta facíanse os fiadeiros e a lata, reunións para fiar e bailar ao son dunha pandeireta e unhas latas vacías de sardiñas e un par de cunchas e culleres. Os mozos lanzaban arrulos e aturuxos mirando a lúa.

había cheminea senón un poste no centro que eran por onde baixaban e subían. As antigas construcións de Loureses e en xeral de toda Galiza tiñan un “poste” no centro. “As ánimas entran na cociña pola cheminea” din os informadores. Pero as antigas construcións, como as do Monte Sta. Tegra (Pontevedra) non tiñan cheminea e, é de supor que as ánimas descendían polo poste do que xa se falou. A ruptura, pois, dos diferentes niveis cósmicos operábase a través do dito poste, como agora se opera a través da cheminea.

O canastro é a extensión semántica do canizo que está elevado sobre o chan da cociña, sobre a lareira e se interpón entre o ceo e a terra, como o canastro. Aínda que na Limia Alta, en principio, non se emprega o canastro nen para secar nen para gardar as castañas, o seu significado está contaminado polo simbolismo das castañas porque, noutras zonas, especialmente Asturias, si se secan e gardan nel.

3.- A barca dos mortos.

Moitas veces, a xente da Limia Alta, cando fala do canastro fai alusións lingüísticas á imaxe do barco e a mar. O canastro é un barco que navega na mar do espacio, o aire; “os ratos non poden acceder a el, como se estivera na mar”. É

*Debuxo de Luís Cid
“Cancioneiro popular da provincia de Ourense”*

como a barca de pedra da Nosa Señora sobre os muros do patio da horta⁸. A altas horas da madrugada, cando os barqueiros durmían praciadamente, ouvían chamar na porta da súa casa, levantábanse, ollaban e se non vían a ninguén é porque eran as ánimas que viñan a pedir-lles que as levasen á outra beira. Eles sentían á xente que musitaba oracións e dicíanse cousas ó ouvido sen vela. A barca afundíase deica os bordes, mais ó mesmo tempo, esixía menos esforzo e deslizábase a máis velocidade que noutras travesías con menos carga. Ó fin da travesía se eran mulleres pronunciaban o nome dos seus homes. “Contan que a nosa Fisterra era o peirao das ánimas dos mortos que querían proseguir o desexo dos vivos”⁹.

8. Informador de 83 anos de idade, de Loureses; Xaneiro de 1990. Recorrendo Galiza, alá polo vero de 1987 coa antropóloga francesa J. Bonnet, esta preguntou cando viu os canastros: “¿Qué son esas construcións como barcos en dique seco?”.

9. A. Rodríguez Castelao. *Sempre en Galiza*. (Galaxia, Vigo 1986), p. 207; cfr. G. Durand, *Les structures anthropologiques de l'imaginaire* (Dunot, Paris 1984), p. 284. En Galiza dise que roldán non morreu en Roncesvalles senón que nunha barca chegou até a illa de Sálvora. Miguel de Cervantes recolle esta tradición: “Has de saber, Sancho, que este barco que aquí está, derechamente y sin poder ser otra cosa en contrario, me está llamando y convidando a que entre en él, y valla en él a dar socorro a algún caballero, o a otra necesitada y principal persona que debe de estar puesta en alguna y grande cuita” *D. Quijote*, 2ª, c. XXIX (Madrid, Espasa-Calpe, 1969), pp. 205-209), sin duda, haciéndose eco de los viajes al otro mundo de la *Odisea* y de *Eneas*.

**As mulleres
participan cos
homes nestas
tarefas de separar
o gran dos outros
elementos que
o lixan.**

*Danzas Gremiais e Procesionais da Provincia de Ourense”,
Deputación de Ourense, 1999.*

Algúns autores din que esta lenda forma parte da tradición da “navigatio”. Os navegantes parten á búsqueda do Paraíso que pode estar nunha illa, onde non se coñece nen o sufrimento nen a dor¹⁰: navegación maravillosa de benaventurados que arriban ás costas occidentais en barcos xeralmente de pedra, xa mortos, como Santiago, ou vivos como a Mai de Deus.

Unha vez estaba o apóstolo Santiago cansado e desanimado de predicar porque os habitantes de Fisterra non o escoitaban e, se había algún que o escoitase, non lle facía ningún caso. Pero a Virxe, que estaba en Xerusalén deuse conta de que as cousas non lle ían ben e, nunha barca de pedra, veu a visitalo e animouno moito, “Non te preocupes”, lle dixo, “Márchate a Alexandría”. E alá se foi e por alí o martirizaron

os paganos. Moito tempo despois de que a Virxe viñera, alguén atopou a súa imaxe debaixo da pedra do timón. Entón o povo, en procesión, levouna á igrexa parroquial pero ela soa volveu ao lugar onde se aparecera e alí mesmo lle fixeron unha capela¹¹.

**A esfollada, o fiadeiro e o magosto
ben podería considerarse prolongación
da danza que se cree facían os galegos
antigos en honra da lúa.**

10. F. Le Roux et Ch. Guyonvarc’h, op. cit., p. 271-289; J. Markale *Le christianisme celtique et ses survivances populaires* (Imago, Paris 1983), p. 125.; B. Merrilees, en Benedeit, *Le voyage de Saint Brandan* (Introduction et notes de... U. G. E. 10/18, Paris 1984), p. 11; J. de Vries, *La religion des celtes* (Payot, Paris 1963), p. 256-268; H. Dontenville, *Mythologie...*, op. cit., p. 143.

11. L. Carré Alvarellos, *Las leyendas tradicionales de Galicia* (Espasa-Calpe Madrid 1977), 96-98. ; R. Otero Pedrayo, op. cit., p. 40-41; A. Guillerme, *Le défi celtique* (Jean Picollec, Paris 1986), p. 119-133; F. Le Roux et Ch. Guyonvarc’h, op. cit., p. 271-274; J. Markale, op. cit., p. 124-126.; M. J. Lemarchand, en Bénédict, *El viaje de San Brandán* (Traducción y prólogo de... Ed. Siruela, Madrid 1983), XXXIX y 71 pp., p. XIII. Na Odissea, Rapsodia X, lése: “Chegamos á illa Eolia, onde moraba Eolo Hipótada, cara aos inmortalis deuses; illa flotante...” (Orbis-Origen, Barcelona 1982, p. 128). ; F. Alonso Romero, *Santos e barcos de pedra* (Xerais, Vigo 1991), p. 42-108; E. M. Torner, *Temas folklóricos. Música y poesía* (F. Fuentes, Madrid 1935), 9-17; F. Alonso Romero, *Santos e barcos de pedra* (Xerais, Vigo 1991), p. 7-41; F. Bouza Brey, *Etnografía y folklore de Galicia II* (Xerais, Vigo 1982), p. 203-218; F. Bouza Brey, *Etnografía y folklore de Galicia, I*, op. cit., 203-218; J. J. Cebrían, *Santuarios de Galicia*. (Diócesis de Santiago) (Santiago de Compostela 1982), 287 pp., p. 35-41

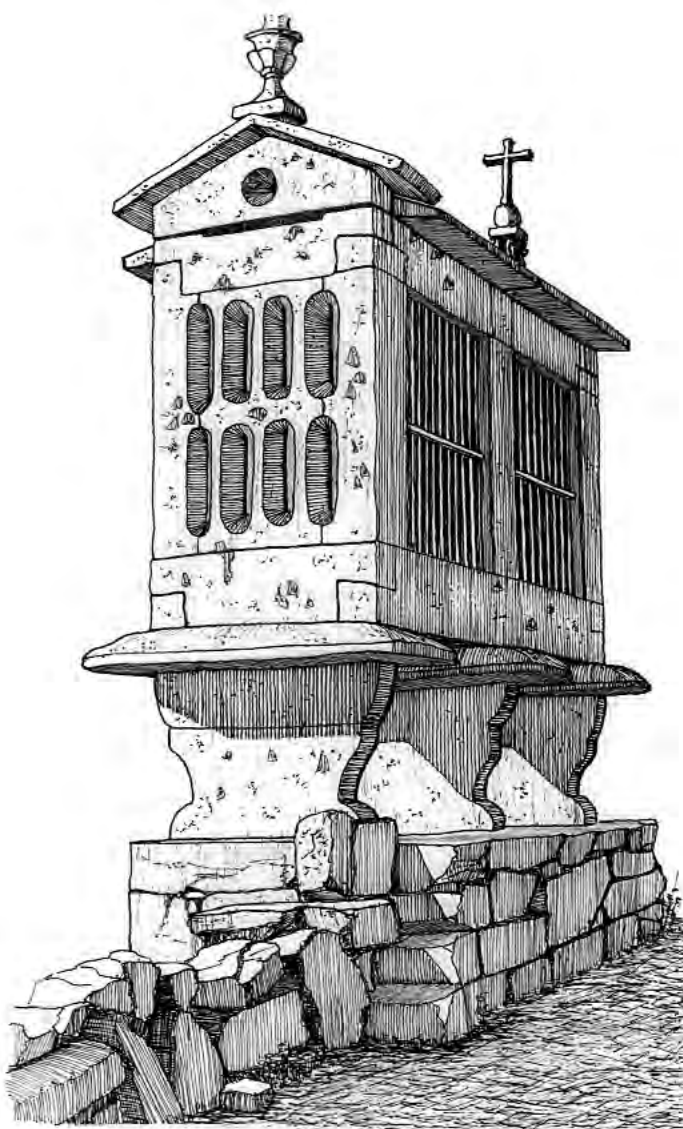
Foto de Pedro Ferrer en "As imaxes do traxe en Galicia", Ir Indo, Vigo, 1992.

Xunto á ermida da Nosa Señora da Barca hai tres pedras grandes. Unha é a barca e as outras dúas son a vela e o timón. A unha delas que se move coa facilidade que se move o mastro dunha embarcación, chamanlle *pedra de avalar*. É a máis célebre no seu xénero de toda Galiza. Todos os peregríns tentan facela mover bailando sobre ela para o que fai falta estar na gracia de Deus. Perto dela lévanse a cabo ritos de fecundidade. Por entre as pedras da Nosa Señora da Barca vense de cando en vez imaxes maravillosas; tamén di a tradición que Morgan polos mediados do verán fai imaxes invertidas dos obxectos invisíbeis antes do nacemento do sol. A Torre de Hércules era como un espello no que se reflectían imaxes dos inimigos que viñan de alta mar coa intención de atacar e conquistar Galiza.

O canastro na Limia Alta está sobre os muros do patio ou sobre os da horta. A horta fai parte do espacio doméstico, da casa; na horta só sementan as mulleres porque é un espacio feminino, unha extensión semántica do espacio doméstico.

CONCLUSIÓN

O canastro é un espacio para curar e secar o millo pero non só é iso. É tamén o soporte simbólico dunha realidade oculta; por iso chama a atención de quen por primeira vez visita Galiza, por iso é un dos símbolos de Galiza, por iso (e aínda que non o saiban) os progres colocan un canastro "no xardín do seu chalet". O canastro é un ser no límite e o límite constitúe o seu propio ser; é un lugar polisémico que desborda e transcende cada un dos nomes que lle podemos dar. O canastro é a extensión semántica do canizo nos límites do espacio doméstico pero tamén é a barca dos mortos en terra firme e unha manifestación da árbore cósmica. Tal vez sexa o meollo e o resumen de todo, ao mesmo tempo que é un tabú.

*Hórreo da Ribeira Sacra
(Liñares, Nogueira de Ramuín).*

FERNANDO RODRÍGUEZ NESPEREIRA.

- Realiza estudos universitarios na E.A.A.T.T. de Madrid onde se licencia no ano 1972 como Arquitecto Técnico en Execución de Obras.
- Profesor numerario de Debuxo por oposición en prácticas de Delineación.
- Membro da Comisión de Turismo da Cámara de Comercio de Ourense.
- Autor da Guía Turística Ourensana.
- Asesor do Patronato de Turismo de Ourense.
- Desempeñou o cargo de Apa-

rellador Municipal nos concellos de Entrimo, Muíños e A Rúa.

- Realiza varios traballos por encargo da Consellería de Educación da Xunta e dicta conferencias.
- No apartado de restauracións e rehabilitacións, podemos destacar os seguintes traballos:
 - Estudo, valoración e recomendacións para a rehabilitación da casa rural galega nas comarcas de Arzúa e Melide.
 - Estudo da arquitectura, recursos turísticos e rehabilitación da casa

labrega e o seu acomodo para o turismo rural na Ribeira Sacra Ourensana.

- Inventario de recursos turísticos da Ribeira Sacra Ourensana e Lucense.
- Señalización turística da Ribeira Sacra.

No apartado de Exposicións compresubliñar:

- A nosa Arquitectura Rural.
- Ourense vello, o noso patrimonio.
- Arquitectura Popular na Ribeira Sacra Ourensana.

Os hórreos

Tipoloxía na Ribeira Sacra

Fernando Rodríguez Nespereira

Estudio subvencionado pola
Cámara de Comercio e Industria de Ourense

Debuxos orixinais: **Gilberto Rodríguez Nóvoa**
José Manuel Novilla

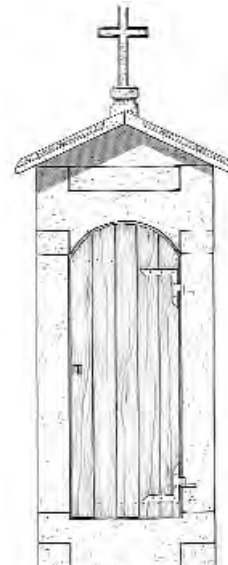
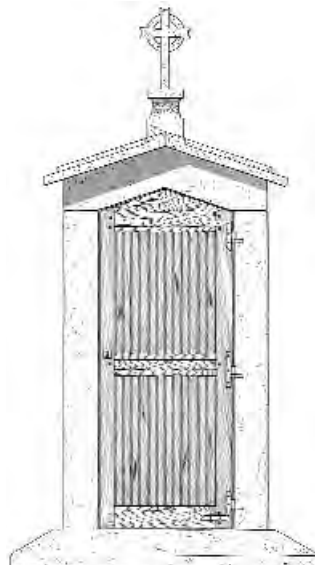
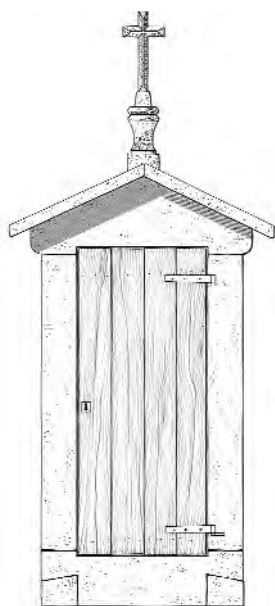
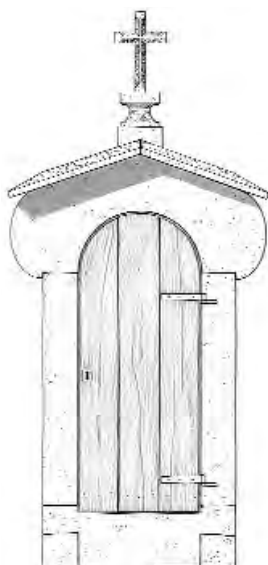
O canastro, hórreo ou cabaceiro

Este elemento arquitectónico ocupa un lugar moi importante dentro das construcións populares ou no que se deu en chamar Arquitectura Popular Galega. De orixe moi antiga (xa aparece representado nas Cantigas de Alfonso X cun modelo moi semellante aos actualmente existentes), incrementou a súa presenza no agro galego a partires do século XVI gracias á expansión do cultivo do millo, un dos alimentos básicos e polivalentes da gastronomía rural galega.

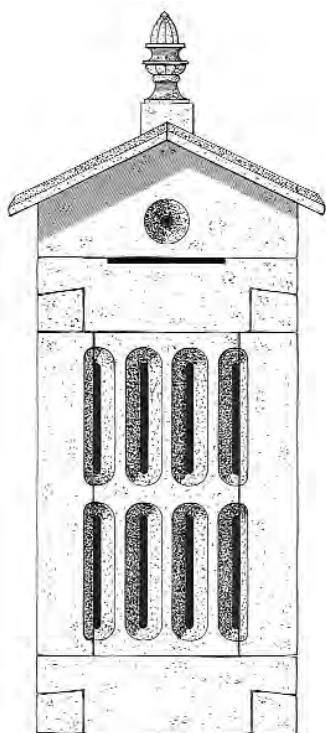
Estas inxeniosas e elaboradas construcións, deseñadas para almacenar o gran, aillado da

humidade e dos roedores, cun excelente sistema de oreo e ventilación, tivo sempre un importante protagonismo na vida do campesiño. Por unha parte como graneiros naturais e por outra como elemento no que se dispuñan símbolos relixiosos e rituais profanos que exercían o seu poder protector sobre a colleita alí almacenada.

A cruz que remata o penal de entrada ao hórreo, ben labrada con múltiples e variadas formas, representa un símbolo relixioso ao que o labrador encomenda a súa colleita.

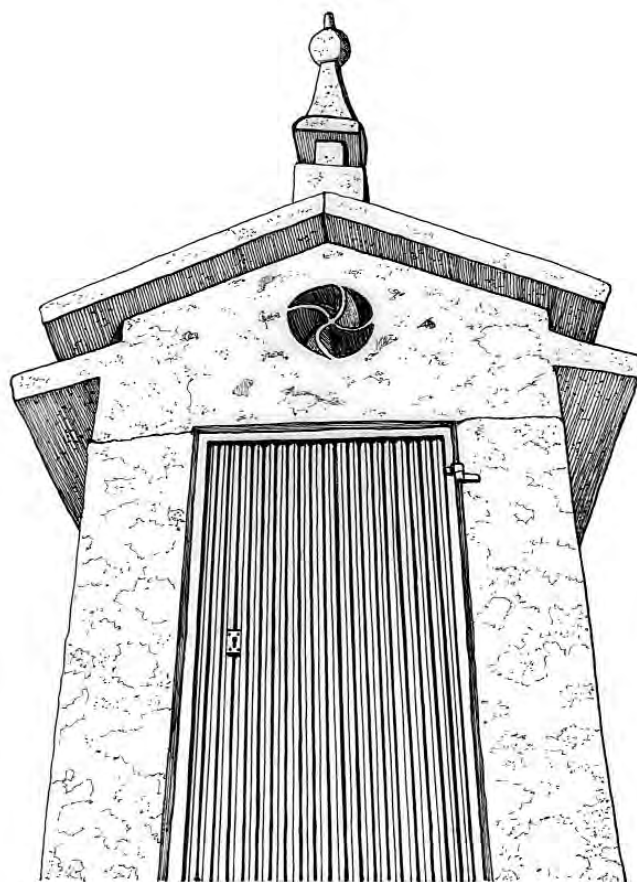
Diferentes modelos de penais onde se atopa a porta e a cruz como símbolo.

Penal traseiro, elaborado en pedra, con un símbolo pagano de remate.

O pináculo, pedra piramidal que apunta ao ceo, ubicada no outro extremo do hórreo, como símbolo profano encárgase de protexer o gran dos malos espíritos, meigas e meigallos, axudado ademais por inscricións e símbolos de orixe castrexa na parede do penal traseiro.

Sirva esta pequena introducción para situar o hórreo nun lugar importante dentro da vida do campesiño galego.

Hórreo no que se observa o pináculo e o símbolo pagano esculpido no penal.

Hórreo ubicado no muro que pecha o patio da casa.

Pero sen dúbida, o emprazamento máis curioso é o que se realiza por riba dos muros que pechan os patios das casas, ou incluso por riba das portas de entrada, a modo de dintel do portalón da entrada ao patio.

Esta última ubicación do hórreo ven dada por varios motivos; por un lado para que non estorbe dentro dun sempre reducido patio ou curro, empregado como ante-cuadra e almacén;

A ubicación do hórreo no hábitat rural é variada ao tempo que curiosa e orixinal. O hórreo require un lugar no que se den certas condicións: aillamento do chan, lugar ventilado e próximo á casa (para ser despensa natural). Estos aspectos condicionan a súa ubicación e obrigan a buscar emprazamentos que resultan do máis dispares.

Por razóns prácticas, o hórreo levantouse ao lado das airas, en zonas comunais, en prazas abertas e ventiladas do asentamento rural, formando conxuntos e agrupacións que aínda hoxe permanecen perfectamente conservados.

O hórreo tamén se ubica dentro da finca particular, onde se cultiva o cereal, sempre próximo á casa. Outras veces, o hórreo é rematado inferiormente por un pombeiro a modo de segundo piso como ocorre nun curioso exemplar que se encontra en Vilariño (Pereiro de Aguiar).

Hórreo ubicado no portalón de entrada ao patio da casa.

Un dos poucos exemplos de CANASTOS que aínda se conservan. Localizado en Pombar, Nogueira de Ramuín.

por outro para que estexa a salvo dentro da propiedade e a man para o seu fácil acceso; outro motivo máis, e o principal nas casas grandes ou pazos, para ensalzalo á vista de todo o mundo, dando mostra visíbel de “casa de fartura”.

En Galicia existen varios grupos de tipoloxía diferenciados de hórreos, como son:

O horreo de pedra, potente e ancho, moi elaborado, con cuberta de laxa de pedra, que atopamos na costa das Rías Baixas.

O horreo alongado, esbelto, elaborado sobre finísimos pés independentes, con laterais que parecen muros de mampostería delgada, con

espacios entre elas para a ventilación, que se ubica na costa coruñesa.

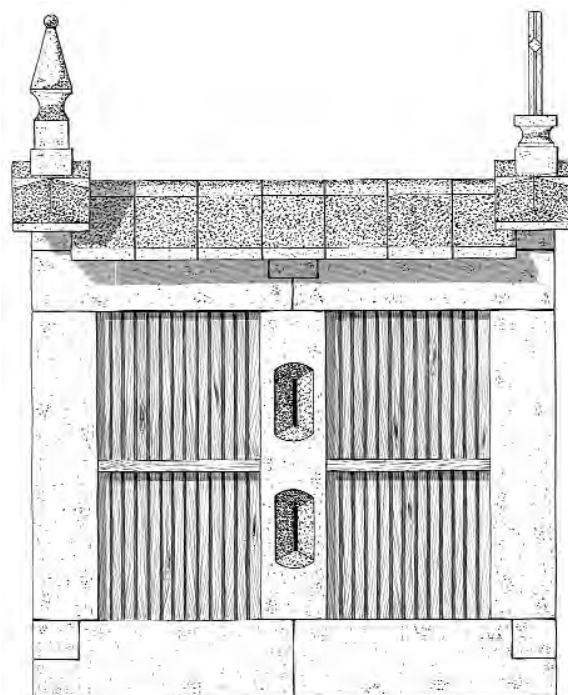
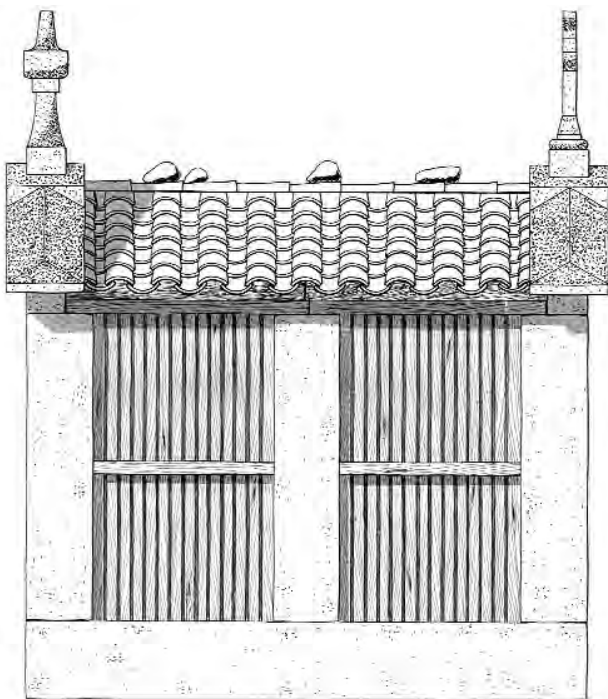
E por último, o hórreo típico do norte de Lugo, unha construción moi elevada do chan sobre muros de laxa, ancho e con cuberta de pizarra, rematada con multitude de pináculos no aleiro, e cunha forma que, ao tempo que nos achegamos ao Norte, recordan os modelos asturianos.

A máis destes tres grupos, encóntrase o primitivo “canasto”, exemplar escaso por estar construído con materiais moi perecedeiros. Está formado por un grande cesto cilíndrico, aberto, executado con vergas e vímbios entretecidos sobre ramas e troncos pequenos, con cuberta

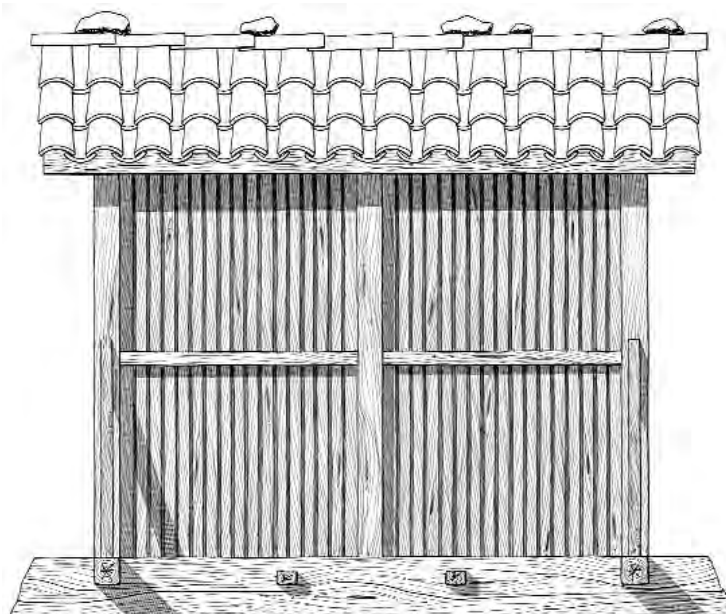

de colmo ou palla, apoiado sobre un entaboado e elevado do chan con catro pés independentes.

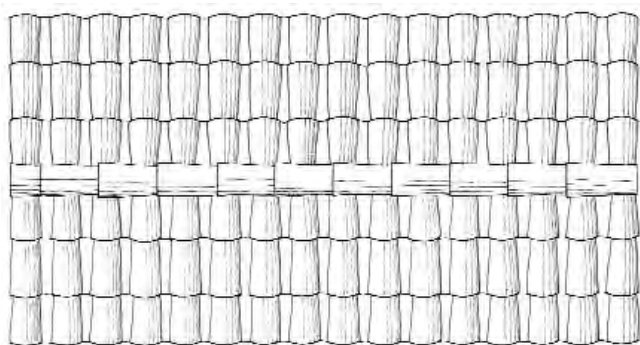
Na Ribeira Sacra, ao igual que na maior parte da provincia de Ourense, da zona Sur de Lugo e a

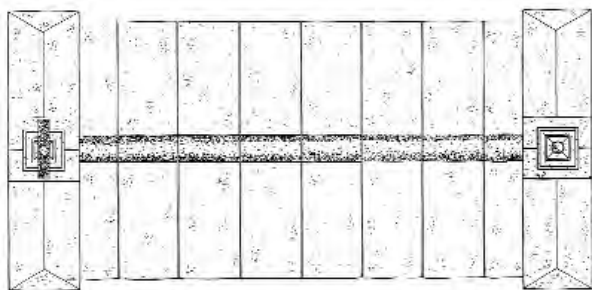
Hórreo mixto: soleiras, pés dereitos e sopenas de pedra con entrepanos de balagustros de madeira. Un con laxas de pedra e outro con tella coma cuberta.

Hórreo enteiro de madeira. Ubícase nas zonas máis humildes. Xa quedan poucos debido ao emprego de materiais perecedeiros.

Planta de cuberta de hórreo con tella curva.

Planta de cuberta de hórreo con lousas de pedra.

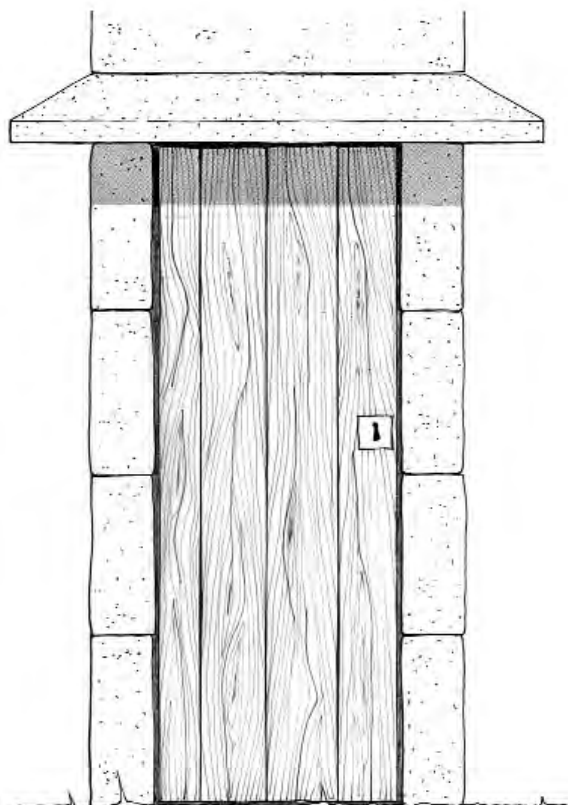
Oeste de Pontevedra, o hórreo ten unhas características comúns que o diferencian claramente dos tipos antes sinalados.

Non obstante, existe nesta zona unha ampla representación de outros tipos que non responden a estas características, ben polas súas diferencias nos apoios (cepas, muros, sillares), ben pola súa construción enteiriza en pedra, con pezas moi elaboradas, onde se sitúan as ranuras para a ventilación, así como pola súa variada forma dos penais que fan que cada hórreo sexa único e orixinal.

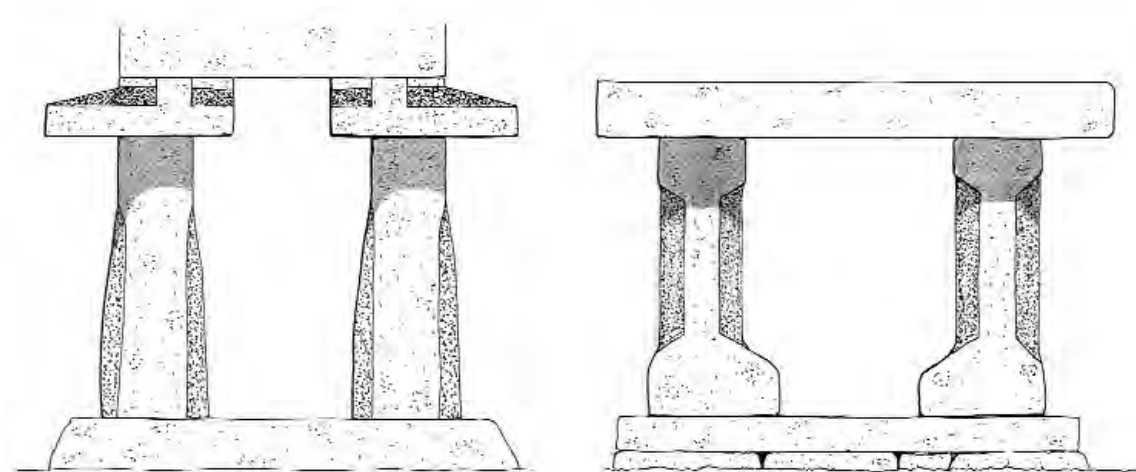
A importancia que o hórreo ten ou tivo na vida do campesiño queda reflectida na súa execución, en algúns casos de grande beleza, dándose a paradoxa de lle prestar máis dedicación e esmero á súa construción que á da propia casa onde habita o campesiño.

O hórreo típico na zona de estudio (Ribeira Sacra Ourensana) resposta ao seguinte patrón:

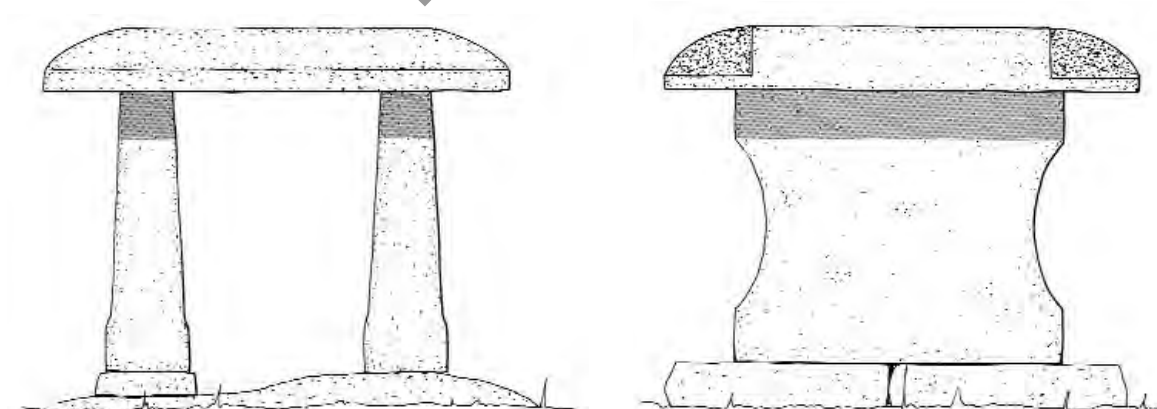
Forma rectangular, de entre un e catro corpos independentes. Ancho medio de 1,25 m, elevado sobre pés independentes de pedra en forma trapezoidal, rematados con pezas tornarratos, de estrutura de pedra labrada formando os penais, columnas, sopenas e soleiras, dispoñendo de entrepanos de madeira con balagustros verticais por entre os que circula o aire para ventilar e secar o gran. A cuberta é fundamentalmente de tella, colocada sobre un entramado de madeira e rematada lateralmente con pezas de pedra chamadas sobrepenas e cunha cruz colocada no lado da porta e un pináculo no contrario, aderezado ás veces con motivos decorativos profanos.

Apoio do hórreo sobre celeiro.

*Apoios de hórreos en pés independentes
con formas variadas.*

Apoio do hórreo sobre sillares.

ESTADÍSTICA ORIENTATIVA DOS HÓRREOS DA RIBEIRA SACRA OURENSANA

Pola forma da planta:

Cadrada	0%
Rectangular	98%
Rodonda	2%

Pola súa estrutura:

Pedra entrepañada en praden	60%
Enteiros de madeira	31%
Enteiros de pedra	9%

Polos apoios no chan:

Con pés independentes	62%
Con sillares de pedra	25%
Sobre muros	10%
Sobre celeiros	3%

Pola súa cuberta:

Tella	90%
Lousas	10%

CARACTERISTICAS ARQUITECTONICAS DE NUCLEOS Y EDIFICACIONES RURALES

FORMA DEL CONJUNTO		FORMAS PREDOMINANTES DE LAS VIVIENDAS					
NUCLEOS		PLANTA	ALTURAS	EMPLAZAMIENTO	AGRUPACION	CUBIERTA	
APIÑADO	 CON VIA SECUNDARIA	 CUADRADA	 1 PLANTA	 EN BANCADA	 EN MEDIANERA	 UNICA	 A DOS AGUAS
DISPERSO							
MONTAÑA	 EN VIA PRINCIPAL	 RECTANGULAR	 2 PLANTAS	 HORIZONTAL	 AISLADA	 MULTIPLE	 A 4 AGUAS
VALLE							
RIBERA							

ALPENDRES		ACCESO A VIVIENDAS (ESCALERAS)			PUERTAS		APERTURA DE HUECOS	
SITUACION	CUBIERTA	INTERIOR	EXTERIOR					
 INDEPENDIENTE	 1 AGUA	 CON VUELO	 HORIZONTAL	 VERTICAL LATERAL	 	 	 	
 ADOSADO	 2 AGUAS	 SIN VUELO	 VERTICAL α VUELO	 VERTICAL β VUELO	 	 	 	

VUELOS		APOYOS DE VUELOS		HORNOS	HORREOS	MUROS CERRAMIENTO	
 GALERIA	 CORREDOR	 CANZORROS de PIEDRA	 MADERA ó HIERRO	 INTERIOR	 CUADRADO	 LAXAS	 ORDINARIO
 ANTEPECHO MACIZO	 ANTEPECHO MADERA	 PIEDRA ó MADERA	 PIEDRA	 EXTERIOR	 RECTANGULAR	 CONCERTADO	 SILLARES
			 MADERA		 SILLARES		

TAMAÑO DE LA PLANTA		EJEMPLOS MEDIDOS				NUCLEOS DE SIMILARES CARACTERISTICAS	
		LUGAR	Nº CASAS	HOJA	ELEMENTO		
PEQUEÑO	< 40 m / 2	PARADA	2	188/3/3	VIVIENDA		
MEDIO	40 m / 2 ≈ 80 m / 2	ALBERGUERIA	1	188/3/3	VIVIENDA		
GRANDE	> 60 m / 2	SAN ESTEBAN	1	188/3/3	VIVIENDA	SAN ESTEBAN - VIAR DE CERREDA - IOUREIROS PARADA DE ABAJO Y DE ARRIBA - ALBERGUERIA CERREDA - CACHAIDORA - CIMA DE VILA - 188/3/3 VIIUJE 188/3/3 POMBAR 188/3/2	

ELEMENTOS SINGULARES		LUGAR	HOJA
CABACEIRO MONASTERIO		SAN ESTEBAN	

MATERIALES CONSTRUCTIVOS EMPLEADOS

EN VIVIENDAS Y ALPENDRES

CERRAMIENTOS	CUBIERTA	CUMIOS	ESCALERAS
☐ Xisto	☐ Teja	☐ Teja sobre laxa	☐ Madera
☐ Perpiño	☐ Laxa	☐ Laxa sobre laxa	☐ Piedra
☐ Cachotería bruta	☐ Pizarra	☐ Laxa sobre teja	
☐ Cachotería cuidada		☐ Piedra plana sobre teja	
CARPINTERIAS	BALCONES	CHIMENEA	SUELOS INTERIORES
☐ Madera	☐ Balaustrada	☐ Sillar	☐ Madera
☐ Contraventana	☐ Murete	☐ Xisto	☐ Lasa - Piedra
-Interior	☐ Barrotillos	☐ Inapreciable	
-Exterior	☐ Piedra		
☐ Decoradas	☐ Madera		
	☐ Hierro		

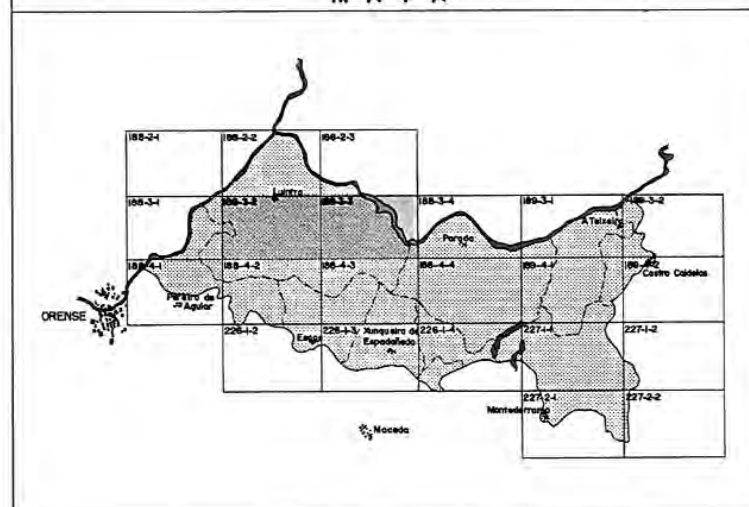
EN HORREOS

CABEZAL	LATERAL	CUBIERTA
☐ Madera	☐ Madera	☐ Laxa
☐ Piedra	☐ Piedra	☐ Pizarra
☐ Ladrillo	☐ Ladrillo	☐ Teja
☐ Decorado	☐ Pilares piedra	
	☐ Decorada	

FICHA
NUMERO

1

M A P A

Modelo de ficha de campo realizada para o estudo de arquitectura popular na Ribeira Sacra, na que entre outros elementos a analizar, están os hórreos, nos que se estudian todos os seus particulares aspectos.

XOSÉ ARTURO FERNÁNDEZ ARAUJO

Ourense, 1954

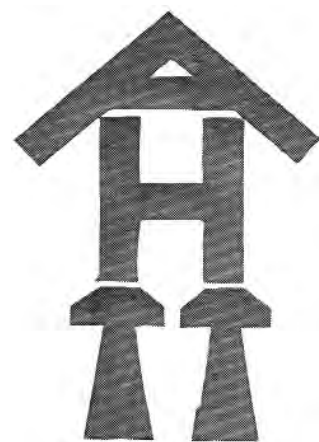
Técnico especialista en delineación. Participación no 1º Congreso Europeo do Hórreo en Santiago de Compostela, Outubro, 1985. Exposicións de maquetas e fotos de hórreos:

1.- Colaboración con maquetas propias na Exposición: “As contruccións Adxetivas na Arquitectura Rural”,

Outubro 1985. Organizada polo Colexio Oficial de Arquitectos de Galiza, dirixida por D. Pedro de Llano e celebrada no Museo do Pobo Galego.

2.- Exposición en Xuño de 1987 na Sala de Exposicións de Caixa Ourense, patrocinada pola Excm. Deputación Provincial de Ourense.

3.- Exposición en Outubro de 1987 no Aula de Cultura Banco Bilbao, en Vigo, patrocinada pola “Asociación

de amigos de los pazos”.

4.- Exposición dentro das actividades paralelas do Festival Folk “Domingos de Santo Estevo”, celebrado en Agosto de 1996 no Mosteiro de Santo Estevo -Ourense- e patrocinada pola Excm. Deputación Provincial de Ourense.

5.- Exposición durante as Festas de Esgos 1997, Ourense, en agosto de 1997 na sala de usos múltiples (Centro de Saude de Esgos).

6.- Exposición permanente de 14 maquetas de hórreos no Pazo de Vilamarín, propiedade da Excm. Deputación Provincial de Ourense.

Situación actual do hórreo na provincia de Ourense

Texto e Fotografías:

Xosé Arturo Fernández Araujo

En Galicia a denominación “hórreo” non é precisamente a máis común, según a zona recibe outros nomes, pero este é tema de outro estudio feito por Begoña Bas López.

Eu simplemente quería xustificar o uso da terminoloxía “hórreo” por ser a mais universal. Concretamente na provincia de Ourense ademais de hórreo, utilízase con máis frecuencia segundo a zona: CABACEIRO, CANASTRO e nunha zona limitada CACIPO.

Unha vez feita esta aclaración, quero resaltar a diferenza fundamental entre os hórreos de Galicia e Portugal (en Portugal chámanse ESPIGUEIROS) e os hórreos do resto da Península (Asturias, Cantabria, Euskadi, Navarra, León e Palencia), esa diferenza é que nos hórreos galegos e portugueses, o millo almacénase no momento da colleita, e dentro do hórreo realizan o proceso de secado. Esta dobre misión de almacenaxe e secado condiciona a forma e

dimensións do hórreo, sobre todo o ancho, pois o ideal é que non supere 1,20 metros, e si supera esta dimensión, pois hainos de ata 2,50 metros de largo, teñen que ter un corredor no medio e almacenar o millo nos laterais, xa que si se almacenara en todo o ancho do hórreo o millo do centro non secaría, sufrindo un proceso de fermentación. A lonxitude non ten importancia e pode ser de ata trinta metros ou máis.

Para facilitar a ventilación é fundamental que estén ben orientados, en lugares despexados e contar no cerramento exterior con ocos de ventilación abundantes. Os hórreos tipo asturiano que existen na montaña de Lugo non teñen esta característica porque son para almacenar outros cereais que xa entran secos no hórreo como poden ser centeo, trigo, etc.

Os hórreos de tipo “asturiano” destinados a gardar millo, teñen corredores o redor nos que se pendura o millo para secar antes de almacenalo no interior do hórreo.

Dende a chegada do millo procedente de América a Galicia, éste foise introducindo dende a costa ó interior, chegando a ter gran importancia na dieta tanto das persoas como dos animais. Isto trae como consecuencia o espallamento do hórreo por toda a nosa xeografía, salvo aquelas zonas que por condicións climáticas non son propicias para o seu cultivo.

Facer un estudio do hórreo a nivel de Galicia dende o punto de vista construtivo, sería moi difícil debido á gran cantidade de tipoloxías diferentes que se espallan pola nosa xeografía, por eso eu neste traballo centrareime na situación actual na provincia de Ourense que é a que máis coñezo.

Na nosa provincia foise introducindo o millo máis lentamente que na zona da costa, pois debido ás peores condicións climáticas para o cultivo de este cereal en zonas altas, para as que

No hórreo asturiano o millo sécase no exterior.

En lugares onde o millo non abunda, sécase nos corredores pendurado.

é necesario o millo híbrido de aparición posterior. Precisamente por estas causas o hórreo só existe na zona occidental máis próxima á costa, onde a humidade é maior, e as condicións ideais de temperatura tamén.

A falta de industria provoca que ata mediados deste século a maioría da poboación da nosa provincia dependa da agricultura, que debido ó sistema de repartición da propiedade foi unha agricultura minifundista de subsistencia, isto fai posible que o número de hórreos sexa moi elevado e de pequenas dimensións.

Nesta foto existían catro tipoloxías da evolución do hórreo. Ano 1991.

A mediados deste século a tendencia da poboación é abandonar as zonas rurais e comeza a emigración ás zonas urbanas dentro de Galicia, ó resto de España e Europa. Isto, unido ó cambio do sistema de alimentación da poboación que permanece nas zonas rurais substituindo ó millo por pan de trigo e a aparición de pensos compostos, de fabricación industrial na alimentación dos animais, así como a utilización da planta do millo en verde para formar silos, provoca que o hórreo sexa unha dependencia agrícola que vai perdendo a súa función principal e polo tanto, en moitos casos déixanse de realizar as tarefas de mantemento tales como pinta- do da madeira e retella- do.

Este abandono nun clima tan húmido, que posiblemente foi o causante da aparición do hórreo, agora provoca a formación de fungos que dete-

é o mesmo en tódolos hórreos, xa que as posibilidades económicas dos donos e os materiais que predominan nunha zona condicionan a aparición de diversas tipoloxías nas que interveñen máis o menos a madeira na estrutura fundamental do hórreo, podendo ser casi todo de madeira ou ter só de madeira a porta e o resto ser todo de pedra, o que fai que o perigo de desaparecer de éste último caso sexa máis difícil. Tamén é certo que na nosa provincia

Xa faltan dúas tipoloxías. Ano 1998.

O horreo en primeiro plano aguanta mellor o abandono que os que se ven en segundo plano.

esta tipoloxía non é tan abundosa e son máis os de estrutura de madeira.

As tipoloxías poden predominar máis unhas que outras, pero xeralmente están mesturadas dentro dunha mesma zona, no mesmo lugar poden estar o hórreo máis funcional e sinxelo e o máis artístico. Todo depende como dixemos antes, do potencial económico dos donos, xa que as casas con maior poder económico poderían traer a pedra de lugares alonxados do asentamento do hórreo e contratar canteiros que en moitos casos procedían da provincia de Pontevedra, por eso temos tipoloxías que coinciden cás desa provincia. Aunque tamén na nosa provincia traballaron bos canteiros autóctonos que deixaron boas mostras de seu bo facer.

Si analizamos a situación actual dos hórreos nos que interven a madeira na súa estrutura fundamental, vemos que é de regresión continua e estamos nunha etapa que de non tomar medidas urxentes por parte de todos, a desaparición nos próximos anos vai ser en progresión xeométrica e en moitos casos xa hoxe é irreparable.

As medidas a tomar nunha provincia que perde poboación rural dunha forma alarmante nos últimos anos son difíciles, e tratar de conservalo todo ou a maioría sería utópico, pero a solución mellor ten que vir de todos: Institucións con actuacións puntuais que salven o máis interesante e concienciación dos particulares da importancia que ten o noso patrimonio neste tipo de construcións, sen lugar a dúbida o mellor de Europa.

Imaxes como esta son cada vez máis frecuentes.

Tal vez non sexa esta a forma máis indicada de restaurar, aínda que ás veces a realidade aseméllase bastante.

casos empréganse materiais pouco apropiados estéticamente, tales como: tellados de fibroce-mento, ventilacións laterais de ladrillo perfora-do substituíndo a madeira, portas de ferro, alisa-do de cemento sobre os pés de pedra, etc.

Tal vez sexa a integración e presenza cotiá na paisaxe rural galega do hórreo o que fai que pase para os galegos mais desapercibida a súa existencia e que precisamente cause maior admiración nas xentes que veñen a visitarnos de lugares onde non existen. Só isto pode xus-tificar os escasos estudos publicados por gale-gos e que moitos dos estudos que se fixeron sexan obra de estudiosos de outros países tales como Polonia, Alemania, Italia, etc. e a publica-ción que mellor trata o tema do hórreo dende o punto de vista de distribución xeográfica das

Tamén é importante a forma de levar a cabo as rehabilitacións de hórreos, xa que en certos

Nesta foto vemos tres fases do hórreo: desaparición, estado ruinoso e recuperación con grande acerto.

distintas tipoloxías está escrito por un galego afincado no Uruguay, D. Ignacio Martínez Rodríguez. Este libro está editado pola Fundación Pedro Barrié de la Maza e data do ano 1977 co título “EL HORREO GALLEGO”.

Esta publicación concretamente foi para min de gran utilidade o servirme de guía para a localización das distintas tipoloxías de hórreos que están espalladas por Galicia. Unha vez situado na zona, escollía o modelo que consideraba mais idóneo e tomaba todos os datos posibles para reproducilo en maqueta a escala cos materiais orixinais. Esta actividade foi iniciada no ano 1980 e con ela conseguín, ademais de fager un traballo artesanal, perpetuar a escala modelos orixinais de hórreos que co paso do tempo desapareceron sin deixar rastro. Paralelamente conseguín unha documentación gráfica que no futuro pode ser moi importante, como son: fotografías, debuxos e todo tipo de datos que permiten saber o estado e evolución dos hórreos nos últimos vinte anos e sempre basándome en datos de campo que son os que ó final interesan.

Ano 1986.

No ano 1985 celebróuse en Santiago de Compostela o “I CONGRESO EUROPEO DO HORREO”, no que participaron estudiosos de Galicia e outras comunidades nas que existen

ou existiron hórreos noutros tempos, refírome a: Asturias, Cantabria, Euskadi, Navarra, León e Palencia. Do resto de Europa participaron estudos de Noruega,

Ano 1998.

Inglaterra, Bulgaria, etc.. As actas do congreso foron publicadas por “El Correo Gallego” co título de “HORREOS”.

Eu concretamente, presenteí unha comunicación “O HORREO DE MADEIRA: A SU IMPORTANCIA E PROGRESIVA DESAPARICION”.

Entre todas as comunicacións presentadas cuasáronme máis impresión as de Euskadi, debido a que os hórreos como tales desapareceron en séculos pasados e hoxe xa so quedan restos das edificacións e “restos arqueolóxicos” de pezas que formaron parte dos hórreos. Estes datos considerámbanse insuficientes para coñecer a historia e a evolución dos hórreos vascos. Isto fixo que me interesara polos nosos hórreos e intentar evitar que sucedera o mesmo na nosa comunidade, na que posiblemente contemos co mellor patrimonio de hórreos de toda Europa e as publicacións que temos sobre este tema son escasas, están esgotadas e teñen bastante tempo. Tal vez se note en falta esa publicación que esté acorde cos tempos e medios tecnolóxicos dos que dispoñemos hoxe en día, pois dende o punto de vista constructivo, as publicacións de comunidades que teñen menor censo de hórreos e tipoloxías, nos superan en

cantidade e calidade.

Aquí en Galicia so temos que visitar as bibliotecas públicas e ver os fondos que teñen adicados ó tema, e tamén dar unha volta polas librerías para comprobar que non existen publicacións á venda, salvo libros de arquitectura popular con apartados adicados o hórreo, pero non existen libros específicos sobre este tema.

Tamén é de destacar a falta de actividades relacionadas co tema, xa que dende o Congreso de Santiago, en quince anos non se voltou a celebrar ningunha reunión de estudiosos sobre este asunto, xa non digo a nivel europeo, aunque so fora a nivel da nosa comunidade para estudar os problemas e medidas a tomar para solucionar estes problemas.

As distintas tipoloxías de hórreos danlle á paisaxe rural un aspecto característico que o distingue de outras zonas onde non existen estas manifestacions da arquitectura popular con esas proporcións tan armoniosas e estéticas. A desaparición modifica a paisaxe, perdendo esa característica definitoria como se pode observar nas fotos deste traballo.

Na provincia de Ourense temos dúas características que se poden considerar definitorias da nosa paisaxe rural, xa que a nosa provincia é a que conta

A pesar de estar fora do seu entorno orixinal a calidade artística está fora de dúbida.

con máis manifestacións de este modo de situar os hórreos. Estas dúas formas son:

1º) As concentracións en zonas comunais:

As concentracións de hórreos en zonas comunais solen estar en zonas ben orientadas para facilitar a ventilación e na maioría dos casos ó redor das airas. O terreo no que se asentaban soe ser non apto para labores agrícolas, pola súa natureza pétreo.

O que sí é curioso son as condicións de dominio na parcela que ocupa o hórreo, xa que o dono ten dominio nesta si están os pés no lugar, no momento que desaparece a base sobre a que se asenta o hórreo pérdense os dereitos de dominio da parcela. Por ese motivo, os pés se manteñen durante anos a pesar de non existir a cámara.

Ayudas para rehabilitar construcciones populares

Sanlago /AGN/

La Consellería de Cultura y Juventud concederá subvenciones y ayudas, hasta una cantidad máxima de 250.000 pesetas, para proyectos de rehabilitación de hórreos, palomares, fuentes y otras construcciones de especial interés cultural. Así aparece recogido en una orden publicada en el Diario Oficial de Galicia de ayer, día 8 de junio.

Podrán acceder a estas sub-

venciones y ayudas las familias e institucións sin fin de lucro y serán independientes y compatibles con otras que, por otros conceptos y fuera del ámbito de esta orden, se les puedan conceder a los beneficiarios de estas subvenciones.

Los particulares: las entidades o las comunidades de vecinos que sean propietarios de hórreos, "cabazos", cruceiros, "pelos de ánimas", fuentes, hornos comunales, etc.

As axudas oficiais non son suficientes para salvar o noso patrimonio.

Estas concentracións das que xa se está a recuperar algunha, deberían tomar exemplo o resto dos Concellos para procurar recuperalas todas pois a ubicación en lugares comunais facilita a observación de todolos que estén interesados na súa observación.

2º) As entradas ós curros das casas formadas por hórreos sobre estas:

Este sistema ten dúas ventaxas, por unha banda protexe as portas e a xente das choivas, e por outra elévase o hórreo co fin de conseguir unha mellor ventilación. Esta forma ten dúas causas que a fan desaparecer, unha é o paso do tempo como en todos os demais casos, e a outra é o problema de que as entradas ós curros antes estaban adaptadas para a entrada dos carros do

país e hoxe quédanse estreitas para permitir pasar os coches e as novas máquinas agrícolas.

Se venden panteones en piedra, próximos a Orense.

Caravanas New-York, venta, alquiler de caravanas, autocaravanas. ☎

Mostrador frutería acero cristal, doce metros. Caballo hispano arabe domado.

Vendese canastro piedra, tres claros, llamar: ☎

Se vende hórreo de 3 metros. Hazón: ☎

Ó estar formado o hórreo por pezas de pedra e madeira que se poden montar e desmontar con certa facilidade convirten a esta dependencia agrícola nun ben mobiliario que se pode trasladar do seu asentamento orixinal a outro. Isto que sempre se fixo, pero antes que os medios de transporte eran máis precarios e as vías de comunicación tamén, os traslados eran curtos e o hórreo solía quedar no seu entorno. Hoxe a situación é diferente pois con medios mellores, os hórreos poden ser trasladados a centos de kilómetros, moitas veces fóra da nosa comunidade, cun fin simplemente estético. Todo isto vulnerando un decreto que os protexe dende o ano 1973. O que sí pode ser positivo é o traslado do hórreo dentro da zona da tipoloxía predominante, sempre que esto supoña salvalo da desaparición, aínda que o ideal sería recupera-lo no seu asentamento orixinal.

A recuperación do hórreo non so ten que ser por motivos estéticos, pois o ideal é que a pesar de que perdeu a súa función orixinal ó non ter que gardar millo, debemos buscarlle outras funcións para que siga sendo un elemento útil. Entre estas poden ser: gardar leña, ferramentas que non se utilizan con frecuencia, incluso nas casas destinadas a pasar tempo de lecer pódense gardar utensilios destinados a este fin, como poden ser mesas desmontables, cadeiras, etc.

rése pola cultura popular da nosa terra e tanto me axudou facilitándome publicacións e fotos relacionadas co tema dos hórreos.

Ourense, febreiro de 1999

Nesta situación bastante preocupante tamén temos exemplos de campañas de recuperación de hórreos financiadas con axudas das institucións, pero ó ser tan grande o problema, a solución está en máns de todala sociedade, á que se pode sensibilizar con publicacións como esta que patrocina a Excm. Deputación Provincial de Ourense e que xa ten demostrado a súa colaboración có patrocinio de exposicións de maquetas e fotos de hórreos e a exposición permanente de 14 maquetas no Pazo de Vilamarín.

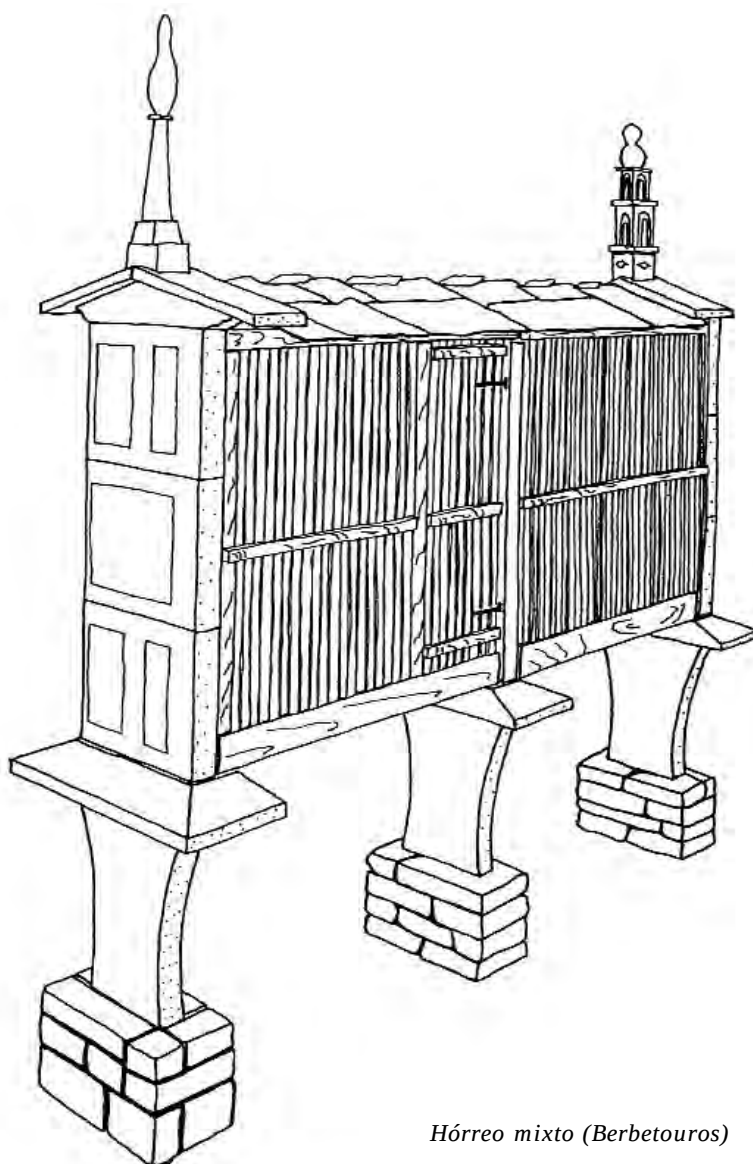
Para rematar esta pequena colaboración é o meu desexo adicarlla á memoria de D. XAQUÍN LORENZO (XOCAS), no décimo cabodano de seu pasamento. Mestre que infundíu en mín o inte-

Foto realizada por D. Xaquín Lorenzo.

Foto realizada polo autor deste traballo.

Hórreo mixto (Berbetouros)

Romy Rodríguez Castro-Rial

Cristina Sánchez Rancaño

Rodrigo Taboada Acevedo

Arquitectos Técnicos. Realizaron o proxecto fin de carreira en conxunto, facendo un “Estudio de Construcción Rural no Camiño de Santiago”, obtendo a calificación de

Sobresáinte e gañando o primeiro premio do concurso Galicia 91. No ano 1996 a Consellería de Cultura e a Agrupación COAAT-Galicia publican este traballo dentro dunha colección sobre o Camiño de Santiago. Na actualidade exercen como arquitectos técnicos en distintos ámbitos.

Os hórreos

no camiño de Santiago

(Palas de Rei)

Romy Rodríguez Castro-Rial
Cristina Sánchez Rancaño
Rodrigo Taboada Acevedo

INTRODUCCIÓN

Se comparamos a situación xeográfica do concello de Palas de Rei nun mapa de distribución tipolóxica dos canastros, atoparémonos cunha preponderancia do hórreo mixto tipo mahía (rectangular, longo e estreito), apoiado sobre cepas.

Mais non nos podemos conformar cunha clasificación xenérica, senón que profundizaremos no estudo, buscando unha visión moito máis concreta e específica do hórreo no concello de Palas de Rei.

Como esquema de traballo optamos por unha clasificación segundo os materiais empregados na súa construción, xa que nos permite unha diferenciación clara e unha flexibilidade para profundizar nos elementos constructivos máis significativos, sen ter que recurrir a unha exce-

siva fragmentación tipolóxica, que nos conduza a erros de elección que confunda a realidade existente.

Segundo este criterio, os hórreos do concello de Palas de Rei quedan definidos no seguinte esquema:

- Hórreos mixtos de pedra e madeira.
- Hórreos de madeira.
- Hórreos de ramas ou varas flexíbeis: cabazos e cabaceiros.

Todos eles xunguidos polo denominador común da finalidade: o almacenamento e a conservación do millo.

Unha vez definidos os modelos de estudo a seguir, a análise realizarase de xeito similar ao proceso constructivo, comezando pola base do hórreo-soleira e rematando polo pináculo da cima, sendo examinados os diferentes elementos intermedios.

2. EMPRAZAMENTO DO HÓRREO. ORIENTACIÓNS

O hórreo, xeralmente atopáremolo nas proximidades da eira, aínda que noutros casos, por necesidade de espazo, sitúase máis lonxado dela ou da casa-vivenda. Sen embargo, sempre estará nun lugar preferentemente ventilado, que acostuma ser a zona máis despexada e elevada da que dispón o campesiño, ben nun terreo propio, ben nunha leira cercana.

Unha asociación moi común no concello é a eira-hórreo-palleiro, onde as funcións desenvolvidas polos elementos mencionados se complementan. Tamén se atopan, en non poucas ocasións, nos muros de peche das fincas, tanto nas pequenas explotacións como en pazos e casas grandes, podendo coincidir os muros do peche cos camiños de paso.

Non atopamos agrupación de canastros ben diferenciados, aínda que si o suficientemente cercanos para dar unha perspectiva máis suxerente.

As orientacións dos hórreos no concello non corresponden a unha normativa estrita, pero

obsérvase unha afinidade nos hórreos próximos, sempre buscando a posición máis favorable para conseguir unha correcta ventilación.

ANÁLISE CONSTRUCTIVA

Se comezamos o estudo, tal como mencionamos anteriormente atendendo aos materiais empregados, no noso concello os hórreos existentes serían:

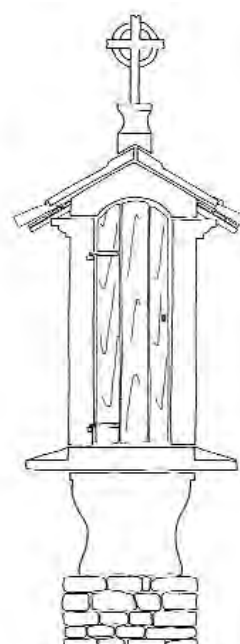
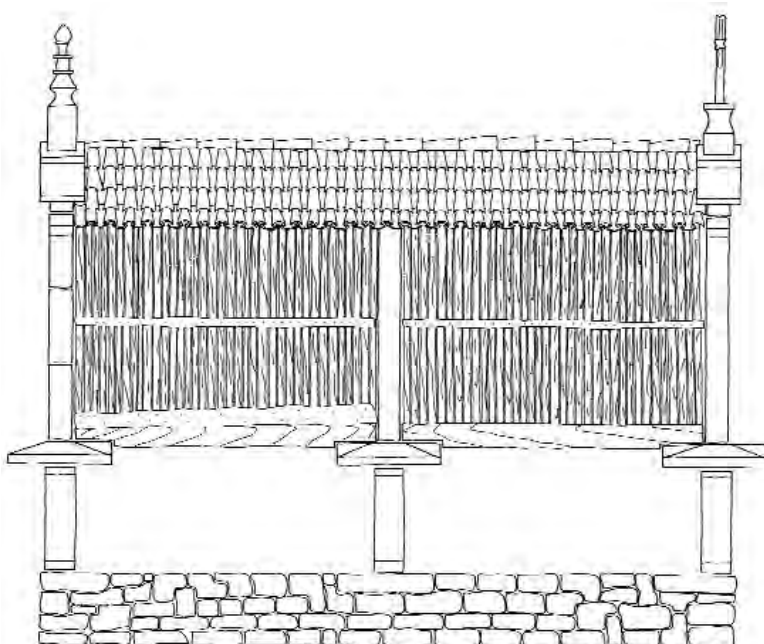
Hórreos mixtos

Denominamos hórreo mixto ao construído con pedra e madeira. A pedra é empregada como elemento de cimentación, elevación e soporte do hórreo. A madeira como elemento estrutural da cámara, ou como instrumento de peche.

As partes que integran este tipo de hórreo serían:

Soleiras

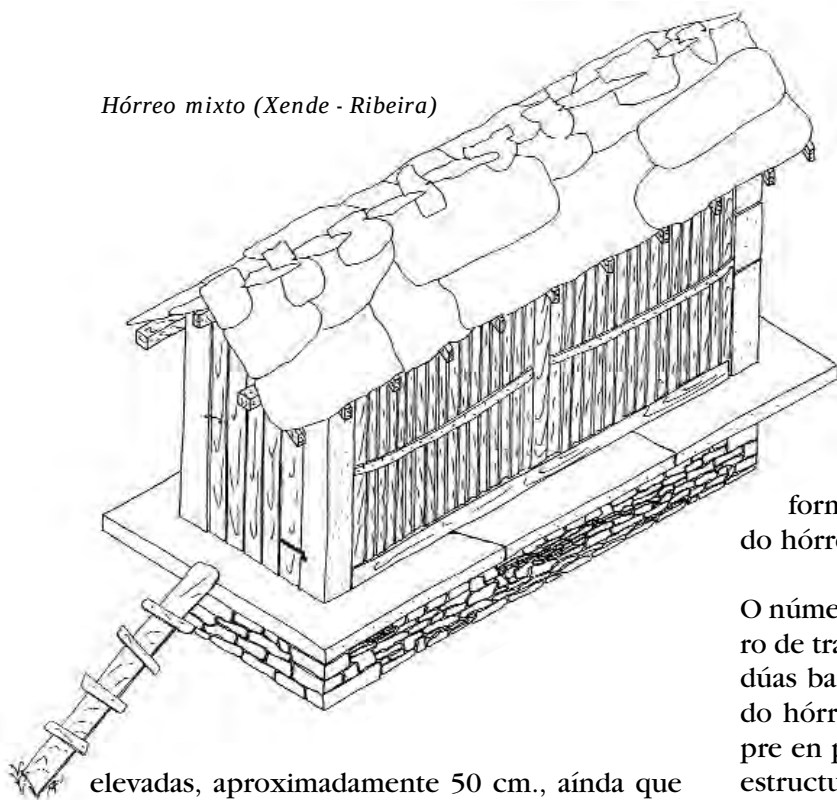
O primeiro paso a realizar para a construción dun hórreo será atopar unha superficie horizontal e resistente, que poida servir de cimentación. Como non sempre é posíbel dispor desta superficie faise unha soleira, xeralmente en cachotería de granito, ben continua para toda a base do hórreo, ben máis pequenas, situadas debaixo de cada cepa, que poderían denominarse soleiras individuais. Ambas poden aparecer a nivel do chan ou lixeiramente

*Hórreo mixto
(Quindimil)*

Hórreo mixto (Xende - Ribeira)

elevadas, aproximadamente 50 cm., aínda que non é raro atopar soleiras de grandes dimensións -sobre 150 cm.- correspondentes ás do tipo continuo.

A característica máis importante da soleira (se eliminamos a resistente), virá dada pola creación da superficie horizontal, necesaria para a elevación do conxunto restante e que en terreos con pendente dará lugar a uns efectos de perspectiva impresionantes.

Outro tipo de soleira é a que se xenera ao aproveitar o muro de peche da casa-vivenda ou o da leira. Sobre el apoiarán as cepas conseguindo as maiores cotas de elevación.

Un caso singular constitúe a soleira como elemento continuo, desde o nivel do terreo até o tornarratos, sen a intervención das cepas. A cantería aparece máis elaborada e no encontro co tornarratos caléase unha franxa estreita.

Como xa se dixo anteriormente, o material empregado na soleira é a cachotería de granito, aínda que na zona noreste do concello -Carteire- aparecen as laxes de pizarra, tanto na soleira como nas cepas.

Cepas

As cepas serán os elementos de transición entre

a soleira e a cámara, servindo de apoio ao tornarratos e á cámara. Compórtanse como muros de carga transversais, reservando as pezas de cantería de maiores dimensións no lugar onde se produce o encontro coa soleira, posibilitando unha transmisión dos esforzos verticais máis uniformes, repercutindo na estabilidade xeral do hórreo.

O número de cepas sempre coincidirá co número de tramos ou estremas do hórreo, situándose dúas baixo as paredes penais e, se a lonxitude do hórreo o permite, outras intermedias, sempre en posicións simétricas, baixo as columnas estruturais.

No concello que nos ocupa, o número de estremas dos hórreos é variábel, podendo oscilar entre hórreos dun tramo e hórreos de catro tramos ou estremas, aínda que os máis comúns son os de tres cepas, o que loxicamente equivale a dous tramos.

A labra do sillar co que se compoñen as cepas é o máis coidado no hórreo, sempre en cantería e con forma de cálice, coincidindo a zona máis estreita coa de apoio na soleira, e o ancho máximo coa dimensión da cámara. Non obstante, podemos exceptuar os casos de hórreos situados na zona pizarrosa de Carteire, xa que posúen cepas prismáticas, realizadas en cachotería de laxes de pizarra.

As dimensións das cepas son bastante constantes; a zona de encontro e apoio coa soleira posúe a menor dimensión -70 cm.- correspondendo a maior dimensión, como xa se dixo, á zona destinada ao apoio da cámara, en función, polo tanto, da dimensión desta, oscilando entre os 100 e os 120 cm.

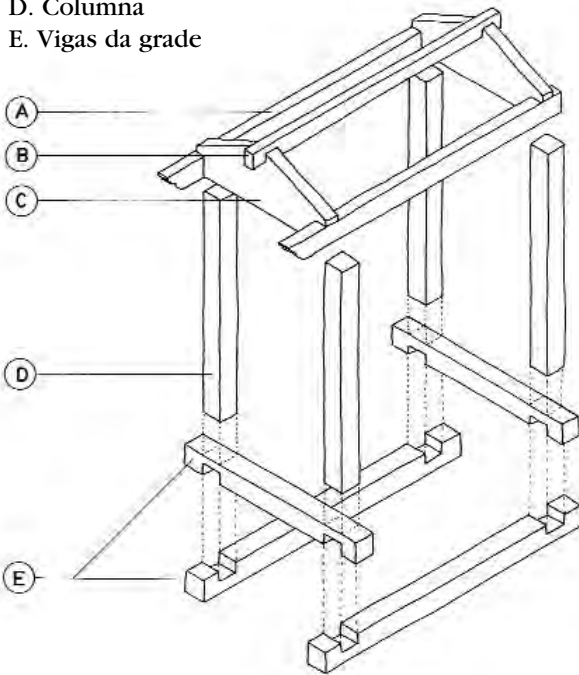
Tornarratos

Os tornarratos existentes neste concello cumpren a finalidade específica para a que foron concebidos, pero isto non significa que a súa

Estructura dun hórreo de madeira

- A. Soleira
- B. Cumio
- C. Pinche
- D. Columna
- E. Vigas da grade

función se reduza a impedir o paso dos roedores e alimañas, senón que a súa misión irá máis aló, como veremos a continuación. Atopámonos con tornarratos diferentes segundo o esquema constructivo do hórreo.

Por unha parte distinguiremos tornarratos individuais para cada cepa, de planta rectangular, voando de 20 a 25 cm. sobre a liña das cepas, producindo ao tempo un voo sobre a cámara, cun espesor que vai dos 15 aos 17 cm. No caso de tornarratos de pizarra, o espesor redúcese considerablemente. A maior parte deles soen presentar un remate cos cantos ben traballados e biselados.

Por outra parte, atopámonos co tornarratos continuo. Trátase dunha única lousa de granito, de

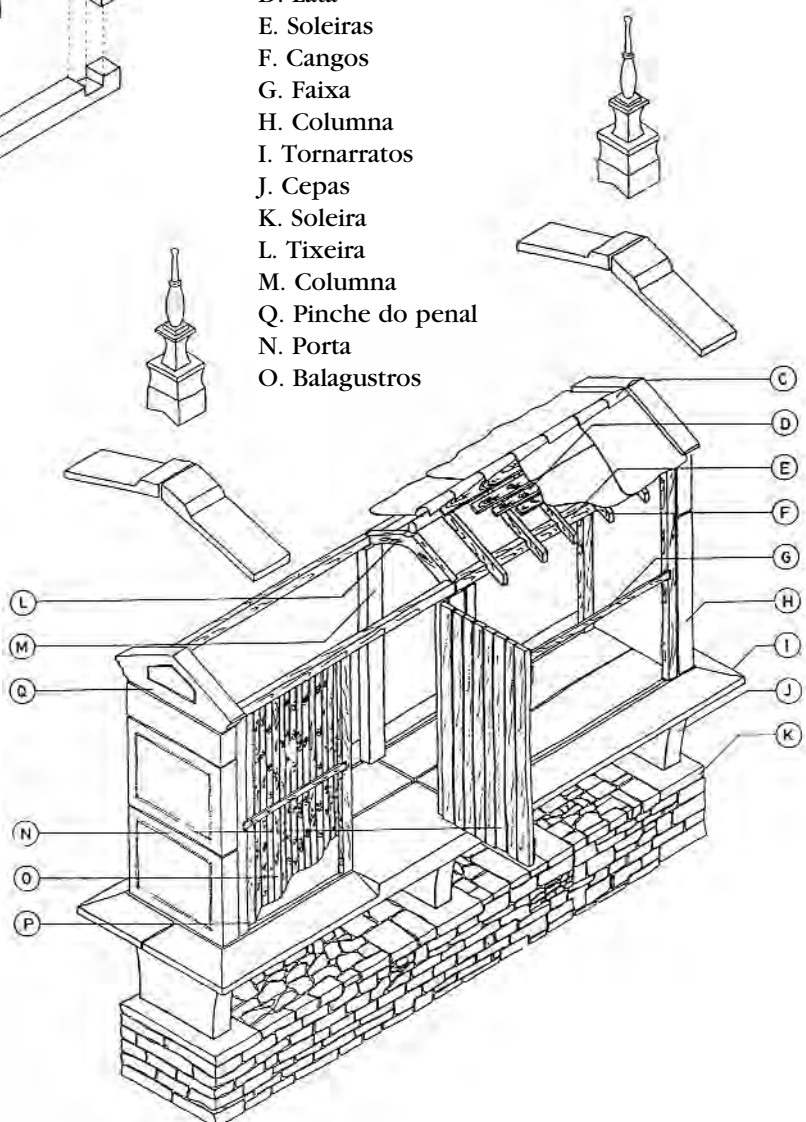
espesor similar ao do tornarratos individual, que se apoia nos eixos das cepas no sentido longitudinal, interrompindo a súa dimensión no eixo no sentido transversal, xa que non son factíbeis lousas dunha soa peza. Dá un aspecto de continuidade ao hórreo, cun voo sobre a cámara similar ao caso anterior, con sección biselada que somentes se interrompe coa creación dun pequeno escalón que facilita o acceso e unha dimensión que soe coincidir coa da porta.

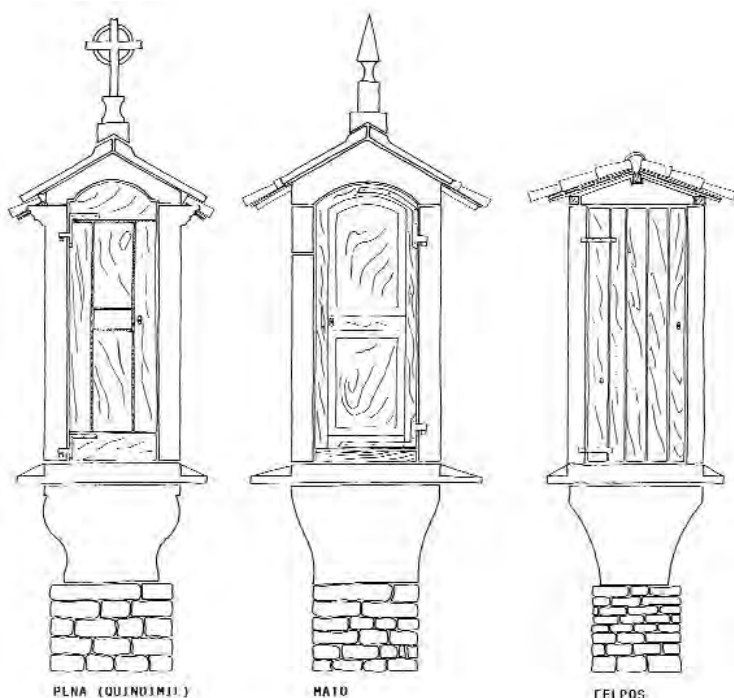
En hórreos de concepción máis simplificada, a lousa pode ser de sección constante, sen nece-

Hórreo mixto (Casa de Vidal de S. Salvador, Ribeira)

ANÁLISE ESTRUCTURAL

- C. Cuberta
- D. Lata
- E. Soleiras
- F. Cangos
- G. Faixa
- H. Columna
- I. Tornarratos
- J. Cepas
- K. Soleira
- L. Tixeira
- M. Columna
- Q. Pinche do penal
- N. Porta
- O. Balagustros

Accesos en parede penal.

sidade de biselar os cantos, o que conleva unha sección de menor espesor. No caso de substituír a lousa de granito por unha de pizarra, a sección vese aínda máis diminuída. Sen embargo, non podemos dar un denominador común para o dimensionado, xa que varía considerablemente dun caso a outro aínda que as proporcións si soen ser similares. O tipo de tornarratos continuo resúmese nunha prolongación do piso da cámara, dando o aspecto nalgúns casos dun friso.

Cámara

Denominamos cámara o elemento que se asenta sobre o tornarratos e que conforma a parte de maior volume de hórreo. As catro paredes que o delimitan verticalmente conforman o graneiro onde se van a depositar as espigas. Para maior claridade estudaremos a cámara desglosada nos seus diferentes elementos.

Das catro paredes que conforman a cámara, as dúas maiores denomínanse costais e as dúas menores penais.

As dúas paredes penais serven como elemento estrutural, xa que funcionan como soporte dos costais e como base para asentar o pinche, admitindo tamén o apoio das vigas superiores da cámara. Construídas en granito e perfecta-

mente labradas, posúen a menudo orificios de ventilación horizontais, tallados nas xuntas de asento das pezas. A súa sección será en ángulo, coa pendente cara o exterior para impedir o paso da auga ao interior.

Nas paredes penais dos hórreos de Palas de Rei vese o esmero e dedicación dos canteiros do lugar, non conformándose con simples rendixas de ventilación horizontais, buscando unha beleza ornamental digna de eloxio. Así crearán todo tipo de figuras, como estrelas, cruces, e diversas formas decorativas, traballando o releve en granito, en sobreimpresión ou vaciado.

Outro recurso de ventilación consiste na realización de pequenos orificios que atravesan a parede en forma de tronco de cono ou de tronco de cono truncado.

O remate da parede penal realízase cunha peza de cantería de forma triangular -coa pendente da cuberta- que se denomina pinche. É normal que no interior e na zona superior presente un rebaixe onde se introduce o cumio da cuberta. Nos hórreos máis elaborados, o pinche sobresae lateralmente, dando lugar a unha pequena cornixa.

Cando o acceso ao hórreo se realiza por unha parede penal, pasa a ocupar a práctica totalidade do ancho, substituíndo os sillares de cantería por dúas columnas, variando a súa forma desde a máis sinxela, triangular, á máis elaborada, cun arco rebaixado.

É corrente atopar hórreos onde as columnas de acceso presentan acabados superiores en forma de cornixa.

As paredes costais pechan o hórreo no sentido lonxitudinal e sempre serán de madeira. A estrutura que o suxeita dependerá do tipo de tornarratos. Se se trata de tornarratos individuais aparecerán dúas vigas de madeira que descansan sobre estes no sentido lonxitudinal.

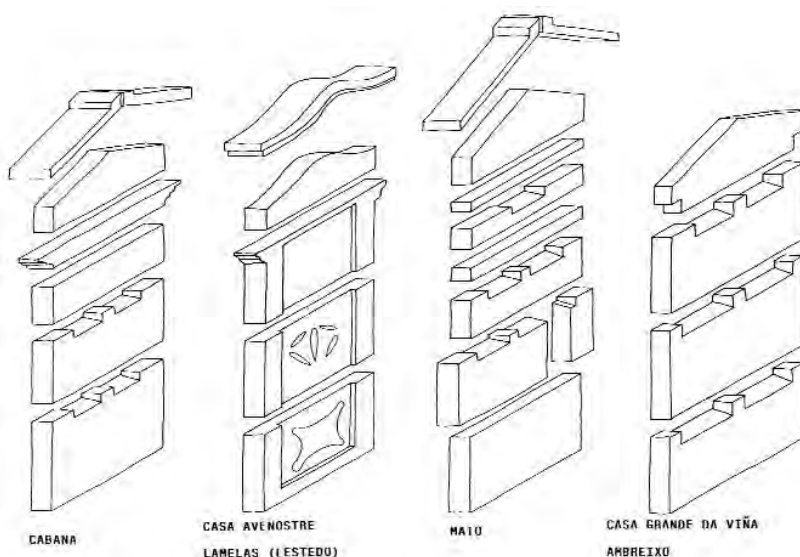
Cando o hórreo ten varios tramos colocaranse dúas columnas de granito verticalmente nos apoios intermedios, coincidindo sempre sobre o tornarratos e, ao tempo sobre unha cepa. Xeralmente, a súa sección será algo menor que a correspondente á cepa, dividindo o hórreo en varias partes iguais.

Cada tramo pecharase cunha celosía de táboas de madeira de castaño ou carballo, separadas entre si de 0,5 a 1 cm., suxeitas por dous bastidores de madeira aos extremos cun listón de madeira que os reforza no punto medio chamado punta ou faixa. As táboas pequenas serán sempre verticais e denominadas balagustos, pero non é extraño atopar tablóns de reforzo nas partes superior e inferior.

Se o acceso se realiza en paredes costais, reforzase a porta que tamén terá rendixas de ventilación, cos bastidores de madeira, aínda que de ordinario a columna intermedia substituirá a un deles.

O piso da cámara apóiase nas vigas lonxitudinais, podendo realizarse un encontro a espera. Para consolidar o colado non é extraño que leven vigas lonxitudinais intermedias de menor sección. Cando o tornarratos é continuo e serve de base para construción da cámara, desaparecen as vigas lonxitudinais e os costais asentaranse sobre este.

Como a cámara non se atopa sobre o nivel do terreo existen fomas moi variadas de subir a ela. Cando a soleira é demasiado elevada para acceder mediante un banco ou unha escaleira de madeira e se prefire un acceso permanente, constrúense escalóns en cachotería de granito ou sillería mellor labrada que se adosan á soleira e pasan a ser un elemento máis da arquitectura do hórreo. Se o acceso se realiza a través dunha parede penal, os peldaños irán, indistintamente paralelos á directriz do hórreo, perpendiculares a ela. O mesmo ocurrirá se a entra-

Paredes penais (hórreos mixtos).

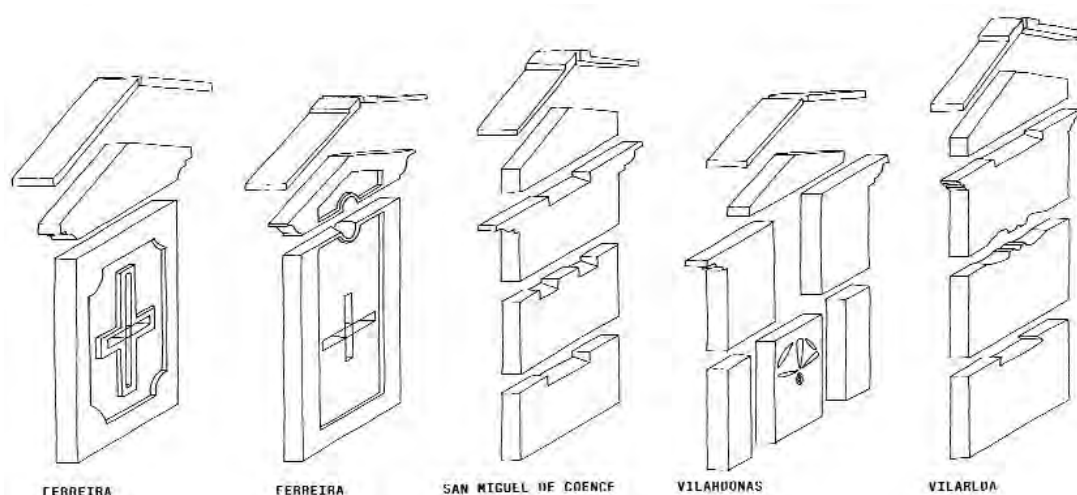
da está nun costal. En ambos casos a altura variará co tamaño da soleira, sempre culminará nunha cota inferior do tornarratos e será necesario o emprego de varios escalóns construídos en madeira, estes colocaranse sobre o desembarco da escaleira permanente cando sexa necesario o acceso á cámara.

Hai hórreos no concello con escaleiras cubertas por un voadizo, que sobresaia da liña do aleiro, sostido por dúas columnas en desembarco. Pódense atopar varios exemplos dos que só se conserva o vestixio dun descanso maior co normalmente empregado no que se poden observar os caxeados do asento das columnas.

Cubertas

É o elemento de peche horizontal da cámara que proporciona a estabilidade necesaria e protexe os costais das inclemencias. A súa estrutura principal está constituída por dúas vigas lonxitudinais de madeira, soleiras e un cumio. Sobre eles descansan os cangos que servirán de estrutura sobre a que fixar as latas. Os cangos soen levar un pequeno corte de picadeiro no encontro coa soleira para impedir o seu deslizamento.

Os materiais de cobertura son os tres tipos tradicionais: tella cerámica curva, lousas de pizarra e lousas de granito. Abundan a tella e a pizarra (na zona noreste do concello).

Paredes penais (hórreos mixtos).

Unha característica común é que a cuberta vóe sobre a cámara protexendo os costais.

Cando se emprega a lousa de pizarra como material de cobertura o remate do cumio realízase con tella ou mordendo pezas alternativas de coberta.

Sobrepenas

Son lousas de granito que descansan sobre o pinche da parede penal e protexen as pezas de cobertura (tella, pizarra ou granito) e impiden a entrada de auga.

Realizados en dúas pesas, soen levar un remate en punta de forma prismática para favorecer o apoio dos pináculos.

Non todos os hórreos se rematan con sobrepenas, pero é abundante a presenza deste elemento no concello de Palas de Rei.

Pináculos

Sobre a cuberta do hórreo, seguindo a directiz do cumio, sitúanse sobre a sobrepena os pináculos ou remates.

No concello serán atributo dos hórreos mixtos e sempre levarán sobre pena, aínda que ás veces carezan de pináculo. As súas formas serán moi vairadas, da cruz á piramidal, as troncocónicas ou as que posúen forma de campanario. Os seus tamaños varían considerabelmente, con algúns de proporcións asombrosas en comparación co tamaño da cámara. En hórreos de cons-

trucción sinxela poden non aparecer, coincidindo comunmente os pináculos máis traballados coas paredes máis elaboradas artisticamente. Apoiados nas bases prismáticas que se asentan na sobrepena, normalmente decoradas con diversas molduras, levántase cruces de diversos tamaños, con seccións hexagonais ou cilíndricas, atopándose, en algúns casos, coroas que circunscriben o centro da cruz.

A cruz, se aparece, colocárase sempre na parede penal de acceso, colocándose no pinche oposto un pináculo ben piramidal ben, con forma de campanario. Se a cruz non aparece, os remates serán piramidais ou con figuras de revolución, con diversas e variadas molduras, sendo os dous pináculos xémeos.

Ferraxes

Os ferraxes nos hórreos mixtos resólvense sempre con pezas moi sinxelas, creadas polos ferreiros con diversas formas e finalidades, sendo a súa finalidade fundamental, a de consolidar a unión pedra-madeira nas súas diferentes posibilidades.

Pódense citar varios exemplos de tipos de ferraxes que son ou poden ser empregados nas distintas partes do hórreo.

Ensamble, mediante unha punta con cabeza perforada, utilizando na unión da viga ou trabe da cámara co tornarratos. A punta áncrase nunha perforación no tornarratos de granito e, posteriormente, fíxase á madeira con outra

punta de menor dimensión que atravesa a perforación da cabeza.

Outra maneira de solucionar o mesmo encontro realízase cunha grapa coas puntas biseladas, que ancla na parede penal e na viga. Así evítase a utilización de elementos auxiliares menores como poden ser os clavos, co que se crea unha unión máis simple.

Tamén se pode realizar mediante unha pletina perforada, cun número de buratos variábel, ordinariamente de sección cadrada, que soluciona o enlace da cinta ou faixa coa parede penal gracias a uns cravos. Se é necesario, recórrase a aumentar a lonxitude da pletina, pasando a ensamblar unha fita con outra, evitando a columna de pedra, divisoria dos tramos do hórreo.

Outra forma empregada é cravar as puntas de sección cadrangular no tornarratos, en contacto coa trave inferior para evitar os seus desprazamentos. Outra variante é unha pletina en escuadra que xunta a parede penal coa faixa.

Pernos

Os pernos que pertencen ás portas de acceso a través da parede penal están compostos de dúas partes: unha pletina perforada que se adosa á madeira e unha grapa para introducir na xamba da porta. Se a porta remata horizontalmente, correspóndenlle pernos sinxelos, en ángulo recto, ou, o máis corrente, unha simple pletina horizontal.

Pode ocorrer que a porta remate cun arco rebai-

xado; entón créanse especificamente os pernos curvos que se adaptan ao arco, demostrando unha vez máis a súa coidada estética. É destacábel a utilización na maioría dos ensambles e pernos de puntas artesanais con cabeza partida. Pode ocorrer tamén que o acceso se realice a través dos costais. Entón os pernos áncanse madeira-madeira, empregando como soporte do bastidor a columna divisoria dos tramos; o anclaxe do bastidor coa columna anterior repíte a unión pedra-madeira.

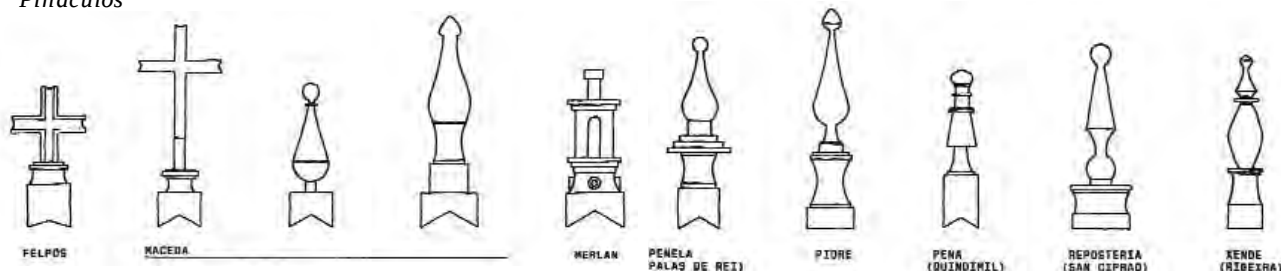
HÓRREOS CON CELEIRO

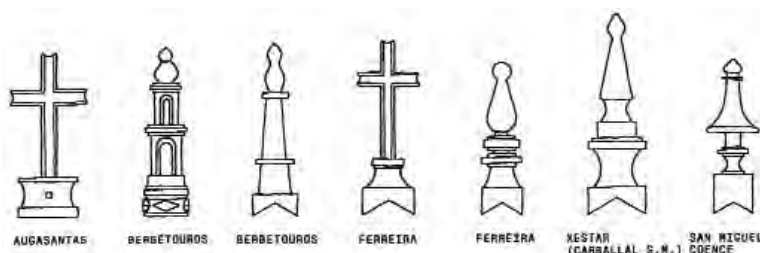
O uso do espacio situado baixo o hórreo é un fenómeno corrente na Galiza; sen embargo, no concello de Palas de Rei non é frecuente atopar exemplos significativos. As construcións atopadas baixo os hórreos responden a necesidades sinxelas -almacenaxe de pequenos excedentes agrícolas, galiñeiros e secadeiro para a roupa- sen modificar estruturalmente o hórreo.

Como vimos anteriormente, o hórreo máis común no concello é o mixto sobre cepas, resultando como espacio libre o existente entre dúas cepas; como os propios soportes serven de paredes laterais, o propietario límitase a colocar un pechamento anterior e posterior construído de madeira similar ás paredes costais do hórreo pero de forma máis sinxela, reducíndose a unha serie de táboas separadas por rendixas de ventilación, sen o emprego da fita ou faixa tan común no hórreo.

Non obstante aparece na parroquia de Orosa un exemplo de hórreo sobre celeiro digno de mención. Trátase dun hórreo mixto que non responde á configuración xeral dos hórreos do concello. De planta rectangular, o celeiro está

Pináculos

Pináculos

narse en vez de hórreo como é habitual, "hórrea".

HÓRREOS DE MADEIRA

Trátase, hoxe en día, dun hórreo minoritario no concello. O seu número é inferior ao de hórreos mixtos e o seu estado de conservación empeora co tempo, debido ao

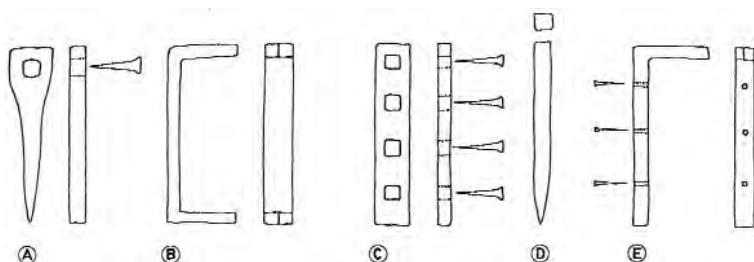
seu abandono e menor resistencia e durabilidade. Non obstante presentan unhas características singulares que os fan merecedores de estudo.

Si o observamos detidamente, o primeiro que nos chamará a atención será o seu tamaño e o sistema de elevación. As súas dimensións son menores que as correspondentes aos hórreos mixtos do concello e rara vez atopamos exemplares de máis de dúas extremas. Respeito ao modo de elevación, a súa altura será menor, podendo ir apoiados sobre esteos con rateiras individuais sobre as cepas de cachotería ou, curiosamente, sobre unha única base de cachotería rematada por unha lousa de granito ou pizarra que funciona como elemental tornarratos, fenómeno só apreciable nos hórreos de madeira de pequenas dimensións.

Se realizamos a análise cosntructiva co mesmo esquema aplicado ao caso do hórreo mixto tere-mos:

Soleira

Nos exemplares atopados no traballo de campo o máis usual é que carezan dela, xa que debido ás súas menores proporcións e ao seu menor peso non a necesitan.

Ferraxes

realizado en cachotería de granito con remate de esquinas en sillería. Sobre os muro voa o tornarratos de granito de sección menor á empregada normalmente e, sobre este, constrúese a estrutura do hórreo. O celeiro está pechado completamente a excepción da porta, dando unha sensación de grande solidez ao espesor dos seus muros, 45 cm. As súas medidas, 2,80 x 4,55 x 1,90 para o celeiro e 2,25 x 4,05 x 1,70 para a cámara resultan sobredimensionadas ao comparalas coas do hórreo maioritario no concello. A cámara presenta unha estrutura sinxela, catro columnas de granito nos esquinais; as paredes costais e as penais están realizadas con balagustos de madeira separados polas ragañas de ventilación e unidos pola faixa; os dous costais e os dous penais descansan sobre soleiras de madeira.

A cuberta está realizada en tella e con catro augas, sendo o único exemplo de cuberta deste tipo no concello. Os aleiros voan 30 cm. sobre o parámetro protexido dos costais da cámara.

Como ocorre con outros hórreos do concello, está situado na eira coa porta de acceso do celeiro pegado a esta, pero pasando a denomi-

punta de menor dimensión que atravesa a perforación da cabeza.

Outra maneira de solucionar o mesmo encontro realízase cunha grapa coas puntas biseladas, que ancla na parede penal e na viga. Así evítase a utilización de elementos auxiliares menores como poden ser os clavos, co que se crea unha unión máis simple.

Tamén se pode realizar mediante unha pletina perforada, cun número de buratos variábel, ordinariamente de sección cadrada, que soluciona o enlace da cinta ou faixa coa parede penal gracias a uns cravos. Se é necesario, recórrase a aumentar a lonxitude da pletina, pasando a ensamblar unha fita con outra, evitando a columna de pedra, divisoria dos tramos do hórreo.

Outra forma empregada é cravar as puntas de sección cadrangular no tornarratos, en contacto coa trave inferior para evitar os seus desprazamentos. Outra variante é unha pletina en escuadra que xunta a parede penal coa faixa.

Pernos

Os pernos que pertencen ás portas de acceso a través da parede penal están compostos de dúas partes: unha pletina perforada que se adosa á madeira e unha grapa para introducir na xamba da porta. Se a porta remata horizontalmente, correspóndenlle pernos sinxelos, en ángulo recto, ou, o máis corrente, unha simple pletina horizontal.

Pode ocorrer que a porta remate cun arco rebai-

xado; entón créanse especificamente os pernos curvos que se adaptan ao arco, demostrando unha vez máis a súa coidada estética. É destacábel a utilización na maioría dos ensambles e pernos de puntas artesanais con cabeza partida. Pode ocorrer tamén que o acceso se realice a través dos costais. Entón os pernos áncanse madeira-madeira, empregando como soporte do bastidor a columna divisoria dos tramos; o anclaxe do bastidor coa columna anterior repíte a unión pedra-madeira.

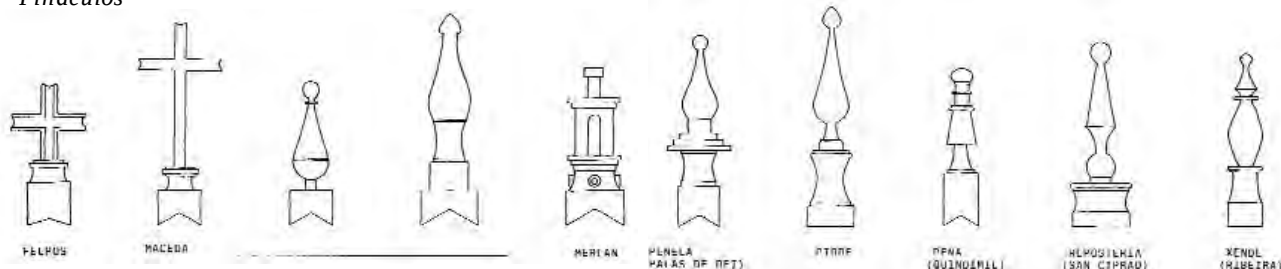
HÓRREOS CON CELEIRO

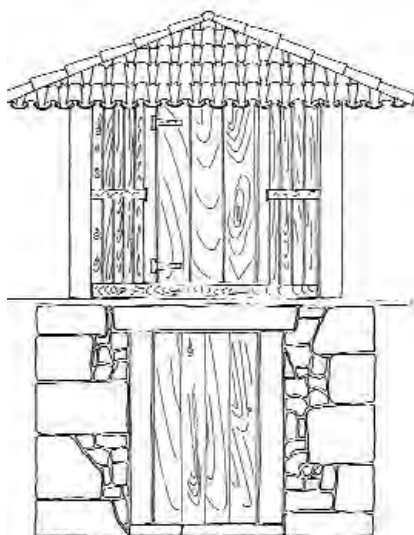
O uso do espacio situado baixo o hórreo é un fenómeno corrente na Galiza; sen embargo, no concello de Palas de Rei non é frecuente atopar exemplos significativos. As construcións atopadas baixo os hórreos responden a necesidades sinxelas -almacenaxe de pequenos excedentes agrícolas, galiñeiros e secadeiro para a roupa- sen modificar estruturalmente o hórreo.

Como vimos anteriormente, o hórreo máis común no concello é o mixto sobre cepas, resultando como espacio libre o existente entre dúas cepas; como os propios soportes serven de paredes laterais, o propietario límitase a colocar un pechamento anterior e posterior construído de madeira similar ás paredes costais do hórreo pero de forma máis sinxela, reducíndose a unha serie de táboas separadas por rendixas de ventilación, sen o emprego da fita ou faixa tan común no hórreo.

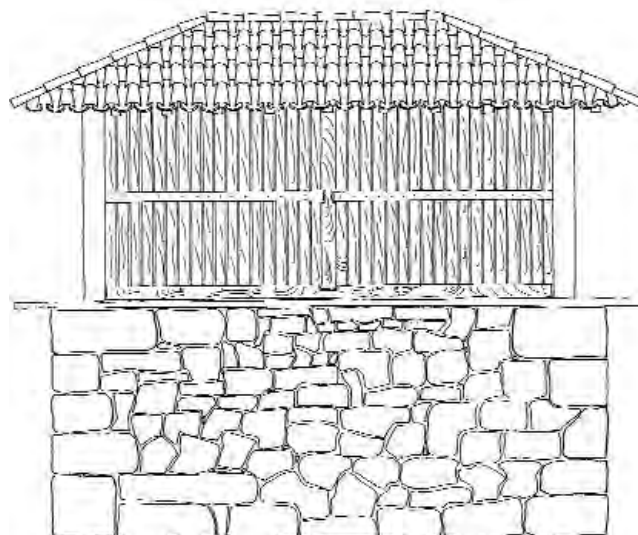
Non obstante aparece na parroquia de Orosa un exemplo de hórreo sobre celeiro digno de mención. Trátase dun hórreo mixto que non responde á configuración xeral dos hórreos do concello. De planta rectangular, o celeiro está

Pináculos

ALZADO PRINCIPAL

ALZADO LATERAL

Hórreo con celeiro

3.3.1. Cabazos

Posibelmente se trate dos exemplares de hórreos máis primitivos. Constrúense en zonas altas de Galiza (por riba dos 500 m.) onde o cultivo do millo non é dominante ou cando o campesiño necesita gardar un excedente, dada a súa rapidez e facilidade de montaxe.

A súa planta é case sempre circular, aparecendo exemplos elipsoidais ou con lixeira tendencia cara a planta rectangular, pero sempre sen esquinas. Este hórreo-cesto presenta unhas dimensións variábeis, pero é difícil que o seu diámetro supere o valor de 1,5 m., sendo a súa altura inferior (descontando a cuberta) a esta dimensión.

A suspensión sempre será baixa e presenta diversas variedades. Xeralmente aséntanse sobre catro puntos, constituídos por toscos postes de madeira ou catro pedras irregulares. En cabazos máis elaborados elévanse sobre un sillar ben escuadrado, onde se apoia unha lousa de pizarra ou granito que serve de base e realiza á vez funcións de tornarratos, elemento que aparecen en poucos cabazos do concello.

Sobre o tornarratos ou sobre catro puntos de apoio sitúase o grade, constituído por catro madeiros toscamente escuadrados, que se entrecruzan nas esquinas mediante un ensamble a media madeira sobresaíndo os seus extremos. Sobre a grade suxeitarase o piso, consti-

tuído por táboas de madeira que serán as que soporten o peso da cámara.

A súa fabricación efectuarase mediante un entretecido de materiais flexíbeis. Os estadullos ou estribos, paus espigados en buratos feitos na grade, daranlle rixidez e as vergas ou corras serán o elemento flexíbel. As madeiras que se empregarán son o carballo e castiñeiro para os estribos e o salgueiro ou xesta para as vergas.

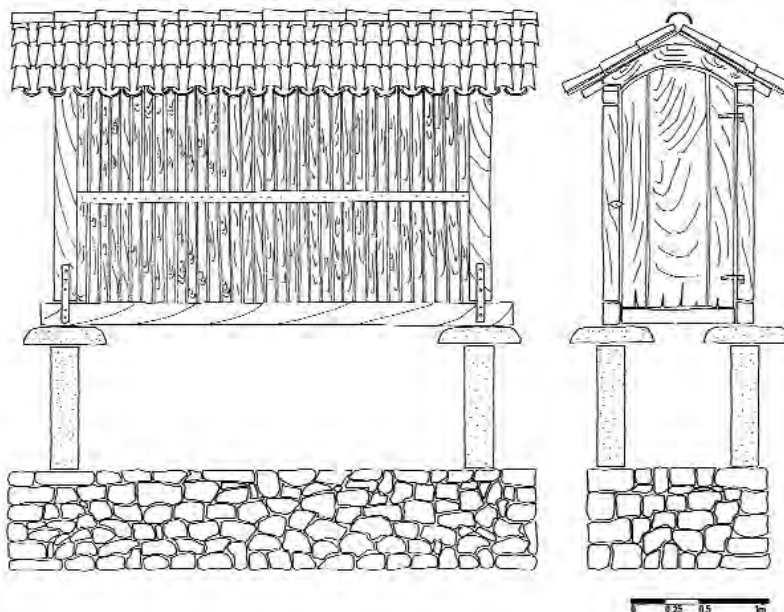
A cuberta, en todos os exemplos atopados, é de palla de centeo -palla colmo- e a superficie cónica cunha forte pendente. A súa estrutura realízase mediante unha armazón de varas totalmente independente da cámara e colócase por riba formando un aleiro para protexer as paredes. Os feixes de palla vanse colocando de xeito que rodeen as varas, prendéndooos con finas ramas á armazón, dibuxando círculos a distinta altura.

O graneiro non leva porta e o seu enchido faise levantando a cuberta. Para sacar o millo acostuman ter un pequeno burato rectangular na parte inferior da cámara, por donde se saca en cabazos de pequenas dimensións, apartando unha táboa do entramado de madeira.

A causa da súa precaria estabilidade, nalgúns exemplos atopados refórzase a estrutura mediante catro sinxelas varas que van unha en cada esquina da grade, desde a base até a metade da cámara aproximadamente.

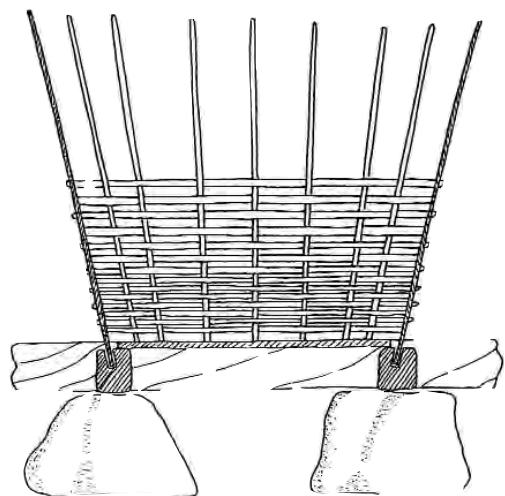
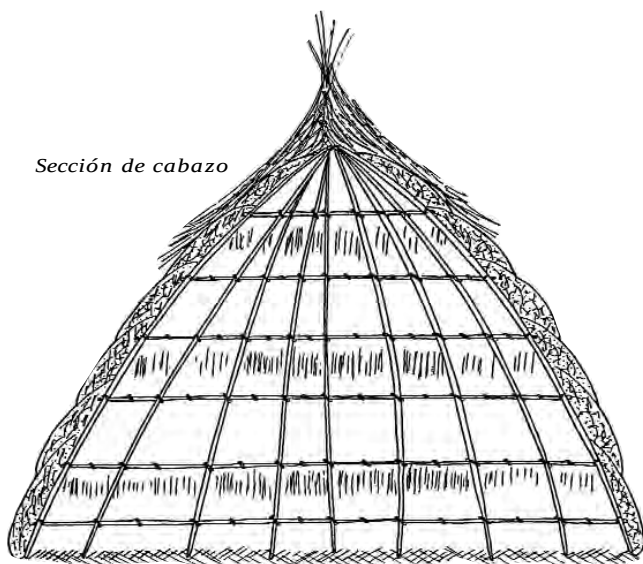

As dimensións e proporcións dos cabazos varían considerabelmente, desde os longos e estreitos até os anchos e baixos. Un cabazo peculiar pola súa forma e dimensións corresponde ao atopado en Carballal (San Sebastián), xa que a súa sección é elipsoidal, cunhas dimensións do eixo maior de 1,75 m. e o eixo menor de 0,95 m. O seu grade apóiase sobre dúas mesas de granito e o seu estado de conservación é perfecto. Chama a atención o tamaño da porta de descarga en comparación cos seus compañeiros.

Hórreo de madeira (Orosa).

Sección de cabazo

Un fenómeno común no concello consiste en prestar o cabazo uns veciños a outros, dada a facilidade de transporte.

A distribución xeográfica das parroquias ricas en cabazos é difícil de delimitar, xa que o seu emprego hoxe en día é decrecente, o que produce un abandono e rápido deterioro. Aínda así, é frecuente atopar bases de cabazos diseminadas polos campos. Non obstante, as parroquias onde se atopan en maior número son: Pidre, Respostería, Albá, Carballal, Marzá, Lestedo, Fontecuberta, Cubelo e Carteiro.

3.3.2. Cabaceiros

Chamamos cabaceiros a un tipo de hórreo-cesto que substitúe a planta circular por outra rectangular sen esquinas.

A suspensión será similar ao cabazo, sobre postes de pedra ou madeira, sen embargo, a cámara será rectangular, con porta de acceso na parede menor. A súa cuberta será xeralmente de palla de centeo ou de millo, ou de ramas de xesta.

O seu uso no concello é moi limitado, xa que o único exemplar atopado posúe a cuberta de plancha ondulada de fibrocemento (uralita) e está moi deteriorado.

Raigame